

Etnologiska framtider

Lars-Eric Jönsson

Detta nummer av *RIG* tar sin utgångspunkt i ett möte på Kungl. Vitterhetsakademien den 22 oktober 2008 som handlade om etnologi-ämnets framtid. Vid detta möte hade de sammankallande – Orvar Löfgren och Birgitta Svensson – bitt fem deltagare att förbereda litet längre inlägg. Lotten Gustafsson Reinius (Stockholm), Anna Sofia Lundgren (Umeå), Rebecka Lennartsson (Uppsala), Lena Martinsson (Göteborg) och Robert Willim (Lund) gav här sina reflektioner över ämnets historia, nutid och framtid. Dessa inlägg publiceras i detta häfte tillsammans med nyblivna professor Barbro Blehrs installationsföreläsning vid Stockholms universitet.

En väsentlig del av mötets diskussioner handlade om vikande söktryck till ämnets grundutbildningar. Inte sällan tolkas denna trend som att etnologer inte är tillräckligt relevanta eller samhällsnyttiga. Man kan, sägs det, inte bli något av att läsa etnologi. Det finns ingen yrkesidentitet som etnolog utanför akademien och den så kallade anställningsbarheten påstås ibland vara låg. Skulle söktrycket i denna mening alltså alltid ha rätt och vara ett slags barometer för tillståndet i ämnet? Så enkelt kan det ju inte vara. Samtidigt som antalet studenter tillfälligt dalar röner etnologer fortfarande goda framgångar hos externa forskningsfinansiärer. Om vi har två ”marknader” som pekar åt olika håll – studenternas söktryck och graden av forskningsfinansiering – vilken av dem är mest signifikativ för det etnologiska tillståndet? Och hur reaktiva måste vi vara för omgivningens signaler? Måhända är denna re-

aktivitet del av en självbevaringsdrift, men den är också ett tecken på att vi lider brist på självkänsla, vilket Li Bennich Björkman, professor i statsvetenskap, påpekar i den av Riksbankens Jubileumsfonds initierade debatten om humaniora, ”Himmel eller helvete?” (rj.se).

Ämnesidentitet och omvärldsrelationer

Diskussionerna på mötet skulle också komma att handla om ämnesidentitet. Namnfrågan har varit uppe på dagordningen i flera sammanhang liksom innehållet i såväl undervisning som forskning. Forskar vi om rätt saker, det mest relevanta? Motsvarar grundutbildningarna den uppfattning som vi själva har om etnologin? Och inte minst, vad är etnologi i omvärldens ögon?

Lotten Gustafsson Reinius tar som utgångspunkt den vetenskapliga kritikens och försvarets förmåga att generera ett ämnesidentitet och gränser. Ligger etnologin rätt i tiden med fokus på kulturell form och folklig expressivitet eller håller den på att försvinna in i samstämmighetens intellektuella dödsrike? *Gustafsson Reinius* argumenterar för ett slags ämneshistorisk medvetenhet, att ta spjärn emot och/eller använda sig av när nya riktningar ska tas ut. *Anna Sofia Lundgren* berör etnologers förmåga att infiltrera andra ämnens kurser, att förmedla etnologi till och i andra discipliner. Det brukar betraktas som en dygd men kan också göra etnologin osynlig. Etnologin riskerar att finnas utan att synas. *Rebecka Lennartsson* ansluter och frågar om det är taktiskt riktigt att vara så utåtriktade som etnologer vars kunskap kan befaras bli

allmångods och något som levereras utan ersättning.

Lena Martinsson efterfrågar en mer uttalat kritisk etnologi. Hon ser framförallt faror i hur vetenskapen blir ett lydigt instrument i byggandet av ett samhälle där marknadskrafterna råder. I detta avseende argumenterar Martinsson inte bara för en mer politiskt medveten vetenskap i allmänhet utan också för en etnologi som skulle stå i ett kritiskt förhållande till det marknadsstyrda samhället. Oavsett om man är ense om behovet av en tydligare etnologisk politisk agenda eller ej, pekar Martinsson, liksom många andra, på faran i att låta ämnet styras av de önskemål som världen ställer.

Så vad bör göras? *Robert Willim* argumenterar för en experimentell hållning och en publiceringsstrategi som kretsar kring fri tillgänglighet snarare än ”den vackra och apitliga boken”. *Barbro Blehr* pekar på hur den regionala avgränsningen till Sverige, trots undantag, fortfarande är levande och stark. Hon argumenterar för att bejaka det svenska, men att studiet av det svenska alltid bör vara komparativt. Liksom Robert Willim pekar hon på hinder och möjligheter att skriva på svenska respektive engelska, populärt respektive vetenskapligt. Blehr föreslår att tydligare bejaka det regionala samt att skriva både brett publikt och smalt vetenskapligt.

Nytta och frihet

2009 års första *RIG*-häfte kretsar alltså kring etnologi. Men det bör också ses som en uppsättning inlägg i diskussionen om kulturvetenskapernas och humanioras framtid. Det är inte svårt att uppfatta detta fält som satt under hård press från olika håll, ett tryck som på det stora hela nog måste ses som produktivt och som just genererar den här sortens diskussioner om förändring.

Men vad är det för förändring vi diskuterar respektive undviker? Med risk för att vara alltför kategorisk skulle jag vilja påstå att det är svårt att finna något annat än förslag till

metoder för förnyelse. Uttalade förslag på den etnologiska förnyelsen i sig, dess innehåll, är svårfunna. Det är inte enkelt att med någon större säkerhet säga var förnyelsen sker idag och vad den skulle stå för. Missförstå mig inte, givetvis förändras etnologin, men det är svårt att finna just uttalade förslag till vad denna förnyelse *borde* omfatta. För 30 år sedan var det enklare, i alla fall med facit i hand. *Den kultiverade människan* (1979) och därefter *Kulturanalys* (1982) framstår som två monument som ämnet därefter har vridit sig runt, förhållit sig till och inte bara följt utan också tagit konflikt med (jfr Nilsson 2007).

Idag kan vi notera ett försiktigt återvändande och närmande till kulturbegreppet och metoden kulturanalys. De har liksom legat i träda ett par år, varit för givet tagna av etnologer men använts desto flitigare i andra sammanhang, såväl inom- som utomakademiska. I den mån vi etnologer har ägnat kulturbegreppet något rejälare intresse de senaste tio åren är det framförallt just hur det används i samhället. *Bruket av kultur, hur kultur används och görs verksamt* (Öhlander red. 2005) är den talande titeln på det mest ambitiösa försöket i den riktningen. Men hur kultur numera görs verksamt i etnologisk forskning är mer oklart. Som identitetsmarkör är kulturbegreppet starkt, som teoretiskt och analytiskt redskap påfallande svagare till förmån för begrepp som diskurs, makt, etnicitet, genus, performativitet och andra begrepp inom humaniora och samhällsvetenskap.

Istället för de innehållsliga frågorna har alltså framförallt frågan om hur ämnets nytta kommuniceras kommit i förgrunden, en diskussion som är en del av ett större och bredare samtal om den så kallade fria vetenskapens framtid. Tanken om denna frihet har utmanats, inte minst i samband med den så kallade Bologna-processen, där nytta och anställningsbarhet har blivit två nyckelord.

Ingen odlar väl numera tanken om existensen av en fri vetenskap (för en diskussion se Rider & Jörnsten 2007). Men få skulle sam-

tidigt ställa sig bakom en vetenskap som fullt ut överlämnade initiativet till sin omgivning, initiativet till att formulera problem, utveckla metoder, formulera teorier. Den framkomliga vägen tycks ligga någonstans där emellan och kräver svar på en uppsättning frågor. Hur långt bör vi anpassa oss till krav från finansiärer i synnerhet och samhälleliga krav i allmänhet? Hur kommuniceras och formuleras sådana krav? Och vem gör det? I en inte oväsentlig grad är det i den vetenskapliga debatten och i de vetenskapspolitiska dokumenten som sådana krav blir manifesta, krav som i hög grad formuleras på en utomvetenskaplig plattform, men av vetenskaparna själva. Kretsloppet är i vissa avseenden tämligen slutet och vetenskapens autonomi betydlig.

Så var står vi? Å ena sidan har vi nog ganska stor tilltro till den kunskap etnologer producerar och kommunicerar. Etnologer är efterfrågade i många olika sammanhang utanför akademien. En indikation på ett ämnes relevans och framgång är förmågan att externfinansiera sin forskning. Härvidlag är etnologer fortfarande påfallande framgångsrika i jämförelse med många andra kulturvetenskaper. Vi producerar forskning som uppenbarligen både är samhällsrelevant och användbar såväl utanför som inom högskolan. Å andra sidan tycks vi, paradoxalt nog, ändå ha svårt att kommunicera vår vetenskap, såväl inom som utom högskole-

världen. Det tillfälligt (?) sjunkande söktrycket till grundutbildningarna är måhända en fråga om kommunikation. Eller är det så att söktrycket kan betraktas som en första indikation på ett ämnes nedåtgående kurva? Och om det finns någon tredje sida så skulle jag vilja påstå att den består av en brist på innehållsliga diskussioner, krav och varför inte program.

Det här numret av *RIG* löser inga problem. Det kan möjligen bidra till att formulera några. Med viss säkerhet kan det ses som ett kollektivt bidrag till diskussionen om etnologins framtider, relevans och målsättningar.

Lars-Eric Jönsson, docent och *RIG*s redaktör

Etnologiska avd., Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet

Referenser

Litteratur

- Nilsson, Fredrik 2007: "Den kultiverade människan. En betraktelse över en boks inverkan och effekt." *RIG* 2007:4.
- Rider, Sharon & Jörnsten, Anders (red.) 2007: *Reclaim the Science. Om vetenskapens avakademisering*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Öhlander, Magnus (red.) 2005: *Bruket av kultur. Hur kultur används och görs verksamt*. Lund: Studentlitteratur.

Internet

- <http://www.rj.se/1/1023/var/newsID/126> (2009-02-09)

SUMMARY

The Futures of Ethnology. Editorial

This issue of *RIG* has its starting point in a colloquium in Stockholm, held in October 2008 concerning the futures of ethnology. The participants discussed several problems and opportunities. One problem is fewer and fewer applications to basic education, another one the question of employability. Ethnologists are well suited for different jobs, but they have difficulties in communicating that. On the other hand, ethnologists are successful fundraisers. Their research is useful and well connected to important societal questions.

The discussions on ethnology are part of a wider discussion concerning humanities and social sciences and the question of freedom and pragmatism. On the one hand science is strongly dependent on demands expressed outside the academy. On the other hand these demands are to a high degree expressed by scientists themselves. In this sense science is rather autonomous.

Etnologins ouppackade ryggsäck

Lotten Gustafsson Reinius

Som doktorand blev jag förstås förbannad när någon antydde att det jag gjorde eller skrev inte skulle vara ”riktigt etnologiskt”.¹ Vad stod det där för egentligen? En tyst kunskap i hanterandet av orden och exemplen? Ett särskilt förhållande till empirin och teorierna? Uppenbarligen tillhör invändningen de där impertinenta seminarievapnen som får sin tyngd av det outtalade. Samtidigt som jag anade att innebörden var beroende av vem som talade, tycktes argumentet hämta kraft ur kollektiv konsensus. Irriterad gjorde jag alltså mitt bästa för att fort byta samtalsämne. I efterhand kan jag tycka att de där ögonblicken kunde ha förvaltats bättre, att de var uttryck för något värdefullt som borde ha frilagts och bemötts mer. För är det inte just i situationer när någon känner och försvarar, eller för all del utmanar, ett ämnes identitet som dess gränser och rörelser kan blir tydliga och möjliga att diskutera med större medvetenhet? Styrkt av en sådan eftertanke har jag (som läsaren förstås redan märkt) valt att utföra detta beställda inlägg om tillståndet för dagens etnologi, minst lika subjektivt och påstridigt som någonsin mina gamla seminariekritiker.

Kanske är det egentligen intressant att den där invändningen inte kom oftare. När jag väl hade vant mig att lägga lite band på formuleringslustan kunde jag undervisa och forska glatt i månader och år på institutionen i Stockholm utan att få några synpunkter på min ämnestillhörighet. Uppenbarligen höll jag mig för det mesta tryggt innesluten i normalvetenskap; den omarkerade identiteten är ju en del av den

privilegierade centrumerfarenheten. I så fall är det väl också följdriktigt att jag började känna mig ”riktigt etnologisk” först när jag lämnat universitetet och hemmainstitutionen. Faktum är att jag kom att bli verkligt upptagen, och tidvis närmast missionerande, av min ämnesmässiga hållning, först i en situation där den på många sätt var skavande och fel.

En personlig erfarenhet

Att navigera i den postdoktorala tillvaron kan, som bekant, föra en till oväntade platser. Själv befann jag mig som nydisputerad i Etnografiska museets källare. Uppdraget var att ”kvalitativt inventera” samlingar som förts till Sverige från områden kring Kongofloden.² Potentiellt inbegrep detta tusentals, för mig närmast ogripbara mängder, bruks- och kulturföremål som tillverkats för helt andra ändamål än att vila på hyllor och skåp i de välordnade magasinen. Merparten hade sällan eller aldrig ställts ut utan utgjorde en del av den väldiga, närmast osedda och oberörbara, materialitet som ger museerna deras yttersta legitimitet och stadgar deras kölar i färden mot framtiden. Också efter att jag lämnat museiförråden, blev jag kvar där i tanken länge, närmast bergtagen av fenomen och material som tycktes kräva nya frågor och oceaner av tid. Men nu ska jag inte frestas att börja skriva om det. Det var ju om den etnologiska identiteten det skulle handla, om hur den tog form och kom till min hjälp i den initiala förskräckelsen inför det så kallade ”föremålsberget”.

Känslan av att ha hamnat fel hade flera

bottnar. Som etnolog på ett etnografiskt museum, utan större meriter som "afrikanist" än ett volontärarbete och en lyckligt överstämmande malariaattack i tjugooårsåldern, befann jag mig på ett område som paradoxalt nog kändes otillåtet och otidsenligt på samma gång. "Materiell kultur från Kongo" var en empirisk avgränsning definitivt på fel sida av gränsen mot systerämnet antropologi. Men inte nog med det. Materialet var också beläget på räjonger som länge hade legat i vetenskaplig träda. De etnografiska föremålssamlingarna, en gång lika centrala för att bygga upp antropologiämnets vetenskapliga och offentliga legitimitet som de kulturhistoriska museernas för folklivsforskningen, hade kallnat som forskningsfält, till förmån för studier av samhällen och sociala processer. Jag befann mig kort sagt på främmande mark och i spåren av övergivna paradig.

En del av den där "övergivenheten" (som redan är på god väg att vändas i en motsatt rörelse) var kanske logiskt kopplad till oviljan bland antropologer att identifiera sig med ämnets tidigare roller i koloniala kontexter som präglades av asymmetriska maktförhållanden. Kanske var det också därför som vissa antropologer sökte sig mot mer närliggande och mindre moraliskt minerade fält? Deras (relativa) övergivande av den koloniserade omvärlden och vår av det gamla bondesamhället tycks ibland ha fört oss till samma plats. Så kallad "antropologi hemmavid" utförs ju inte sällan i miljöer och sammanhang av det slag många av dagens etnologer också utforskar. Med det postkoloniala uppvaknandet hade aningslöshetens tid hur som helst tagit slut, i vissa fall till den grad att motreaktionerna började komma.

De kongolesiska museisamlingarna som

Kanske blir vissa aspekter av svenskheten, detta vaga men inom etnologin etablerade studieobjekt, tydligare om man låter fältet vidgas utanför den geografiskt avgränsade nationen? Missionärsparet Elin och Carl Börrison stannar till i en by under en resa år 1897. Svenska missionskyrkans arkiv. Fotograf okänd.

(åtminstone symboliskt) lämnats att samla damm, hade tillkommit inom ramen för ett av Europas mest ökända erövringsprojekt, Leopold den andres Kongofristat. Hur skulle jag själv kunna undgå att känna mig förklädd och illa till mods inför detta, i en forskarroll som tagen ur en skräckfilm, markerad av kyliga instrument som vinkelmätare, förstoringsglas och vita bomullshandskar? Jag sträckte mig intuitivt bakåt, mot en etnologisk ryggsäck jag nära nog hade glömt var med. I de nedersta lagren av packningen, en bra bit under doktorandtidens allt mer självklara fältarbets- och samtidsorientering, fanns en ämnestradition som (vid närmare eftertanke alltför lättvindigt, vilket vi ska återkomma till) tycktes garantera en plats av utanförstående samtidigt som den också gav vetenskaplig legitimitet. Som etnolog, eller kanske nästan mer som en traditionell och igenkännbar folk-livsforskare, kunde jag äntligen, med givet mandat, närma mig samlingarna som spår av en *kulturhistorisk* kontext, med fokus på de svenska samlarna och deras skapande av minnen, makt, mening och form (bl.a. Gustafsson Reinius 2008a, 2008b). Med sin blandning av globala evangeliseringsambitioner, praktiskt sinnelag och spökrädsla tycktes, åtminstone vissa, av dessa samlande subjekt dessutom som stigna ur vad som länge utgjorde en empirisk grundbult i vårt ämne, ur det fromma och magiska bondesamhället på väg att lösas upp i stegrad modernitet.

Kolatomer på väg mot aska eller diamant

Nu var jag förstås inte så ensam som jag trodde. Man är ju sällan det. Däremot hade jag, tack vare den gamla ryggsäcken, några angenäma trumfkort i mina nya sällskap. När historiskt inriktade antropologer kritiserade det egna ämnets envisa tendens att placera in de koloniserade folken i en föreställd tid utanför historien (jfr Fabian 1983) kunde jag nicka förnöjt. Frånvaron av historiska perspektiv i många (främst äldre) antropologiska

beskrivningar framstod som en nedärvd blind fläck, en del av det infekterade koloniala arvet. I etnologins vetenskapliga projekt var däremot det historiserande – detta radikala element – inskrivet redan från början. I samtal med historiker och idéhistoriker var det förstås mindre imponerande att skryta med just det. Där fanns emellertid ett annat alternativ. I diskussioner om till exempel historiska möten i koloniala sammanhang tycktes många historiker i full färd med att införliva ett antropologiskt kulturbegrepp. Möjligheten att tala i termer av kultur användes här som ett sätt att relativisera och kontextualisera bortom de rent tidsliga processerna. Än en gång kunde jag tillåta mig att le etnologiskt och lite i mjugg. I dessa kretsar verkade det oförsynt att påminna om att de kulturvetenskapliga försöken att göra upp med kultur som något monolitiskt och essentiellt (t.ex. Öhlander 2005) gjort ett av de mest basala tankeredskapen i våra egna ämnen erkänt svåränvänt.

Självironierna till trots kvarstår faktum att jag blev en mer hängiven och tydlig etnolog för mig själv, först när jag passerat gränserna för vad jag uppfattat som ämnets givna domäner. Gissningsvis är jag långt ifrån ensam om en sådan produktiv gränserfarenhet. Etnologer tas som bekant i bruk idag i en mängd vetenskapliga och pedagogiska sammanhang. Bara som lärare gör de insatser på utbildningar med fokus på så skilda arbetsfält som museer, information, konsumtion, service, hälso- och restaurangbranschen (Ehn opubl.). Med samma lätthet som en kolatom tycks ämnet låna sig till ständigt nya föreningar och kopplingsmöjligheter. Utifrån har den etnologiska rörligheten beskrivits som en flexibel, men något konturlös och trendkänslig koreografi (Hallberg 2001). Hur vi själva ska förstå och förhålla oss till den där bindningsförmågan är inte lika givet. Ligger den i vad som sprids eller i den vetenskapliga omgivning som – beroende av hur man ser på saken – uppslukar, koloniserar eller befruktas av det spridda?

Som nämnts kan vi stå med att ha befunnit oss längre än många andra i en skärningspunkt mellan historie- och kulturvetenskap där allt fler nu trängs. Etnografiska metoder ropas det också på, visserligen ofta från instrumentellt och kommersiellt inriktade håll. Att temperaturen kring frågor om det sociomateriella och om estetikens makt tycks ha höjts i många fält borde också vara välkommet för ett ämne som traditionellt intresserat sig för kulturell form och folklig expressivitet. Ett flertal så kallade ”scientific turns” – denna tidstypiska akademiska trop som nästan utvecklats till en genre i sig – borde kunna spela folklorister och etnologer i händerna. Det gäller inte bara historikernas nämnda ”kulturella vändning” och antropologernas dito ”historiska” utan också de mer allmänna ny- och omorienteringarna mot det narrativa, rituella och materiella. En positiv tolkning av situationen är alltså att vi sedan länge är utrustade med kort som gör att tidens rörelser och förskjutningar inom humaniora och samhällsvetenskap spelar oss i händerna. Ett annat synsätt är att vi håller på att urvattnas till en posthumanistisk gröt där en växande och alltför ensidig konsensus lägger sordin på såväl kreativa konflikter som varje spår av igenkännbar ämnesidentitet. Har vi ett alldeles eget bidrag, som för tillfället är ovanligt rätt, eller deltar vi bara i samma rörelse som alla de andra, en automatisk (och allt mer nyttobetonad) marsch mot den trånga punkt där i förlängningen inget annat väntar än den intellektuella död som ligger i den totala samstämmigheten?

Kloka föreläsare för etnologin har också oroat sig för rörelsen utåt och bort för att den tycks tömma och försvaga tidigare centrum. ”Vilka konsekvenser”, frågar sig exempelvis Billy Ehn, ”får denna centrifugalkraft för ett enskilt ämne?” Gotlandsprofessorn Owe Ronström talar om risken för banalisering och trivialisering i den snabba tillväxtens och breddningens efterföljd. Bilderna som målas upp får mig att associera till Yeats (1920)

välkända och sorgsna poem om det tillfälle i striden när försvaret börjar vackla som resultat av splittring:

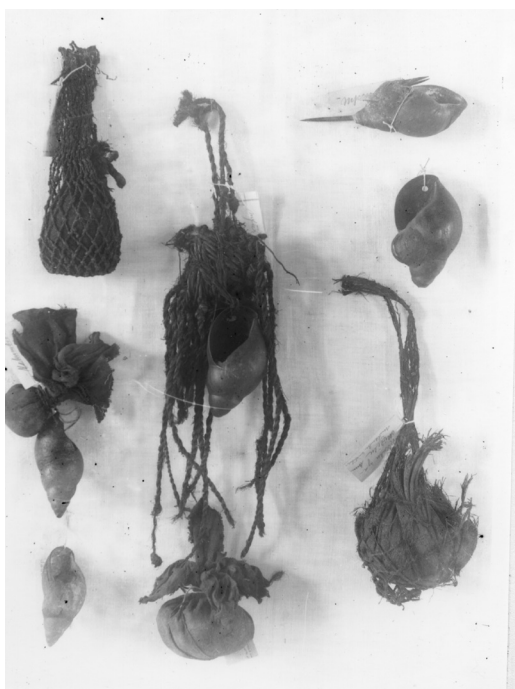
Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold; - - -

Men vad är det egentligen för röster och centrum de utflygande forskarna och lärarna riskerar att tappa kontakt med? Talar vi om hur etablerade universitetsinstitutioner förlorar sin samlande kraft eller om risken att tappa bort fundament i ämnets kunskapstradition? Paradoxalt nog kan ju, som exemplifierat av min nämnda erfarenhet, en förflyttning från institutionella centra, innebära ett närmande till ämnesmässiga traditioner. För den individuella forskaren är nu ingendera rörelsen riskfri. Min belåtenhet över att ha återfunnit den kulturhistoriska rollen, i botten av ryggsäcken, var uppenbart blandad med beskare misstankar. Hur länge skulle matsäcken räcka i en miljö utan inomvetenskapliga samtal? Och var den egentligen tillräckligt färsk för att vara stärkande?

Föräldrauppror eller beröringsskräck

Det brukar påpekas att etnologiämnet har en särskild förmåga att uppmärksamma och tolka tillvarons oändliga mängd till synes betydelselösa – och inte sällan ordlösa – uttryck och detaljer. Men trots detta har kunskapsmålen ofta förlagts *någon annanstans*, i en renodlat kognitiv, kulturell struktur. I en artikel om Albert Eskeröd, påpekar Ronström (2008:92) att den etnologi som dominerat under de senaste decennierna ofta tagit spjårn mot en föreställning om ämnets tidigare ensidiga upptagenhet av det materiella. Själv menar han att argumentet motsägs vid en omläsning av de anklagades texter. Ronström för också ett kritiskt resonemang om vad han ser som en motsatt, men lika problematisk tendens i de senare dominerande inriktningarna, en risk att fastna i jakten på det undanglidande inre, det

”bakomliggande”. Inom kultur- och samhällsvetenskaperna märks idag en rörelse från tidigare fokus på det rent sociala (om något sådant nu går att föreställa sig) och mot det sociala materialitet (t.ex. Miller 2006, Henare m.fl. 2007). Också i det här sammanhanget skulle en tätare koppling till den tidigare etnologin kunna stärka vårt bidrag. Ett ämne som skapat minst en hyllmeter om slagor, folkdräkter och husbyggnadstekniker, bör väl med särskilt självförtroende kunna bejaka ett återtåg till det tingsliga och tingen som forskningsfält? Det är en reträtt som tycks bygga på övergivandet av dualistiska uppfattningar om tillvaron som tydligt uppdelad i yta och innehåll, ett meningsfullt inre och en materiell yttervärld, lika ordlös som betydelsemässigt tom.

Kraftladdade föremål, så kallade *minkisi*, från Nedre Kongo, ursprungligen skapade och använda av rituella experter vid förra sekelskiftet för att söka skydd, sanning, straffa eller läka. Senare förvärvade av svenska samlare och omvandlade till etnografiska objekt och missionspropaganda. Svenska missionskyrkans arkiv. Fotograf okänd.

Det är lite ironiskt att min egen återkomst till samlingarna fått gå omvägen via föremål och förvärvskontexter som varit formerande för en annan disciplin, för antropologin.³ Å andra sidan är det inte första gången som etnologer åker ett slags snålskjuts på detta närliggande ämne. Det gäller metod- och teoriutveckling, men också vårt förhållande till vetenskapshistorien. För hämtade inte våra – i och för sig nödvändiga – debatter om representation och reflexivitet (Ehn & Klein 1989, 1994) sin främsta inspiration i antropologins energiska uppgörelse med *sina* klassiska teorier och beskrivningar?

Inom antropologin tycks man ständigt ha varit i färd med ett intellektuellt energigivande föräldrappror, man har bänglat och bråkat, läst om, presenterat förnyande tolkningar av och argumenterat med och emot (vad som därmed förstås allt kraftfullare befästs som) sina stora klassiker. Våra egna har först på senaste tid börjat tas ner och dammas av från hyllorna.⁴ Belysande nog lär sig en doktorand på den etnologiska forskarutbildningen fortfarande nog mer om van Gennep, Malinowski, Douglas och Geertz än om Erixon, von Sydow eller – för att dra linjerna något vidare utåt – Herder eller bröderna Grimm.

Brottet med den tidigare folklivsforskningens etablerade vetenskapliga modus och fält tycks ha varit snabbt och mycket genomgripande. Som nyanländ grundstudent vid Stockholmsinstitutionen i slutet av 1980-talet behövde man inte vara överdrivet känslig för att uppfatta skepsisen bland merparten av lärarna, när man gav luft åt sitt intresse för folkliga trosföreställningar och magiska riter. Det var alldeles tydligt *efteråt* och bara att konstatera att något hade skett som gjorde att inte bara vissa forskare, utan hela empiriska fält, kommit att omfattas av en subtilt kommunicerad beröringsskräck. Att vidgningen av ämnet mot samtidskontexter och nya teorier, både alstrade kreativitet och öppnade givande perspektiv behöver inte förnekas. Men något

gick också förlorat, utöver relationen till vissa läsare.

Rebecka Lennartsson uttrycker det kärnfullt som att ”vi blev liksom hängande på gårdsgården, mellan knuttimringen och subjektets död”.⁵ Allmänhet och media hängde inte heller riktigt med. Så som Ronström (opubl.) beskriver det började en klyfta skapas mellan forskarnas intresse för ”kulturella processer” och omvärldens förhoppningar om att fortsatt få höra om ”tomtar och troll”.

Förstå mig nu rätt. Inte vill jag väl med berättad mod inta rollen som världsfrånvänd och reaktionär tomteforskningskramare? Kanske är det vare sig knuttimringen eller subjektsteorierna som är problemet, utan själva gårdsgården: detta att vi haft så bråttom vidare att vi rest en avskiljande gräns mot dåtiden och ett outtalat förbud mot att vända sig om. Samtidigt som jag kan yvas bland antropologer och andra, över vissa element i den etnologiska disciplinens bakgrund, kan jag känna mig djupt avundsjuk på deras kreativa uppgörelser med sin identitet. Där vi har brutit med våra rötter, på ett sätt som skapat minnesförlust och en vag känsla av pinsamhet, har de fortsatt med ett förlösande föräldrappror som blottat somligt med skoningslöshet, men också förmått förena avståndstagande med kontinuitet och tydliggöranden.

Att börja föra en större dialog med det förflutna handlar inte bara om att rädda och återanvända. Ett troligt pris är att stoltheten också får sig en och annan törn. Arv som man inte gör upp med kan som bekant fortsätta att verka desto mer förödande. Jag erkänner gärna svagheten själv. Först när Etnografiska museet tydligt framstod som en del av den svenska kulturhistorien blev jag medveten om att Nordiska museet också kan förstås som kolonialt. Hur trivsamma var egentligen de förvärvskontexter, där våra föregångare i ämnet byggde upp och gav legitimitet åt folklivsforskningen? Också när bondesamhällets rituella experter lämnade ifrån sig sina

redskap till samlare kan man med fog tala om asymmetriska maktrelationer, där den enes kunskap och hantverk dömdes ut och disciplinerades. Vad kostade det egentligen ”folket” att skrivas in i en sentimentaliserande berättelse om autenticitet och ovetskap? Som nämnts har antropologin både fått problem och injicerats med teoretisk energi av den postkoloniala kritiken. Det verkar nästan som om vi har lättare att se och delta i det än att fråga oss själva vad det post-nationella tillståndet reser för utmaningar mot vårt eget ämne. Hur mycket av den omdiskuterade krisen handlar om att den (nästan alltid underförstådda) ram av svenskhet, som omgett ämnet blivit allt mer problematisk? Jag är gärna med och drar en lans för vår rätt att fortsätta tänka och skriva på det språk som för de flesta av oss är vårt

Dessa avgudabilder, djur- och människofragment, de så kallade ”Kaptan Elins trolltyg” har en social biografi som inrymmer (fysiska och symboliska) rörelser mellan ett flertal olika kategorier. Från att ha varit kraftladdade verktyg blev de rättsmaterial (vid Göta hovrätt till 1864), historiska data (Historiska museets samlingar till 1926) och slutligen materiell folkkultur (Nordiska museet, där de bevaras i skrivande stund). Att andligt och rituellt laddade föremål från olika delar av världen hanterats av skilda vetenskaper och museer har bidragit till att bevaka centrala gränser i vår självförståelse. Nordiska museets bildarkiv. Foto: Sören Hallgren, Nordiska museet.

bästa uttrycks- och tankeredskap, men jag tror också det kan vara nyttigt att fråga sig, om inte något av oron över engelskans intåg i akademien också petar på vår fasa inför en insikt om i hur hög grad vi talar inifrån ett projekt som länge fått sin legitimitet genom att vara snävt nationellt.

När någon tar upp det där med att vara eller inte vara etnologisk igen, hoppas jag kunna svara bättre än förut. Delvis gäller det väl att hålla igen den ständiga frestelsen att nicka instämmande och istället tillsammans försöka dubbelklicka sig fram till innebörden. Självklart ska ett ämne förändras och respektlöst röra sig över gränserna: leve etnologerna i alla nya kombinationer och världar! Men att vandra långt kräver en känsla av medveten riktning, både framåt och bakåt. Att packa upp ryggsäcken är inte motiverat av förändringsrädsla (hoppas jag i alla fall). Granskar vi den traditionella kunskapsproduktionen och dess fundament finner vi i bästa fall redskap för att hantera en situation som paradoxalt nog både tycks rymma möjligheten att vi blir starkare och mer överflödiga. Säkert finns både empiriska fält och texter i packningen, som det kan vara givande att lyfta fram på nya sätt. Inte minst öppnar sig en möjlighet att granska (och kanske mer aktivt förflytta) de uppdelningar och gränser som en gång formade och befäste ämnet.

Lotten Gustafsson Reinius, FD, forskarassistent

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet

Noter

- 1 Artikeln är en bearbetning av ett muntligt inlägg vid den ämneskonferens i etnologi som hölls på Vitterhetsakademien den 22 oktober 2008. Jag vill tacka Simon Ekström och Madeleine Gustafsson för att med mycket kort varsel bidra med kloka och språkligt känsliga kommentarer.
- 2 Projektet finansierades inledningsvis av Kulturrådet och fick en fortsättning genom forskningsprojektet "Förfadern i montern. En postkolonial analys av svenska museisamlingar från Kongostaten", som delfinansierades av Riksbankens Jubileumsfond och har resulterat i artiklar och arbete med utställningar.
- 3 I skörden av nyare etnologiska avhandlingar finns åtminstone ett par som gått rakare vägar. Inom ramen för Nordiska museets forskarskola har både Marianne Larsson (2008) och Anneli Palmesköld (2007) gett sig i kast med något så otidsenligt och djärvt som etnologiska analyser av textila kulturhistoriska samlingar.
- 4 Ett exempel på det är den välbesökta sessionen om etnologiska klassiker som hölls vid Nordiska etnolog- och folkloristkongressen i Stockholm i juni 2006 och som också satt avtryck i ett antal RIG-artiklar.
- 5 Se Rebecka Lennartssons inlägg i detta RIG-häfte.

Referenser

Opublicerade

- Ehn, Billy (i samarbete med Lena Gerholm och Ulrika Wolf-Knuts) "Etnologiämnet i Sverige", diskussionsunderlag till den etnologiska ämneskonferensen i Uppsala 12–13 november 2008.
- Ronström, Owe "Etnologiproblem", diskussionsunderlag till den etnologiska ämneskonferensen i Uppsala 12–13 november 2008.

Publicerade

- Ehn, Billy & Klein, Barbro (red.) 1989: *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994: *Från erfarenhet till text: om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Fabian, Johannes 1983: *Time and the Other: How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2008a: "Innanför branddörren: om etnografiska samlingar som medier och materialitet". I: Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.) *Mediernas kulturhistoria*. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2008b: "Elden eller evigheten? Materiella punctum i svenska museisamlingar från Kongostaten". *Tidsskrift för kulturforskning*. 4.
- Hallberg, Margareta 2001: *Etnologisk koreografi: Att följa ett ämne i rörelse*. Nora: Nya Doxa.

- Henare, Amiria Holbraad, Martin & Sari Wastell (red.) 2006: *Thinking through things: theorising artefacts ethnographically*. London/New York: Routledge.
- Larsson, Marianne 2008: *Uniformella förhandlingar: hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008*. Stockholm: Nordiska museet.
- Miller, Daniel (red.) 2005: *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press.
- Palmsköld, Anneli 2007: *Textila tolkningar: om hängkläden, drättar, lister och takdukar*. Stockholm: Nordiska museet.
- Ronström, Owe 2008: "Intressedominans och motivattraktion: Form och innehåll i Albert Eskeröds Årets äring". *RIG 2*.
- Yeats, William Butler, 1920: "The Second Coming" I: *Michael Robartes and the Dancer*. Churchtown.
- Öhlander, Magnus (red.) 2005: *Bruket av kultur: hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

The – Yet to be Unpacked – Backpack of Ethnology

Many ethnologists today share experiences of finding themselves on fertile grounds, off established disciplinary borders. Some representatives of the discipline have expressed their concern about this mobility. But what are the multidisciplinary engaged ethnologists actually leaving, intellectual traditions or physical academic environments? The motion away from the latter may at times, paradoxically, represent a closing up to the first. Ongoing scientific currents have increased the interest in phenomena and fields where ethnologists have established tools, for instance in the crossroad between history, culture and aesthetics, in the socio-material nature of culture and in ethnography as a research method. While such development may threaten our characteristics it also equips us with historical advantages.

In comparison with the creative self-criticism of anthropology, the ethnological dialogue with the scientific past has only started recently. A crucial element in the revolutionary "abandonment" of traditional folk life research concerns the relation to materiality (including the museum collections that were crucial to the discipline's establishment). As the long dominant dualisms of surface and content, materiality and sociality seems about to dissolve, the road is cleared for new ways of (re)approaching lost fields and legacies. However, importantly, such reunions are not to be seen (only) as ways to seek threatened identity but also as tools to criticize more consciously. Heritages that rest untroubled continue to work in peace, also in problematical ways. The post national situation today challenges us to question inherited narrow frames of our scientific identity.

Etnologiska framtider – några ställtips

Anna Sofia Lundgren

Det finns en fas i de flesta etnologistudenters utbildning då de frågar sig: ”Men vad är då etnologi?” För min egen del vill jag minnas att den fasen inleddes någon gång i mitten av A-kursen, och vi studenter tjatade väl tills läraren levererade en one-liner som vi kunde acceptera och försöka göra till vår. Svaret på frågan löd: ”Etnologi är studiet av människors vardagsliv, förr och nu.” Jag vill minnas att vi nöjde oss med det, kanske handlade det mindre om att övertyga oss själva än om att finna ett svar som vi kunde erbjuda Andra; alla de som frågade oss vad det egentligen var vi läste. Frågan om vad ämnet är och vad det borde bli har sedan följt mig genom åren på en av de etnologiska institutionerna.

Man kan väl inte annat än hålla med dem som höjer ett varningens finger varje gång någon försöker definiera etnologins vara. Inte så mycket för att beskrivande av ämnet är dåligt, utan för att det riskerar att exkludera så många möjliga etnologier. Visserligen synliggör sådana beskrivningar den maktkamp som ständigt förs om rätten att bestämma ett ämnes karaktär. När vi idag ler åt forna fejder är det ju ofta just sådana moment av fixeringsförsök som man med facit i hand lyfter fram som roliga exempel. Men ändå måste ämnet ibland beskrivas. Och detta görs ju också ständigt, om inte alltid direkt, så indirekt, genom de satsningar som genomförs, de kurser som ges, de böcker och recensioner som skrivs.

Ett alternativ till entydig definition är då att bestämma sig för att etnologi, det är vad etnologer gör, och att försöka beskriva skill-

naderna mellan detta och det som andra discipliner håller på med (Bringéus 1990/1976). En sådan relativt öppen hållning är synlig i de flesta ”handböcker” som ämnet producerat på senare tid. Etnologisk forskning sägs där förenas av *etnologiska perspektiv* på olika sätt (se t.ex. Arvidsson 2001; Ehn & Löfgren 1996; 2001).

Inför mötet ”Etnologiska framtider” fick några av oss som skulle vara med i uppgift att mycket kort säga något just på temat etnologiska framtider. Min instinktiva känsla när frågan ställdes var att uppgiften var lätt, att jag inte skulle ha några svårigheter att tycka till om just detta ämne. Jag känner mig trygg i både vad etnologi är och vad jag tycker att det borde bli. Trodde jag. Det visade sig emellertid att det var svårt. I en situation när studentunderlaget sviktar trots att man tycker att man gör sitt yttersta för att informera och rekrytera; när studenter klagat över att undervisningstillfällena är för få, trots att man verkligen försöker göra det mesta och bästa möjliga för att med alla upptänkliga pedagogiska metoder sträcka ut dem – då är det lätt att gå in i den stora tröttheten. Många har också gjort just detta, särskilt lärare som på grund av att de timmar som läggs ut på kurserna har minskat, tvingas undervisa på väldigt många kurser parallellt. Det hjälper liksom inte – *i just de där ögonblicken!* – att veta att det överlag går bra för etnologer. Det hjälper inte heller – *just då!* – att man är övertygad om ämnets förträfflighet. När den stora tröttheten finner sig är det svårt att vara kreativ. Och

då är man ganska ensam, även om det totala antalet etnologer är stort.

För att få hjälp med att sätta ord på hur de etnologiska framtiderna skulle kunna te sig gjorde jag därför som etnologer ofta gör: jag gjorde intervjuer med folk som borde veta: andra etnologer. Intervjuerna var av högst informell karaktär, men de samtal som fördes hade många likheter. Några av dessa kommer jag att redogöra för i det följande. Man får ha i åtanke att de flesta (inte alla) hölls med etnologer verksamma vid en enskild institution – den i Umeå – och att svaren därför möjligen speglar villkoren just där.

Etnologins dilemma?

De flesta var eniga om att det tycks gå bra för en stor mängd etnologer utanför de etnologiska institutionerna/avdelningarna. Etnologisk kunskap verkar vara efterfrågad och etnologer finns i alla möjliga sammanhang: på lärarutbildningar, socionomutbildningar, polisutbildningar, i olika centrumbildningar, förutom att de även arbetar utanför universitetet. Man försörjer sig på olika sätt och undervisar på olika ställen. Men ofta undervisar man inte i etnologi. Man är lärarutbildare, undervisar i etikfrågor på socionomprogrammet eller är ”inhyrd” som handledare för studenter från genusvetenskap. Detta är så klart väldigt viktigt och det ansågs i intervjuerna strategiskt smart för en etnologisk framtid att satsa på att i ännu högre grad komma in på de stora programutbildningarna, samt att kämpa för att få ansvara för sina kurser – inte bara undervisa på andras.

Men dessa programstudenter blir inte etnologer, de blir lärare, läkare eller socionomer. Kanske blir de bättre sådana än de annars skulle ha blivit, men ändå! Detta, tillsammans med det faktum att vi ser minskade kullar som läser etnologi som eget ämne, sades orsaka oro – oro för att undervisningstillfällena i ämnet minskar och i förlängningen att nyrekryteringen försvåras. Det blir till slut inte så många sökande på det fåtal doktorandtjänster som

utlyses. Det fanns alltså en oro för tillväxten av etnologer.

Vad minskande miljöer, ökande undervisningskrav och tuffare individuella publikationskrav på forskare innebär för det intellektuella samtalet vet nog redan de flesta institutionerna. Det finns ett visst fog för oron över vad förändringarna för med sig, liksom ett visst fog för efterlysningen av strategier för att behålla och utveckla den kreativitet och de erfarenheter som finns.

Synlighet och anställningsbarhet

En annan sak som berördes, om än på olika sätt, var frågan om synlighet. För att rekrytera studenter till kurserna, men också för att öka möjligheterna att komma in på de större programutbildningarna och för att öka anställningsbarheten både för oss själva och för våra studenter, sades synligheten vara viktig. Men hur skapar man synlighet? Förutom en mer genomtänkt marknadsföring ställde mina kollegor två huvudsakliga förslag.

Det första förslaget handlade om en ökad koppling mellan utbildningarna och världen utanför, eller ”efter”. Någon efterfrågade lyckade uppdragsprojekt, studentprojekt som uppdragsgivaren är nöjd med och har nytta av. Poängen var här inte enbart att skapa fler arbetsmarknadsmässiga uppgifter eller ens att skapa faktiska uppdrag. Nej, det handlade om att i verkliga uppdrag skapa rapporter som kommer till användning, inte bara uppsatser som läggs på hyllan. Omedelbart då en sådan mening skrivs infinner sig ett mått av obehag. Vad är nytta? Man har liksom vant sig vid att värja sig mot sådana kriterier. Kollegan menade visserligen att det inte enbart är uppdragsgivarens rätt att definiera nyttan. Målen med uppdragen måste skapas i dialog med uppdragsgivarna: förmågan att skapa sådana samtal kan vara en generisk kompetens som är viktig i vilket yrke som helst. Men det innebär också att vi måste bli bättre – och hjälpa våra studenter att bli bättre – på att *formulera* hur

etnologiska perspektiv kan användas, samt på att *inse* hur etnologiska perspektiv kan användas. Egentligen skulle man kanske hellre skriva "hur etnologisk kompetens och utbildning kan användas". Då skulle det tydligare framgå att studiet av etnologi inte bara ger en "nya glasögon", utan att det också erbjuder sådana kompetenser som ofta efterfrågas idag (Schoug 2008).

Här har programutbildningarna möjligen större erfarenheter och med sin ökade tid (flera år!) större möjligheter. Jag tänker särskilt på den utbildning jag själv arbetar med – Kulturanalysprogrammet i Umeå – där vi aktivt arbetar med att söka uppdragsgivare för övningar inom programmets senare del. Det är uppenbart att när sådana projekt blir lyckade så sprids informationen om kompetenser, i det här fallet kulturanalytikerns. Alldeles nyligen arbetade studenterna på termin 5 med ett projekt för Västerbottens museum. De tvingades ta hänsyn till museets krav, men måste också argumentera för vari deras kompetens bestod. Båda parter hade sannolikt något att vinna på dessa samtal. Bara någon dag efter att studenterna hade haft sitt första samtal med museets informatör blev jag uppringd av en museianställd som gärna ville ha en kulturanalytiker att utvärdera hennes projekt. Och så fick en av studenterna en praktikplats och ett uppsatsämne! När projektet var genomfört fick studenterna presentera studien och dess resultat (som också skrevs i rapportform) för museets anställda – något som också kräver sin kompetens.

Det andra förslaget handlade om synlighet i det offentliga samtalet, helt enkelt om fler etnologer i medierna. Jag inser att det är fler än jag som känner sig obekväma med detta, eftersom det ställer direkta krav på den egna synligheten. Men i alla fall. En sådan synlighet skulle kanske råda bot på den okunskap om vad etnologi *kan vara*, som en del menade var problematisk.

I Bolognaprocessens kölvatten har ju också grundkurserna ofta splittrats och det som förut

var "moment" ges nu som egna kurser under egna namn. I Umeå har vi pratat om detta som en möjlighet att locka fler studenter, till exempel sådana som inte lockas av ämnesbeteckningen etnologi. Men gör det det?

För att kunna föreslå strategier för en framtid borde vi kanske kartlägga de satsningar som ändå görs på sina håll. Vad har de inneburit, vad har de kostat och vad har de gett? Och hur ska resultaten kommuniceras? Räcker det att representanter för institutionerna träffas ibland, eller finns det behov av en mer inkluderande form för informationsspridning (en gemensam hemsida har ju varit på förslag, ETNO-listan finns redan)? Och så den kanske viktigaste frågan: Vad har olika insatser betytt för ämnets utveckling? Vad ser man som positiva förändringar, och vad som negativa?

In med det nya och in med det gamla

Vi måste förnya oss, bli ännu bättre på det som vi redan är rätt bra på, sa någon av mina kollegor. Talet om förnyelse gällde såväl innehåll som form. Det handlade om att känna av vad som pågår i samhället och skapa kurser och forskningsprojekt kring det. Det handlade om att förnya de pedagogiska metoderna. Samtalen var ofta upplyftande och kreativa. Idéer om vad etnologin skulle kunna bli var det ingen brist på. Även de pedagogiska formerna fanns det ett intresserat tänkande kring, och resonemangen rörde allt ifrån hur man kan arbeta med projektuppdrag, experimentella seminariemetoder och mer avancerade idéer som inkluderade ny teknik på minst sagt oväntade sätt. Även om flera menade att det gäller att plocka godbitarna ur det som är och det som varit, så rådde det ingen tvekan om att "förnyelse" var ett ledord. En del menade som sagt också att det var dags att byta ämnesbeteckning.

Förslaget att byta namn nämndes av flera av dem som jag talade med. Ett av förslagen på nytt namn var: Folklivsforskning! Ibland gavs det på halvt allvar, oftast på skämt. Bakom förslaget fanns egentligen två argument. Det

ena handlade om att "folklivsforskning" ansågs vara mer välbekant eller i alla fall lättare att begripa; det skulle i och för sig kunna lösas genom att man gör "etnologi" mer känt. Det andra argumentet speglade mer en fråga om ämnets innehåll, om etnologiska kompetenser. Mina kollegor uttryckte ett behov av att "ta tillbaka" kompetenser som man menade var på väg att gå förlorade: de "gamla" (som man sa) etnologiska kunskaperna om "hur det var", om kulturhistoria, om särskilda studieobjekt. Men denna oro för att kompetenser går förlorade ska inte förstås ur något nostalgiskt, eller folkbildande, perspektiv. Nej, snarare var det rent rekryteringsmässiga argument som låg bakom. Folk är intresserade av detta – alltså borde vi satsa på det för att öka studentantalet!

Denna kapitalistiska logik – ge folk vad de betalar för – har sina möjligheter, men får också sina följder. Att den i dag är en *till synes* etablerad del av vårt tänkande kring ämnets karaktär (alltså: vad ämnet ska bli, om man nu definierar ämnet som "vad vi gör") är intressant i sig, men knappast oväntat. Det finns både ekonomiska och ideologiska villkor som gynnar ett sådant tänkande. Dessutom ligger det faktiskt inte så alldeles långt ifrån den kompetens som nämndes ovan, och som etnologer gärna framhåller som en av sina styrkor: förmågan att känna av trenderna, samtidens kulturella förändringar. Man skulle kunna drista sig att ställa frågan ifall denna etnologins styrka döljer den "internalisering av externa krav" (Rider 2007; Bränström Öhman 2008) som samtidigt pågår.

En tanke som infinner sig när jag nu skriver om detta är att de ämnen och inriktningar som denna logik frammanade i samtalen, inte alltid gick hand i hand med vad som framställdes som önskade forskningsprojekt eller teoretiska ståndpunkter (även om dessa också var relaterade till föreställningar om möjligheten till forskningsmedel). Det tycktes som att det samtida talet om anställningsbarhet och nytta i utbildningen samsades med talet om

den mätbara excellensen i forskningen, men att effekterna delvis var olika. Begreppens relativa tomhet (Öhman 2008) gjorde att de lätt kopplades samman, men samtidigt att de kunde fyllas med delvis olika innebörder.

Om det är så som det sägs (SOU 2007:98), att akademiska forskarkarriärer alltmer avskiljs från akademiska undervisningskarriärer, att de två karriärvägarna blir allt svårare att kombinera, samt att innehållet i undervisning och innehållet i forskning drar åt olika håll trots kravet på forskningsrelaterad undervisning – vad betyder det i så fall för etnologiska framtider och för etnologers framtider?

Det finns i dagsläget en mängd tendenser som ämnet måste förhålla sig till. Vi har färre studenter (i alla fall på flera håll). Vi får dåligt betalt för vår undervisning: en humanistisk undervisningstimme antas vara relativt billig och lätt att genomföra. Vi har som forskare hamnat i ett mer tydliggjort bedömningssystem. Folk säger sig ha mindre tid och ork till ofinansierade uppdrag och aktiviteter. Och så vidare. De här sakerna förtjänar att diskuteras. Framför allt är det nog viktigt att försöka belysa deras effekter. Vad betyder tendenserna för de strategier man som etnolog kan välja? Och vad betyder i sin tur dessa för ämnet och dess intellektuella, kritiska potential samt för deltagandet, och den kritiska massan, på de arenor där denna potential utvecklas? Kanske bara lite – kanske mycket. Tursamt nog så tycks de etnologiska kompetenserna – i alla fall några av dem – synnerligen passande just för en sådan analys. Tursamt *också* (som reflexiv etnolog inser jag så klart att det här inlägget inte alls blev det vitamintillskott som uppdragsgivaren kanske ville ha!) är att de senaste två ämnesträffarna båda har burit vittnesbörd om att det såväl fantiseras om som planeras för ett otal etnologiska framtider.

Anna Sofia Lundgren, lektor

Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet

Litteratur

- Arvidsson, Alf 2001: *Etnologi. Perspektiv och forskningsfält*. Lund: Studentlitteratur.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990/1976: *Människan som kulturvarelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Bränström Öhman, Annelie 2008: Paradigmskiftets primat. I: *Kulturella perspektiv*, nr 2.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1996: *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001: *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Rider, Sharon 2007: Om medel och mål i humanvetenskaperna. I: Sharon Rider & Anders Jörnsten (red.), *Reclaim the Science! Om vetenskapernas avakademisering*. Hedemora: Gidlunds.
- Schoug, Fredrik 2008: *Humaniora i yrkeslivet*. Utvärderingsenheten, Lund.
- SOU 2007:98: *Karriär för kvalitet*. Stockholm.
- Öhman, Anders 2008: Det excellenta universitetet. I: *Kulturella perspektiv*, nr 2.

SUMMARY**Tips from the Inside**

Asked to say a few introductory words on the theme "ethnological futures", I took the chance to ask a few colleagues on their thoughts. This text deals with what came up in these talks, both hopes and fears. Some tips were presented. My colleagues spoke, i.a., on the

need for visibility and they discussed possibilities for communicating employability, and how to re-use so-called traditional ethnological knowledge to attract more students. They also talked about how best to understand the present situation.

Etnologin på gårdsgården?

Rebecka Lennartsson

Det är bistra tider. Kriser på bredden och längden rapporteras från världen över, så även från vår lilla fläck på globen, från vårt skrå och från vårt ämne etnologi. Så öppnas dammluckorna igen för ämnets favorittema framför andra: frågan om identiteten. Vilka är vi, vad kan vi, vad vill vi, vad gör vi och behövs vi egentligen överhuvudtaget? Att diskutera sin vetenskaps kärna och mening är naturligtvis ett viktigt, för att inte säga nödvändigt, inslag i all akademisk verksamhet. Men det finns också en risk för att vi stagnerar i introvert navelskådande, och glider än längre från en ny akademisk verklighet med studenter som efterfrågar användbarhet och anställbarhet före bildning och analytisk förmåga. Kan man hitta en ingång till nya och nygamla arbetsmarknader utan att ge avkall på ambitionen att representera en forskningstradition som vill vara subversiv, kreativ och fri i tanken? Kan vi bibehålla och utöka vår vetenskapliga legitimitet, och samtidigt annektera nya fält och skapa en mer distinkt yrkesidentitet?

Hängande på gårdsgården?

När jag, för vad som börjar kännas som en evighet sedan, började läsa etnologi hade jag en vag aning om att det handlade om gårdsgårdsbindning, plogtyper och möjligen också folkstro och folksed. Det passade mig alldeles utmärkt. Jag hade museivärlden för ögonen och intresserade mig för byggnadstradition och svensk folkkultur. Alldeles fel hade jag inte. Men kurserna i uppmätning av timmerhus och saga och sed varvades med postmodern

teori om subjektets död. Det hela var ytterst förvirrande. Jag bet mig kvar. Ju längre tiden gick, desto tydligare slog pendeln över på teori i stället för material, perspektiv snarare än fakta, abstrakt tänkande snarare än knuttimring. Nu är jag glad att jag stannade. Möjligheterna vidgades, bit för bit upptäckte jag hur man gör etnologi, och hur ämnet gav redskap att analysera och tolka världen. Samtidigt tyckte jag mig uppleva att den traditionella etnologin med sina teman och forskningsområden antingen ”skopades ut” eller blev lämnade kvar i ett hopplöst föråldrat forskningssammanhang. Vi fokuserade på samtida teori, på samtida kulturmöten, spänningar och möjligheter i ett komplext samhälle. I samma stund gjorde vi oss till stor del också kvitt en arbetsmarknadsanknytning som tidigare har känts självklar, nämligen den till museivärlden. I samma takt har andra ämnen uppstått eller brett ut sig och fyllt luckorna: exempelvis museologi, kulturgeografi och historisk antropologi.

Min hypotes är att etnologiämnet i sin iver att vinna i vetenskaplig tyngd har frigjort sig från tidigare arbetsmarknader och blivit ett renodlat akademiskt ämne, ett ämne som syftar till forskning – men ändå förblivit så att säga ”hängande på gårdsgården”, då vi aldrig har erhållit det erkännande som exempelvis Historia äger av hävd. Vi måste fortfarande argumentera för våra metoder, teorier och ämnesval, medan historiker obehindrat kan harva vidare i frågan huruvida en knapp eller en kula dödade någon gammal kung. När jag

skriver en artikel eller håller föredrag som riktar sig till en krets utanför vår egen inom-etnologiska, kommer jag ofta på mig själv med att motivera mitt ämnesval och förklara varför det är användbart. Jag är gissningsvis inte ensam om det. Här tror jag kärnan till vår ”kris” ligger. Vi är inte tillräckligt storstilade, självtillräckliga och bombastiska för att locka horder av studenter som vill bli Etnologer, samtidigt som vi också saknar en tydlig yrkesanknytning. För vad gör en etnolog, annat än forskar? Vi kan fnysa åt studenternas enträget gnetiga krav på att få veta vad de ska bli, men vi kommer knappast undan frågan.

Etnolog i periferin

Som många andra etnologkollegor har jag sedan disputationen i februari 2002 pusslat med korta anställningar, projekt, uppdrag och perioder av arbetslöshet. Mitt eget sätt att hantera denna ganska vacklande tillvaro har hitintills varit att skaffa barn. Lyckligtvis har vi en förhållandevis välutbyggd föräldraförsäkring i det här landet. Jag är nu inne på min tredje ledighet/arbetslöshet med en liten Axel, och inser att detta givetvis inte är en lösning som håller i längden. Det har för mig aktualiserat frågorna om ämnets användbarhet och forskarens anställningsbarhet på ett mycket konkret sätt, där idealen om en forskning styrd blott av forskarens egen nyfikenhet tyvärr väger lätt mot krassa frågor om försörjning och efterfrågan. Som etnolog i periferin känner man sig ofta också bortkopplad; saknar man tjänst och forskningsmedel, saknar man också anknytning till universitetet och till dess informationskanaler, e-postlistor och forskningsbibliotek.

Bristen på tjänster för etnologer tvingar in forskaren i periferin i samtidens omhuldade entreprenörskap – och som forskare är man knappast rustad för den nyckfulla och gåtfulla Marknaden. Det gäller att övertyga andra om etnologers användbarhet – eller skola om sig. Ibland har jag fått känslan av att en doktors-

grad i etnologi snarare är en black om foten än en merit i jobbsökarsammanhang; kanske väcks misstankar om forskaren som en ifrågasättande, problematiserande medarbetare som envisas med att analysera allt som sägs och görs. På Göteborgs universitets hemsida skriver studenten Pernilla Månsson om etnologiämnet:

Etnologin har hittills gett mig mer personlig utveckling än en utveckling inom arbetslivet. För det mesta är det lättare att säga att jag arbetar som kursadministratör än att säga att jag är etnolog. Det blir mindre att förklara för andra då. Det här hände första dagen efter att jag tagit ut min examen. Jag gick till Arbetsförmedlingen. På frågan om vad jag hade för utbildning svarade jag att jag var etnolog. ”Jag förstår inte varför man läser såna ämnen”, sa handläggaren! Det kommer jag aldrig att glömma.

Min erfarenhet har emellertid varit att mina etnologiska kunskaper och färdigheter faktiskt är efterfrågade. Jag startade firma förra hösten för att enklare kunna hantera de jobbuppdrag som trots allt dök upp: artiklar som ska skrivas, föredrag som ska hållas, utvärderingar som ska göras. På det hela taget har det trots allt funnits ganska gott om jobb. Svårigheten är att få betalt för arbetet. Som forskare förväntas man ha en lön och en anknytning till något universitet, och uppdrag vid sidan om bör man tacksamt ta emot som högt värderad uppmärksamhet – något som väl alla forskare, mer eller mindre, sukter efter. Vi etnologer har ju också varit skickliga på att synas i media och fungera som verklighetskommentatorer. Kanske har vi rent av gjort oss själva en otjänst genom att så beredvilligt ta på oss ansvaret för universitetets tredje uppgift och dela med oss av vårt kunnande? Det man inte behöver betala för värderar man som bekant heller inte särskilt högt. Om man någon gång försöker verka utanför institutioner och akademi, blir man mycket medveten om denna inställning till forskningsresultat och etnologiskt kunnande som allmängods. Etnologen ska syssla

med samhällsrelevant eller möjligen kuriös forskning och drivs av ett kall, och äran av att bli uppmärksammas och få sprida sitt budskap är belöning nog.

Nya och nygamla arbetsmarknader

Men etnologi kan inte vara ett ämne som endast syftar till forskning. Långt ifrån alla studenter som läser etnologi kommer att fortsätta upp på forskarnivå, det säger sig självt. Ändå tycks det som om vi alltid hamnar i frågan om forskningens roll och mening när vi ska diskutera vårt ämne. Kanske rör diskussionerna om ämnets identitet och överlevnad egentligen två olika frågor, som visserligen hänger ihop, men som också måste skiljas åt. Å ena sidan frågan om forskningens roll i samhället och vikten av att uppnå en fri, av ekonomiska och politiska intressen obunden forskning. Å andra sidan frågan om en arbetsmarknad utanför universitet och högskolor, där studenter med etnologi i bagaget och forskare som av olika skäl vill eller tvingas till att verka utanför institutionerna kan verka som just etnologer. Vårt ämne har ju trots allt en stor fördel över de flesta andra humanistiska ämnena. Vi har en uppsättning redskap som kan användas för att analysera samtid och förstå det förflutna, våra metoder är i högsta grad tillämpbara och – faktiskt – efterfrågade i dagens kulturaliserade samhälle.

Samma Pernilla Månsson som återgav en nedslående situation vid arbetsförmedlingen, skriver också om etnologiämnet:

Men jag ångrar absolut inte att jag studerat. Etnologin är applicerbar på allt i samhället, från strukturer på arbetsplatser och till det vardagliga livet. Den täcker in både nutid och historia, kultur och samhälle. Med ett etnologiskt perspektiv kan man förändra. I utbildningen har jag också lärt mig att uttrycka mig i tal och skrift, att ta in information och processa den.

Och det är för all del sant att etnologer redan nu finns representerade inom otaliga yrkesgrupper; som handläggare, projektledare, inom

medie- och kultursektorn, och inte minst inom museivärlden. Men vi skulle kunna slå oss in på långt fler! Om vi inte ser möjligheterna som en omvandlad arbetsmarknad erbjuder, kommer andra yrkesgrupper att ta till sig, omstöpa och använda sig av våra teorier, begrepp och metoder. Det är redan på gång; konsulter av olika slag lånar ur vår verktygslåda, men saknar den egentliga kunskapen. Så kan exempelvis "Lennart", som läste låt oss säga statistik och sociologi för 13 år sedan, sälja ett konsultuppdrag om segregationen och de boendes önskemål i ett bostadsområde till ett stort byggföretag för ett rent hårresande antal tusen kronor som bygger på "kvalitativa metoder" som "djupintervjuer" och "deltagande observation".

"Lennart" kan troligen ge en grovt förenklad bild av samhället, paketerad i superstylad power-point och professionellt presenterad. Men varför vänder sig inte företaget till universiteten, där en gedigen, forskningsgrundad kunskap om segregation, förortsliv, kulturmöten och konflikter eller vad som helst redan finns att hämta – gratis, tillika? Och varför vänder sig inte företag, myndigheter och institutioner överhuvudtaget i högre utsträckning till universiteten för att få hjälp med utvärderingar, med medföljande forskning, med undersökningar, med arbete med det så populära "human resources" (vilka vore bättre lämpade än etnologer för att spåra och lägga i dagen dolda strukturer och informella maktordningar på arbetsplatser) eller för att få föreläsningar om genus, om arbetsplatskulturer, om vad som helst? Har det att göra med att vi saknar utarbetade kanaler för sådana kontakter? Beror det på att det inte anses riktigt rumsrent i akademiska kretsar? Eller saknar vi de nödvändiga kunskaperna i hur man presenterar och lägger fram våra forskningsresultat, så att de kan användas i praktiskt arbete? Och är det i så fall dags för oss att vi tar den "tredje uppgiften" på större allvar och gör presentationsteknik och populärvetenskapligt skri-

vande till en del av utbildningen? Är det dags att vi återtar anknytningen till museivärlden, och skapar nya inriktningar av utbildningen som är anpassade till dagens arbetsmarknad: etnologer specialiserade på arbetsplatskulturer, på medföljande forskning, på reklam,

media eller vad studenterna nu frågar efter – och på en fri, högkvalitativ och internationellt gångbar forskning.

Rebecka Lennartsson, FD
Uppsala

SUMMARY

Ethnology "Hanging on the Farm Fence?"

To discuss our subject's core and sense is of course an important, not to say necessary, element in all academic activity. But we are also prone to adapt to a changing academic reality, with students that request usefulness and employment prior to education and analytical ability. Is it possible to find an input to new and former labour markets, without giving up on the aspiration to represent a research tradition that wants to be subversive, creative and free in thought? Can we maintain and increase our scientific legitimacy, depth and weight, and still find

new fields and create a more distinct identity for the labour market?

My hypothesis is that Ethnology in its eagerness to win in scientific weight has freed itself from earlier labour markets and has become a pure academic matter, a matter that aims to research – but nevertheless remained so, so to say "hanging on the farm fence", since we have never received the admission that for example History enjoys.

Sorg och samhällsanalys

Lena Martinsson

Lotten Gustafsson skriver i sitt inlägg i detta nummer av *RIG* att den etnologiska identiteten blir tydlig i mötet med andra ämnen. Som genusforskare är jag van att dekonstruera identiteter, utmana dem istället för att göra dem till något eftersträvansvärt. Mitt inlägg här präglas till viss del av denna vana.

Det etnologiska ämnet är hotat, flera institutioner i Sverige och i Skandinavien lider brist på studenter. Självreflexiva som vi är tenderar vi att lägga skulden på oss själva. Frågor som: ”vad gör vi för fel?”, ”hur ska studenterna få syn på oss?” leder till handlingsplaner som: ”vi måste fixa en bättre hemsida”, eller ”skapa program” eller ”visa vilken nytta man kan ha av etnologi”. Det kan dock vara värdefullt att relatera vårt ämnes förminskning till vad som håller på att ske på universitetet, på de förändrade hegemoniska förståelserna som finns om vad kunskap är och vad den ska användas till. Det är exempelvis relativt uppenbart att ämnena som form omvandlas idag. Vissa förändringar är relativt bra. Ensamma ämnesprofessorer har i stort sett försvunnit. Med flera beförade professorer inom ett ämne vinner man mycket, då makten över ämnets utveckling delas. Det gör troligen ämnet otydligare och spretigare, men måste ändå, menar jag, ses som eftersträvansvärt. Tvärvetenskap skapar nya kunskapsfokus och nya sätt att skaffa kunskap på bildas, för att strax därpå lösas upp igen. Det forskarsubjekt som gick in i det tvärvetenskapliga samarbetet har, om samarbetet varit lyckat, förändrats på vägen och tänker och agerar på annorlunda vis efter samarbetets slut.

De yrkesinriktade programmen stjälar inte bara våra studenter. Många av oss arbetar i program och det är i programmen vi ofta engagerar oss, hittar nya samarbetspartners. Samma sak händer när institutioner slås ihop. Tillsammans med andra skapar vi nya miljöer, gör forskning och utbildning i nya allianser.

En rad ämnen har redan upplösts. En av mina kollegor har disputerat i ett ämne som inte längre finns i Sverige. Hon är idag verksam inom en disciplin som inte fanns för några decennier sedan. Jag är själv verksam i genusvetenskap, som är relativt nytt. Ämnen kommer och går. Denna nedbrytning eller omvandling drabbar alltså inte bara etnologin. En fråga som man kan ställa sig är om vi ska sörja ämnenas tilltagande flyktighet? Vad är det som går förlorat om etnologiämnet blir ännu mindre och kanske försvinner? Och vad förlorar vi om ämnena som ram för kunskapsbildning blir allt mer tillfälliga?

Jag skulle sörja etnologin om ämnet försvann, självklart. Men med lite kyla måste jag också erkänna att det finns andra dimensioner i omvandlingen av universitetet som oroar mig mer än att ämnen kanske försvinner. När vi nu kämpar för etnologins fortsatta existens är det viktigt, menar jag, att analysera och kritiskt granska de föreställningar som materialiseras i det pågående organiserandet av kunskapsbildningen. Jag syftar då på de liberala diskurser som idag bidrar till omvandlingen av universitetet i Europa. De här diskurserna präglas av en föreställning om ett samhälleligt konsensus där konflikter och ojämlikheter ses som

opolitiska i den meningen att de kan lösas på ett rationellt och organisatoriskt sätt. I mina egna studier, liksom i min egen vardag med bolognifiering av utbildningar, har jag uppmärksammat hur dessa diskurser gör universiteten till enkla producenter av yrkessubjekt. Dessa subjekt förväntas bli verksamma i en stor nationell eller kontinental gemenskap.¹ Det finns också en förväntan på att vi alla ska vara eniga om att universiteten ska tjäna ett marknadsekonomiskt tillväxtsamhälle. Universiteten ska alliera sig med näringslivet så att Sverige och Europa blir framgångsrikt på den globala marknaden.

Jag känner också oro för att vi, precis som många andra som också kämpar för sin disciplins överlevnad, riskerar att dras med i den liberala diskursen när vi försöker rädda våra ämnen. Kanske tror vi att vår överlevnad också ligger i att visa oss delaktiga och betydelsefulla i tillväxthegegonin? Att vår uppgift blir att producera smarta kulturanalytiker som ska tala om hur den så kallade mångfalden ska bli en kreativ och konkurrenskraftig mix? Om hegemoniseringen av universitetsutbildning lyckas blir naturligtvis universitetet en relativt odemokratisk institution. Dess huvuduppgift blir att utforma kunskap som blir användbar för ett samhälle med tillväxtmål.

Inte sällan hänvisar man till att studenterna vill läsa på program och ha yrkesutbildningar. Villigt ställer vi upp på det vi uppfattar vara deras ångest inför framtiden i tron på att det vi tycker oss höra också skulle vara lösningen på våra egna problem. Studenterna blir sanningssägare och vi blir betraktade som duktiga avlyssnare. Men studenterna lever också med de liberala diskurser som manar dem att bli duktiga och nyttiga samhällsmedborgare. De får höra, precis som vi, att yrkesprogram är lösningen. De ska fås att tro att de yrken vi försöker konstruera åt dem kommer att bli efterfrågade. Studenterna såväl bidrar och anpassar sig till som kritiserar den här fokuseringen. Vi som kritiskt kulturvetenskapligt skolade lärare och

forskare måste också utmana dessa diskurser. Jag tror också att sådana analyser kan visa på ämnets angelägenhetsgrad. Kanske är det inte ihopsnickrade yrkesprogram som ska göra det "lättare" att ta sig fram i djungeln av kurser som egentligen behövs mest nu eller som kan rädda etnologin som ämne. Kanske är det istället redskap för studenterna att utmana dominerande beskrivningar av samhället och av deras egen framtid som behövs och efterfrågas. Kort sagt, det kanske behövs kritisk etnologi. Och om det är program vi måste skapa så behöver dessa naturligtvis inte vara följsamma.

Jag blir betydligt lugnare av en tanke på universitetet som en plats där det pågår ett bråk om vilket samhälle vi ska försöka skapa än ett universitet som blir en välfungerande del av ett redan existerande samhällsbygge. Etnologer kan visa på kunskapsproduktionens politiska innehåll. Universitetet, och etnologämnet, måste därtill också i fortsättningen vara intressant för dem som inte har tänkt skaffa sig en yrkesutbildning. På universitet ska utvecklas kunskap och kritiska redskap för individer som vill förändra sin vardagssituation eller samhället i stort. Det ska också vara en intressant plats för fackliga organisationer, feministiska rörelser, queeraktivister och andra politiskt aktiva.

Den här dimensionen av etnologi pekar mot andra allianser eller kritiska diskussionspartners än näringslivet. Många etnologer har varit väldigt duktiga på att skapa dessa alternativa allianser och fora för möten. Det är en tradition att ta vara på i en tid av (neo)liberala strömningar.

Lena Martinsson, docent

Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet

Noter

- 1 En artikel på detta tema kommer att publiceras våren 2009.

SUMMARY

Sadness and Societal Analysis

I have a habit of deconstructing identities and I think it is important also to understand the ethnological identity as something contingent. Research subjects are constructed through different transdisciplinary projects; through interdisciplinary forms of education. We are changing. So are the disciplines. New disciplines are constructed and other disciplines disappear. Should we mourn this? Should we struggle for separate disciplines? Maybe?

However, if we fight for ethnology it is important to be aware of what we are reproducing or challenging in this process. In this paper I am worried about liberal discourses that are part of the construction of universities in Europe and Sweden. It is a consensus project in which

there is an idea that the university should be a tool for a liberal society based on economic growth. The university as a place for political struggle, for the production of challenging discourses is not facilitated. When we today are struggling for the survival of ethnology, it is important not to be a non-reflective part of this liberal project.

My suggestion is instead to underline the importance of ethnology as a critical voice that shows the political side of all knowledge production. This position opens for other alliances such as those with trade unions, queer, feminist and other political movements.

forskare självironiskt kallade ”hyllvärmare”) utgivna genom kraftiga subventioner på olika förlag. Det verkar finnas en fetischering av den vackra och aptitliga boken inom svensk humaniora. Denna fetischering fungerar som konstgjord andning för ett system där forskare ägnar stor tid och möda åt att skriva texter för att sedan vid en punkt avhända sig friheten att själva få sprida dessa texter. När etnologiska arbeten ska spridas till andra forskare och en intresserad allmänhet så vänder man sig ofta till något svenskt eller internationellt förlag som kan tänka sig att ge ut akademiska texter. För att utgivning ska ske får man dock erbjuda en ordentlig subvention. Det kan röra sig om summor upp till 150 000 kronor. Resultatet blir en snygg bok som finns att köpa i bokhandeln, tillgänglig för forskare, studenter och andra intresserade.

Är detta verkligen det smartaste sättet att sprida forskning? Finns det pengar för att i fortsättningen ge ut böcker på detta subventionerade vis, så låt det fortgå. Men endast på ett villkor: texten måste också vara fritt tillgänglig elektroniskt. Vetenskapliga verk ska med så lite besvär som möjligt kunna nås av läsare. Endast då optimerar vi möjligheterna att som forskare och ämne bli högt rankade i ett bibliometriskt system.

För att ytterligare stärka detta spår bör den inomdisciplinära kommunikationen öka. Om vi vet vad andra etnologer gör, så hittar vi förhoppningsvis något av intresse. Detta kan leda till fler referenser etnologer emellan, något som stärker ämnets status i systemet. Vårt centrifugala drag bör kompletteras med en vital diskussion inom ämnet. Därför bör lämpliga fora för detta etableras, både elektroniskt i form av till exempel nyhetsbrev och maillistor, liksom fysiskt i form av seminarier, workshops och konferenser.

Etnografiska experiment

Ovan nämnda spår är viktigt. Men det får inte bli allena rådande. För mycket fokus på bib-

liometrisk rankning kan leda till en nervös konformism. Den taktik jag ovan skisserar bör kombineras med en framtid av mer experimenterande med etnografiska metoder, med former och gestaltningar. En del av detta experimenterande kan bestå i samverkan med aktörer i omvärlden, vilka kan vara med och korsbefrukta de akademiska praktikerna.

Jag kommer på mig själv med att i olika sammanhang slentrianmässigt hävda att den etnografiska metod jag ägnar mig åt består av intervjuer och (deltagande) observationer. Detta tillsammans med diskursanalyser och arkivsökningar har blivit mall 1A när etnologers metoder ska artikuleras för människor som inte själva är bekanta med disciplinen. Jag skulle vilja efterlysa en mer fantasifull diskussion om etnografins potential.

Man kan börja med att konstatera att etnografen har en problematisk genealogi. Den är inte minst kopplad till europeiska imperiers kartläggningar av folk ute i kolonierna. Medan den tidiga etnologin handlade om att åka ut ”på landet” och dokumentera det försvinnande bondesamhället genom att uppteckna sägner och fylla släpkärror med spinnrockar och kratror, etablerades etnografiska metoder i senare besläktade ämnen som antropologi. Genom etnografen och det antropologiska fältarbetet sker möten med ”de andra”. Maktförhållanden växer fram där forskarens möjlighet att utifrån sitt perspektiv beskriva och analysera ett forskningsobjekt kan vara problematiskt. Inom antropologin har man på olika håll försökt göra upp med sitt förflutna. Antropologins diskussion om etnografins för- och nackdelar är relevant även för etnologin (se t.ex. Rabinow m.fl. 2008). Det är viktigt att förstå dess genealogi. Samtidigt är det värt att tänja på gränserna för de etnografiska metoderna.

En väg för utforskning av etnografins potential är att försöka hitta kopplingar till praktiker som till exempel konst, design och utställningsverksamhet (se t.ex. Macdonald & Basu 2007; Schneider & Wright 2006). På

det sättet kan både idéer om materialinsamling och representation utmanas. Antropologen George E. Marcus har tillsammans med konstnären Fernando Calzadilla skrivit om etnografins möte med konstnärlig gestaltning (2006). Texten ingår i antologin *Contemporary Art and Anthropology*, redigerad av Arnd Schneider och Christopher Wright. Antologin tar genom flera exempel upp hur antropologin och samtidskonsten kan utvecklas genom möten. Marcus uttrycker en viss besvikelse över att antropologins Writing Culture-debatt under 1980- och 90-talen inte ledde till fler försök vad gäller formerna för etnografiskt experimenterande (se Clifford & Marcus 1986). Marcus undrar varför i stort sett all etnografisk forskning måste presenteras i artiklar, monografier eller essäer. Finns det inte andra sätt att gestalta etnografiska experiment (Calzadilla & Marcus 2006:98)? Han ser emellertid ljus på senare försök att förena konst med etnografi. I texten diskuteras kopplingar mellan scenkonst och etnografi:

Ethnography is much richer if it collaborates with the practices of other intellectual crafts that have a kinship and resemblance to it – as in the case of scenography in the theater. The debates and discussions of collaboration in these cases promise outcomes more complex and interesting than just 'the monograph' or 'the essay' into which all experiments in anthropology seemingly must end, or merely the 'mise-en-scène' of theatre or the installation of performance art, which otherwise lack the intensity and theoretical depth of ethnography (Calzadilla & Marcus 2006:97f.).

Kopplingar mellan konst och etnografi är så klart inte någon enkel lösning på hur discipliner som etnologi och antropologi kan utvecklas (jfr Foster 1996). Men de kan öppna för nya representationer och gestaltningar. Alla etnologer ser kanske inte denna typ av arbete som lockande, men detta spår kan förhoppningsvis ändå föra in ny energi i metoddiskussioner och bidra till att utmana gränsdragningar.

Framtider och uppgifter

Universitet och högskolor har som bekant tre uppgifter: 1. Forskning, 2. Utbildning, 3. Samverkan med omvärlden. Högskoleverket har sedan de gav ut en rapport om högskolevärldens samverkan 2004 hävdad att den tredje uppgiften bör uppvärderas och integreras i de två andra uppgifterna. I en uppföljande rapport 2008, konstaterar man att en del har hänt, men att arbete återstår. På sin webbplats skriver man att "Samverkansarbete bör uppvärderas vid meritvärdering". Utifrån detta är det motsäggelsefullt att dagens forskningspolitik riskerar att göra separationen mellan universitetets tre uppgifter ännu mer påtaglig. Detta är mindre bra för kulturforskningen, vars potential jag menar ligger i rörelsen mellan det som alltför ofta separeras som skilda uppgifter.

En bara något karikerad bild av framtiden är att etnologin och kulturforskningen kan komma att präglas av två olika roller: Den bibliometriskt besatte forskarbroilern samt den undervisningstygde lektorn. De som i detta system lägger någon speciell energi på Den tredje uppgiften förefaller vara karriärmässigt självmordsbenägna. Jag vill hävda att en ytterligare separation mellan de tre uppgifterna är utarmande. Separationen underbygger chimären av någon sorts intellektuell kvalitetsskillnad, där de riktigt kloka tankarna tar plats inom ramarna för Den första uppgiften. Möten med studenter under Den andra uppgiften skulle då präglas av lite simplare intellektuell praktik, och Den tredje uppgiftens kommunikation med allmänheten ute i "den riktiga världen" skulle då vara det mest förläckade. Processer som underbygger dessa vanföreställningar kan eventuellt motiveras forskningspolitiskt, men för det intellektuella klimatet på universitet och högskolor är det förödande.

Men varför vill då en aktör som Högskoleverket slå ett slag för det som tidigare kategoriserats som Den tredje uppgiften? När det gäller samverkan dyker allt som oftast ordet *nytta* upp. I november 2008 deltog jag,

liksom flera andra etnologer, i konferensen "Kulturvetenskapens nytta", en tillställning som arrangerades av ACSIS i Norrköping. Där diskuterades just samverkansfrågorna. Olika inspel angående etnologins och andra kulturvetenskapers nytta för andra aktörer togs upp. Hur kan akademiker bli nyttiga för omvärlden? Flera viktiga frågor dryftades. Men det fanns en lucka i resonemangen, nämligen dubbelheten i ordet *nytta* i detta sammanhang. Lika viktig som frågan om hur ett ämne som etnologi kan bli nyttigt för andra är hur etnologin också kan ha nytta av externa aktörer. Att nytta och samverka mellan akademi och omvärld kan vara ömsesidig ska inte underskattas. Just det faktum att etnologin kan ha nytta av externa aktörer utgör en potential. Genom samarbeten med konstnärer, designers, ingenjörer, planerare, arkitekter med flera skapas nya möjligheter.

Etnologer som är verksamma i akademien bör uppmuntras att ägna sig åt verksamhet utanför den akademiska världen eller i samverkan med människor utanför universitet och högskolor. Vi kan i framtiden i och för sig behöva mer bibliometrisk taktik, men framförallt måste vi börja våga experimentera mer med etnografin och med våra kulturalanalytiska praktiker. Gärna i samverkan med omvärlden. Det ena spåret får absolut inte utesluta det

andra. Det måste löna sig att stiga av forskningspubliceringståget, för att sedan kunna stiga på igen med friska perspektiv. Annars riskerar ämnet att färdas rakt in i ett svart hål av intellektuell rundgång; alltmedan den bibliometriska taxametern tickar på.

Robert Willim, FD

Etnologiska avd., Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet

Referenser

- Calzadilla, Fernando & Marcus, George E. 2006: *Artists in the Field: Between Art and Anthropology*. I: Schneider, Arnd & Wright, Christopher (red.): *Contemporary Art and Anthropology*. Oxford: Berg.
- Clifford, James & Marcus, George E. 1986: *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Foster, Hal 1996: *The Artist as Ethnographer*. I: *The Return of the Real*. Massachusetts: MIT Press.
- Högskoleverkets rapportserie 2004:38 R. *Högskolan samverkar*.
- Högskoleverkets rapportserie 2008:10 R. *Högskolan samverkar vidare. Utvecklingen 2004–07*.
- Macdonald, Sharon & Basu, Paul (red.) 2007: *Exhibition Experiments*. Oxford: Blackwell.
- Rabinow, Paul & Marcus, George E. tills. med Fabion, James D. & Rees, Tobias 2008: *Designs for an Anthropology of the Contemporary*. Durham: Duke University Press.

SUMMARY

Two Tracks

In this article two tracks are suggested for European Ethnology in Sweden in the future. The first is to concentrate on what could be called "bibliometrical tactics". These tactics are characterized by efforts to optimize the ranking of both the discipline and individual researchers within the research community. One part of these tactics could be to make all publications easy to access electronically. Another part is to make the communication among scholars of ethnology more intensive.

The other track suggested is called "ethnographical experiments". In order to prevent ethnology from being too narrowly focused on merely quantity and volume of

international publications it is important to develop and be innovative when it comes to research methods. One way is to use what is often considered to be the discipline's "centrifugal character". In experiments with ethnography it could be fruitful to collaborate with other practices that could be coupled with the ethnological research. Examples of such collaborators are artists or designers.

These two tracks should preferably merge in various ways. All in order to enhance ethnology's competitive potential within the academic world and also to be an innovative practice that dare to develop new bold methods and collaborations.

Etnologins regionala karaktär och internationella ambitioner

Barbro Blehr

Har etnologin en regional karaktär? Det är svårt att svara ett entydigt nej på den frågan. Både vår historia och delar av vår samtida praktik pekar tydligare mot ett ja, om än ett ja med förbehåll och reservationer. Detta hindrar oss inte från att också ha internationella ambitioner. Och det finns mycket som båd-
dar för att vi borde ha sådana ambitioner; likt många andra humanistiska ämnen som har haft för vana att verka i ett nationellt avgränsat rum är etnologin idag föremål för intensiva uppmaningar om att internationalisera både forskning och undervisning.

Dessa uppmaningar är inte alltid bara välkomna i vårt ämne. Men i det följande ska jag argumentera för att vi helhjärtat borde bejaka dem i vårt eget vetenskapliga skrivande, parallellt med att vi kunde pröva att lite starkare än vad som har varit vanligt under de senaste decennierna bejaka den regionala karaktär som vårt ämne kan ha. Det finns inte nödvändigtvis någon motsättning mellan dessa två strategier. Men det kan behövas lite diskussion om hur man hanterar kombinationen, och det följande är ett inlägg i en sådan diskussion.¹

Det finns två skäl till att jag har funderat på de här frågorna. De starka uppmaningarna till ökad internationalisering är det ena, det andra är att etnologer år efter år förefaller brottas lika intensivt med frågan om hur deras ämne ska karaktäriseras och presenteras. Uppgiften att leverera ett svar på den frågan (och på den eventuella frågan om vad det är för mening med att ämnet existerar) är förvisso inte lika påträngande i alla lägen. Den är kanske som

minst aktuell då man arbetar intensivt med forskningsprojekt som är väl finansierade och inkuggade i tematiska sammanhang. Då demonstrerar man ju med sin egen praktik vad ämnet är och kan vara, och behöver inte nödvändigtvis ta ansvar för mer än det man vill realisera i sin egen forskning. Frågorna om etnologins karaktär och meningsfullhet växer sig sannolikt större i perioder då man som utbildad etnolog saknar ett sammanhang att verka i och/eller oroar sig för både den egna och den etnologgemensamma framtiden. Och uppgiften att svara blir akut när man ska företräda ämnet i möten med relativt sett utomstående: blivande eller nya studenter, kolleger i andra discipliner eller potentiella arbetsgivare. I sådana sammanhang kan man sällan argumentera i handling. Det är ord som gäller, och det måste gå fort att finna dem.

En väl etablerad etnologipresentation är den som tar fasta på perspektiv och metoder; etnologer kan forska om vad som helst, men man känner igen dem på de frågor de ställer och de sätt på vilka de analyserar. Den är i hög grad adekvat. Men den fungerar bara inbördes, bland etablerade kolleger och insocialiserade studenter. Hur skulle den kunna fungera för en omvärld som inte vet det där som vi själva kan ta för givet när vi nickar bifall: att vårt fält är kultur i vid mening, att ”vad som helst” bara syftar på ”vad som helst som människor till-
lägger mening och hanterar sinsemellan”, och att vi har kvar våra föregångares förkärlek för ”vanliga människor” (en kategori vars karaktär och existensbetingelser förändras löpande

genom historien, och som etnologin förändras i takt med)? Men även om vi fick sagt allt detta, så skulle det finnas preciseringar kvar att göra. Det är i det ledet som den regionala avgränsningen brukar komma på tal, vare sig vi själva introducerar den eller inte.

Det svenska

På vilket sätt är då svensk etnologi en regional vetenskap? Jag skulle vilja testa två kriterier. Det första är att etnologin, här och nu, är regional i kraft av en empirisk avgränsning eller tyngdpunkt: den kretsar primärt kring svenska förhållanden.²

Min första impuls inför det påståendet är att svara med en modifikation: nej, etnologi är inte längre begränsad till Sverige, det finns många etnologer idag som fältarbetar på andra håll i världen – och att så ge exempel på detta, ju fler dess bättre: Egypten, England, Estland, Grekland, Libanon, Marocko, Norge, Polen och så vidare.

Jag tror inte att jag är ensam om att tackla förväntningar om etnologins regionala karaktär på detta sätt – det vill säga genom att underkommunicera och ifrågasätta den, och hellre peka på det som tar vårt ämne bort från den svenska avgränsningen. Men parallellt fortsätter vi att praktisera något som onekligen fortfarande framstår som en regional avgränsning – eller, bättre formulerat: inriktning. Vi praktiserar den i undervisningsutbudet, där vi ofta opererar med en mer eller mindre uttalad svensk ram runt både den historia och den samtid vi undervisar om, och vi praktiserar den i många forskningsprojekt. Detta är inte nödvändigtvis ett utslag av att vi medvetet axlar ett ansvar för studiet av svenska förhållanden. Tvärtom tror jag att det kan finnas ett stort element av gammal vana och bekvämlighet i att vi arbetar hemma, och tendensen kan förstärkas av både ekonomiska villkor och tidspress. Därmed finns det också mycket som talar för att vi kommer att fortsätta att utforska det som ligger geografiskt nära till

hands. Inte minst gäller detta studentfältarbetena på både grund- och avancerad nivå, och där grundläggs ju också en etnologisk identitet och en böjelse för att göra det ena snarare än det andra.

En rimligt ärlig summering av dagsläget skulle därmed kunna vara att svenska etnologer idag inte bara – med all rätt – töjer på och punkterar den regionala avgränsningen av sitt ämne, utan också i hög grad fortsätter att reproducera den. Och parallellt med att vi gärna talar om tøjandet och punkteringarna, så talar vi tyst eller inte alls om reproducerandet.

Det kunde vara intressant att testa att göra tvärtom, på den sista punkten: att ta vår regionala tyngdpunkt vid hornen och göra den till en av våra resurser i relationerna med omvärlden, såväl inom som utom akademien. Vi kunde säga: Ja, vi tar ansvar för att förmedla ackumulerad kunskap om svenska förhållanden i våra kurser, och många av oss deltar i ett kumulativt kunskapsbygge där vi utforskar svenska tillstånd och processer tillsammans med kolleger som har liknande intressen, vilka discipliner de än befinner sig i och var i världen de än är. Detta kunde vara en tänkbar strategi när vi möter omvärlden och dess frågor. Den ska inte tränga undan andra strategier och inte spärra för ämnets vidare expansion, men den skulle här och nu kunna vara ett användbart och ärligt inslag i våra självpresentationer.

Ett sådant svar skulle innebära att vi blev lite mer frejdiga och lite mindre besvärade i diskussionerna om vårt ämnes geografiska tyngdpunkt. Men det behöver en smula komplettering. För det finns goda skäl att ha problem med en regional tyngdpunkt, särskilt om den formuleras i termer av ”studiet av det svenska”.³ Den kategorin är besvärlig att hantera i vår samtid, liksom parallellkategorin ”svensk kultur”. Kategorierna är besvärliga teoretiskt, därför att kultur inte fungerar i ental och allra minst i bestämd form och för att ordet fungerar sämre som substantiv än i

adjektivform (vi är många som har lättare att säga kulturell än kultur, och det finns det goda skäl för). Och de är besvärliga politiskt, därför att de är omstridda; för att det står strid om vad ordet svensk ska stå för (ursprung eller val, monokulturellt eller diversifierat).

Men detta borde vi bemöta, menar jag, inte genom att backa utan genom att säga att mycket av den forskning etnologer bedriver i och om Sverige handlar om just dessa strider, och förändringar – om hur det går till när svenska nationsförståelser och samhällsformer förändras i riktning från ett slutet ethnos till ett åtminstone något mer öppet demos.⁴ Dessa förändringar är inflätade i globala processer; det är världen som förändras, inte bara det svenska. Alltså är det som vi studerar, när vi rör oss på dessa fält, globala processer gestaltade i svenska sammanhang. I det läget är ”svensk” bara en områdesbenämning, ett adjektiv för att bestämma ”det som äger rum i Sverige”. Om det som utspelar sig på detta territorium är specifikt svenskt eller inte är en långt senare fråga, som inte kan besvaras utan jämförelser med parallella förändringar i andra delar av världen. Det vill säga: studiet av det svenskas omvandlingar borde alltid vara komparativt, och därmed spränger det som kunskapsprojekt också sina initialt nationella ramar.

Det finns förstås mycket annat man kan studera på svensk botten. Men omvandlingen av det svenska förtjänar kommentar av två skäl, dels för att det är en av etnologins profileringar (inte minst vid Stockholmsinstitutionen), dels för att just de här förhållandena sannolikt har en stor del i att vi känner oss obekväma med själva ordet svensk. Men den obekvämligheten borde vi kunna tackla genom att vara tydliga med vilka innebörder ord som svensk (och för all del också ”nation” och alla dess avledning) har och inte har i den egna analysen, och vad som är och inte är våra syften i sammanhanget.⁵

Tänker, talar och skriver på svenska

Det andra kriteriet jag skulle vilja pröva är att etnologin är svensk för att vi i hög grad rapporterar våra forskningsresultat och för våra vetenskapliga debatter på svenska. Det vill säga: etnologin är regional för att etnologer tänker, talar och skriver på ett språk med liten räckvidd, och därigenom bildar en regionalt avgränsad forskargemenskap. Om denna gemenskap är specifikt svensk eller nordisk/skandinavisk kan för all del diskuteras. Så länge nordiska forskare kan tala med varandra på ömsesidigt förståeliga egna språk, och så länge svenska fungerar som alternativ till engelska i kontakter mellan finsk- och norsk/dansk/svensktalande finns det definitivt fog för att tänka sig en nordisk språkgemenskap som överskrider de nationella ramarna. Att det finns en nordisk etnolog- och folkloristgemenskap demonstreras mycket riktigt också av kongresser, samarbetsprojekt och personkontakter. Men oavsett detta: det språk svenska etnologer vanligtvis skriver på, även när de läses i övriga Norden, är svenska. Och det att vi skriver på svenska är en grundmurad komponent i vår kollektiva självbild.

Det där är ett intressant kriterium. Det förutsätter till exempel som en självklarhet att etnologer är mest bekväma med svenska, det vill säga vilar på premissen att etnologer förväntas ha svenska som modersmål. Detta är inte längre någon självklarhet, även om det för all del säkert fortfarande är vanligt.

Värderingen av texter på svenska är, vidare, starkt relaterad till en självpresentation som säger att vi vänder oss inte bara till en snävt akademisk publik, utan till en bredare allmänhet. Att skriva på svenska är, i det perspektivet sett, en förutsättning för att forskningsresultaten snabbt ska kunna komma ut i cirkulation i till exempel debatt, politik och planering. Valet av språk implicerar då också ett val av stil: lättfattligt, med en vetenskaplig terminologi som inte är mer komplicerad än att den smidigt kan glida in i ett vardagligt

språkbruk. Detta är ett inarbetat skrivideal inom etnologin, och det är väl värt att ta vara på. Det har ett värde att skriva för en bredare publik – och vi har all anledning att insistera på att detta värde ska göras mät- och registrerbart, som ett komplement till redan etablerade bibliometriska mätinstrument.

Men skrivandet för en bred publik kan aldrig utgöra vår enda förpliktelse när det gäller rapportering. Lika lite kan det vara vår första prioritet att som forskare skriva skönlitterärt eller experimentellt, expandera genrer eller spränga gränser för den vetenskapliga formen, vilket också är ambitioner som brukar förknippas med att skriva på det språk man behärskar bäst. Tvärtom borde vi först och främst vara förpliktade att skriva i en vetenskaplig form. Därefter kan vi med fördel expandera ut i så många andra genrer och former vi bara kan, det vill säga ta för vana att skriva om våra resultat för olika publikationer, på olika språk, i olika stilar.

Etnologins internationalisering

Idag har vi väl utvecklade rutiner för att skriva på svenska för kolleger i etnologi och andra ämnen, och för en bredare allmänhet. Alltför många av oss har mindre rutin på att tala i skrift till forskarkolleger på andra språk än svenska. Och väl vetande att det finns många språk man kan och bör föra vetenskapliga diskussioner på ska jag ändå i det följande begränsa diskussionen till vårt förhållande till engelskspråkliga facktexter – som onekligen spelar en stor roll i de allra flesta av våra forskningsprojekt.

Det jag finner besvärande på den punkten är den systematiska asymmetrin: vi läser enormt mycket på engelska, vi arbetar intensivt med att smälta och förstå och översätta, och med att tillämpa det vi läser i våra egna analyser. Men vi svarar tillbaka i alltför liten grad; vi är alltför lite upptagna av att själva bidra till det samtal vi lyssnar till och lär av. Eller, för att vara helt exakt: vi lär av ett samtal, och

försöker föra vidare i ett annat. Och oberoende av hur kloka våra inlägg då är i det senare samtalet, så når de aldrig fram till de där föregångarna och förebilderna vars texter vi från början inspirerades av, så länge vi skriver på ett språk som de inte förstår.

För mig är internationalisering av etnologi framför allt att försöka upphäva den där asymmetrin. Och det för mig till den andra punkten jag vill reflektera över i detta inlägg, nämligen frågan om hur var och en av oss kan tackla internationaliseringsambitionerna i sitt eget skrivande. Det finns förvisso oändligt mycket mer att göra och tala om när det gäller internationalisering, och somligt av det ter sig stort och svårt att påverka för en enskild forskare. Våra egna texter har, i den jämförelsen, den stora fördelen att de faktiskt kan påverkas ganska direkt, här och nu, av var och en av oss.

Vad kräver då internationaliseringen av våra texter? Om vi i högre grad ska ta plats i ett internationellt vetenskapligt samtal med det vi själva skriver, hur behöver då dessa artiklar – i praktiken kommer det oftast att vara artiklar – vara beskaffade?

För det första finns det en sak vi måste tro redan innan vi börjar skriva, nämligen att lokala/regionala förhållanden är intressanta bortom den kontext där de utspelar sig. Utvecklingen av till exempel barnhälsovården i Sverige eller den revitaliserade svenska nationaldagen är intressant för forskare bortom en svensk horisont, förutsatt att företeelserna blir problematiserade och analyserade i en dimension som överskrider de lokala/regionala ramarna. Möjligheterna för ett sådant problematiserande borde vara stora, om åtminstone några av de referensverk vi har använt för att formulera problemställningen har en vidare ram eller en annan utgångspunkt.

Därefter behöver vi ringa in vårt studieobjekt och vårt empiriska material sett utifrån, det vill säga kontextualisera det för en läsare som inte är del av det samhälle som beskrivs.

Den uppgiften borde i sig inte vara oss främmande. Vi ställs ju i alla våra texter inför uppgiften att rama in och bakgrunda det vi ska analysera, och om vi har träning i att skriva för olika publik, så vet vi också att ramarna och bakgrunderna behöver vara utformade på olika sätt i olika slags texter. Det som är utmaningen (stor nog i sig) när vi skriver för en internationell publik är att kunna föreställa sig vilka slags kringkunskaper som är nödvändiga och relevanta för dem man står i begrepp att tala till.

På samma sätt behöver vi formulera en problemställning som är relevant i en pågående diskussion, vare sig den knyter direkt an till tidigare formulerade frågor och problem, eller försöker förskjuta diskussionens fokus. Även detta kräver något slags förkunskaper om det samtal vi ger oss in i. Men jag anar att arbetet på den här punkten också kan fungera som ett test av våra egna frågors art, och att det ibland kan komma att föra till en omformulering eller ändrad förståelse av det problem vi trodde att vi ville tackla.

Vi måste också ha ett solitt material – vilket förstås inte heller är något arteget kriterium; det måste vi ju ha vilka språk vi än skriver på. Den största utmaningen tror jag istället ligger i vad vi gör med vårt material, i relation till befintlig teori. Jag tror att internationell publicering kräver av oss, i högre grad än svensk, att vi försöker bidra till att utveckla och inte bara reproducera teori. Det vill säga: vi behöver i högre grad än när vi skriver på svenska ta sikte på att diskutera, protestera mot och förfina det tänkande och den terminologi som kultur- och samhällsforskare utvecklar för att identifiera och karaktärisera det allmänna i det specifika. Den teoriförståelse jag då har i tankarna är elementär och empirinära. Den går ut på att teoretiserande är en process där vi, som två handboks författare har formulerat det, använder idéer för att förstå empiri och använder empiri för att ändra våra idéer (Hammersley och Atkinson 2007:159, min översättning).⁶

I grund och botten är det väl ett ideal som många etnologer skulle skriva under på. Vi betonar ju ständigt att teorier ska användas, att de ska integreras i bearbetningen av materialet, snarare än bara figurera i förspel eller tjäna som övergripande ram. Det vill säga: teorier ska aldrig ”appliceras” på materialet eller bara ”kopplas till” empirin.

Så långt är vi säkert överens. Men om vi genomgående skulle ta sikte på att inte bara tillämpa, utan pröva och vidareutveckla teoretiska idéer – hur skulle det kunna se ut i textuell praktik? Det skulle till exempel kunna betyda att vi aldrig hanterade begrepp som slutna boxar, utan alltid såg dem som startpunkter för vidare resonemang. En möjlig tumregel i sammanhanget skulle kunna vara att introducerandet av ett begrepp alltid borde följas av tio rader kommenterande text, en annan att begrepp inte borde kunna placeras i slutet av en mening. Men det mest centrala, förstås, är att man aktivt skulle försöka skriva ut de associationer, implikationer och tankerymder som begreppen aktualiserar för en. Därmed skulle också flera av våra referenser få en argumenterande form, och färre av dem skulle kunna bestå i en pekning utan åtföljande diskussion. Refererandet skulle för den skull inte bli mindre respektfullt. Men det skulle mer sällan kunna framstå som underdånigt, eller passivt repeterande.⁷

Idag talar vi ofta om teori på sätt som motverkar en praktik som ovan. Till exempel betonar vi gärna att teori är en utgångspunkt, när den snarare borde förstås som ett löpande parallellspår. Och vi talar ofta om teoretiska perspektiv, som om de vore sammanhängande system av idéer, vilket förstås kan vara högst motiverat, men samtidigt gör det svårare att föreställa sig hur man som enskild forskare ska kunna gå in och ifrågasätta och modifiera och snickra vidare. Men lyckligtvis talar vi också om teori och begrepp som redskap. Om vi varje gång vi gjorde det såg i eldskrift framför oss att vår uppgift också är att förbättra

redskapen – att på allvar låta perspektiven och begreppen konfronteras med vårt material, att alltid försöka tänka lite längre, och alltid försöka skriva ut lite mer – så skulle det ta oss lite närmare de där texterna jag tror vi bör försöka skriva – på vilket språk det vara må.

Skriv regionalt och internationellt

Jag har alltså två förslag att sända vidare. Det första är att vi borde pröva att utnyttja den regionala tyngdpunkten som en tillgång när vi presenterar vårt ämne, snarare än att skygga för den eller bortförklara den. En sådan bortförklaring har vi ännu inte riktigt täckning för – även om vi förstås också ska fortsätta peka på de projekt som spränger oss ut ur den svenska ramen.

Det andra förslaget är att vi däremot aldrig ska nöja oss med att producera vetenskapliga texter för vår regionala omgivning, utan istället ha en både/och-strategi i vårt skrivande: fortsätta skriva för ett brett spektrum av publik på hemmaplan, men kombinera detta med att i ökande grad skriva för en internationell vetenskaplig publik. Skälet är då inte primärt att detta krävs av oss, i en omgivning som allt mer insisterar på att internationalisering är ett värde i sig. Våra motiv för att skriva internationellt borde snarare vara att det är kvalitetshöjande i sig, för att det kan pressa oss att höja ribban för vårt eget teoretiserande, och för att det kommer att tvinga oss att uttala och problematisera mycket av det vi kan ta för givet när vi skriver på svenska. Man kunde tänka att uppgiften att skriva på ett språk med större räckvidd än svenska inte primärt är en fråga om att byta språk, utan om att föreställa sig en annan och per definition mer okänd publik än de svenska kollegerna. Det borde finnas något lockande i det prospektet. Anna Sofia Lundgren reflekterar i sitt inlägg i detta nummer av RIG över etnologins krympande kritiska massa. Att inte bara ta emot utan också ge i en internationell forskargemenskap är att ansluta sig till en massa som per definition

är större än vad den regionala någonsin kan bli, och vars reaktioner på våra texter borde få komma vår forskning till godo.

Barbro Blehr, professor

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet

Noter

- 1 En tidigare version av resonemanget presenterades i min professorsföreläsning vid Stockholms universitet i december 2008. Stort tack till Lars Kaijser som initierade den föreläsningengenren, och till Otto Blehr som satte frågetecken i marginalerna i en tidigare version av texten.
- 2 Tidigare i historien har den nordiska dimensionen, liksom ett vidare jämförande perspektiv, haft en mer framskjuten plats i ämnet; se Bringéus (2000) för en tillbakablickande reflexion, och se Berg (1961) som exempel på en föregångare som självklart rör sig i ett internationellt kollegialt sammanhang när han reflekterar över sitt ämnes väsen.
- 3 För en tidig problematisering av etnologers sätt att operera med "svensk" som avgränsning, se O'Dell 1998.
- 4 Hur pass monoetniskt och monokulturellt Sverige har varit upp genom seklerna kan för all del diskuteras, och kanske är det förgångnas enhetlighet delvis något som uppkommer i kontrastverkan mot nuet. Men uppenbart är att lagstiftning, regelverk och organisatoriska premisser under vissa perioder har bäddat starkt för enhetlighet, och att de nu huvudsakligen pekar i en annan riktning.
- 5 Tom O'Dell skilde i den ovan nämnda artikeln (1998:199, not 4) mellan utforskning av vardagslivet i Sverige och utforskning av svenskheten. Vad jag föreslår här är alltså, för att knyta an till de formuleringarna, en insistering på att den regionala karaktären ska förstås just som utforskning av vardagslivet i Sverige, och inget annat. O'Dells kritik i artikeln rammar som jag förstår den framför allt det faktum att etnologer på ett närmast instinktivt sätt har låtit de två dimensionerna flyta ihop, och dessutom tenderat att utan vidare motivering begränsa sina studier av vardagliga fenomen till etniskt svenska informanter och miljöer. På den senare punkten tror jag faktiskt något har hänt under de tio år som har gått sedan artikeln publicerades. Den bortgallring

av de etniska andra som O'Dell noterar i de verk han granskar förefaller mig ha få motsvarigheter i yngre etnologers arbeten idag, och då tänker jag inte minst på dagens studenter.

6 Den engelska originalversionen lyder:

”Analysis is often seen as being about, or as involving, theory. Quite a lot of researchers – novice and experienced – find the thought of theory daunting. This is usually because they have encountered it primarily in courses that emphasize relatively abstract, and sometimes quite obscure, forms of theorizing – ones that sometimes seem to have only a tenuous relationship with the evidence they cite. There are also those who pick on the work of one or a small number of theorists and seek to interpret their data entirely though his or her work. However, while the ideas of, say, de Beauvoir, Bourdieu, Bakhtin, Baudrillard, or Butler may prove helpful in some respects, and for some analyses, it is almost always a mistake to try to make a whole ethnography conform to just one theoretical framework.

Theorizing need not, and should not, be like this. It ought to involve an iterative process in which ideas are used to make sense of data, and data are used to change our ideas...” (Hammersley och Atkinson 2007:158-159).

7 Den som vill se exempel på det slags vidareutveckling av teoretiska resonemang som jag har i tankarna här kan konsultera Lotten Gustafssons avhandling, t.ex. slutpartiet om lek i inledningskapitlet (2002:28). Jag vill också tacka Lotten för stimulerande diskussioner på temat begreppsbruk, och för att hon i ett sådant sammanhang uppmunttrade mig att skriva om det vi diskuterade.

Referenser

- Berg, Gösta 1961: Etnologiska forskningsmetoder. *Rig* 44:65-75.
- Bringéus, Nils-Arvid 2000: Etnologi, en komparativ vetenskap? I: Rogan, Bjarne och Alver, Bente Gullveig (red.): *Norden og Europa: Fagtradisjoner i nordisk etnologi og folkloristikk*. Oslo: Novus forlag.
- Gustafsson, Lotten 2002: *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa .
- Hammersley, Martyn och Atkinson, Paul 2007: *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge.
- O'Dell, Tom 1998: Svenskhetens dynamik: Att konfrontera jaget och den Andre. I: Miegel, Fredrik och Schoug, Fredrik (red.): *Dikotomier: Vetenskapsteoretiska reflektioner*. Lund: Studentlitteratur.

SUMMARY

Swedish Ethnology: Regional or Not?

It is hard to deny that Swedish Ethnology retains a regional character, despite the fact that nowadays, many of its practitioners transcend national borders in their projects and fieldwork. This paper argues that we could be more confident about the extent to, and the ways in which, Ethnology deals with regional matters. Important in this context is to make clear that our mission insofar is to investigate

cultural processes in Sweden and not “a Swedish culture”, and that this ought to be perceived as a comparative task. In addition though, the paper claims that our scholarly writing should transcend linguistic boundaries, and that we should embrace with enthusiasm the possibility of reaching out to an international community of colleagues by publishing more of our results in English.

NYA AVHANDLINGAR

Richard Tellström: *The Construction of Food and Meal Culture for Political and Commercial Ends: EU-summits, Rural Business and World Exhibitions*. Örebro Studies in Culinary and Meal Sciences 5, Örebro 2006. 176 s. ISBN 91-7668-492-x.

Etnologen Richard Tellström har disputerat i ämnet måltidskunskap vid restauranghögskolan i Grythyttan, som tillhör Örebro universitet, på en avhandling om måltidskultur. I fyra delstudier undersöker Tellström fyra olika fält inom vilka politiker, departementstjänstemän, kockar, reklamkonsulter och livsmedelsföretagare ger sina tolkningar av vad måltidskultur är. De tolkar måltidskultur lokalt, regionalt och nationellt. Det övergripande målet för den här avhandlingen kan sägas vara att visa kulturanslysnens möjligheter genom att svara på frågor om vad som gör vissa kulturella former möjliga att avvyttra och bli kulturellt accepterade, medan andra utesluts som omöjliga att lansera. Syftet är mer konkret att beskriva och analysera hur måltidsprofessionella på fälten EU-toppmöten, landsbygdsföretagande och världsutställningar tolkar och skapar vad de definierar som en lokal, regional och nationell måltidskultur eller produkter som passar en sådan. Nyckelorden i avhandlingen är autenticitet, kommersiell, kulturell form, kulturellt värde, mat och måltidskultur, ursprung, politik och professionell – alla välbekanta inom ämnet etnologi där Tellström ser sig som hemmahörande, trots den nya ämnestillhörigheten.

Matkultur som politiskt redskap

Den första studien handlar om hur måltider skapades då Sverige hade EU-ordförandeskapet 2001. Inom EU-politiken verkar man idag för en gemensam europeisk kulturell identitet och i en sådan process har matkulturen en stor roll. Det är de regionala variationerna som tillsammans skapar den europeiska identiteten. Professionella inom måltidsbranschen skapar tillsammans med politiker och tjänstemän i utrikesförvaltningen en regional måltidskultur som kan anammas som nationellt svensk av tillresande europeiska ministrar. Känslan av

autenticitet är då viktigare än traditionen. Det geografiska får tolkningsföreträde i det som Tellström kallar den kreativa processen, vilket leder till att sociala, ekonomiska och politiska aspekter underkommuniceras.

Lokalt och regionalt definierades vagt som mat som producerats i den region där mötet ägde rum. I övrigt kunde kreatörerna arbeta fritt. Älg blev t.ex. typiskt för norra Sverige. Mindre sofistikerad mat, såsom kory, kunde inte accepteras. Maten skulle också vara lättlagad för många och möjlig både att transportera lång väg och att kunna vänta på att bli serverad om mötena drog ut på tiden. Gästen skulle minnas maten som en både lokal och kulinarisk upplevelse. Det var också viktigt för måltidsproducenterna att få sina respektive professioner erkända och bekräftade, vare sig det skedde via tack från utländska ministrar eller omnämnande i den lokala pressen.

Tellström drar här slutsatser som att regeringen tar tillfället i akt att under detta EU-ordförandeskap visa nationell kultur i form av dess lokala och regionala matprofiler, men också som ett sätt att förena centrum och periferi. Han upprörs dock över att de som skapade måltiderna hade dålig kunskap om den nationella svenska matkulturen och att de lät regeringens representanter definiera vad som var lokal och regional mat. Varför saknades gruppen mathistoriker eller akademiska experter, kunniga i matkultur, undrar han? Här anar vi någon som håller på att skapa ett nytt expertfält. Tellström ser regeringens tolkning av den lokala och regionala maten som uttryck för en centraliserad maktutövning, med normativa värden som tillfredsställde politiska behov. Måltiden kom att representera statskultur inte matkultur, ett sätt att legitimera sin makt i kulturella uttrycksformer.

Lokal matkultur i den svenska landsbygdsekonomin

En andra delundersökning handlar om måltidens roll i att kommunicera kulturella uttryck, dvs. hur traditionell, regional mat används för att revitalisera och skapa känslor av regional identitet och vilka ekonomiska värden som kulturella uttrycksformer kan ha. Det finns starka politiska krafter som stöder mat med lokalt ursprung,

inte minst inom EU, som använder detta i sina politiska projekt för att åstadkomma tillväxt i landsbygdsområden. Det handlar om att kommunicera platskänsla och regional identitet. Medlen är bl.a. esteticering och målet är exempelvis att skapa attraktiva besöksmål för turister som söker autentisk mat att känna tillit till, menar Tellström. I ett förlutet bondeliv söker stadsborna svar på sin längtan efter sådana värden. Frågan Tellström ställer är: Hur får lokal och regional matkultur sin form när den i landsbygdssammanhang förhandlas utifrån sina konkurrensfördelar? Företagaren funderar över lokal och regional mat. Vad är det för något? Vad förväntar sig kunden? I nästa steg i processen utvärderar de vilka ekonomiska resultat som kan uppnås utifrån den tolkning de gjort i steg ett. I det tredje steget inträder själva produktionen. Ibland räcker det inte med att uppfinna den lokala produkten, man måste också skapa ett sammanhang för den. Även här konstaterar Tellström att formell kunskap står lågt i kurs. Vidare konstaterar han att företagarna inte tycker att det går att använda vad som betraktas som arbetarklassmat. Företagarna undersöker kundernas betalningsförmåga. Maten måste matcha dagens urbana mat som besökarna är vana vid. Och lokal och regional mat skall inte vara vardagsmat, den skall ge en speciell upplevelse av kvalitet, exklusivitet och god smak.

I norra Sverige serverar man renkött, eftersom sörlänningar efterfrågar det, men lokalt har det ansetts som samernas mat och därför inte ätits. Men tidigare socialt mindre accepterad mat kan omformuleras till acceptabel. *Dopp i kopp* är ett exempel på mat som omvandlats till acceptabel med tillägg av sallad och rökt fisk. Arbetarklassens mat kan också passera om den serveras som minne av något. Även i detta sammanhang betonar råvarornas lokala hemmahörighet. Tellström urskiljer två metoder som gör att produkterna blir säljbara, den geografiskt-historiska kontexten, så blir t.ex. strategin i omvandlingen av den öländska kroppkakan till säljbar, dess geografiska tillhörighet i kombination med att den är tillagad på traditionellt sätt, dvs. den skall också upplevas genom uttryck som gammal och autentisk. Att producera lokal och regional mat uppfattas som dyrt, komplicerat och ställer höga krav på kompetens.

Landsbygden blir en motvikt till det urbana livet och har egentligen lite gemensamt med vardagligt landsbygdsliv. Vilka ekonomiska fördelar fanns det då i att använda det lokala? Företagaren kan kommersialisera sitt kulturella kapital antingen genom att producera regionala identitetssymboler eller genom att helt enkelt åstadkomma en lokal kontext genom att anknyta till

andra traditionella värden eller genom att helt enkelt skapa tradition utifrån lokala råvaror.

Lokal matkultur i reklamsyfte

I Tellströms tredje studie frågar han hur marknads-konsulter får det lokala och dess matkultur att stämma överens med konsumenternas önsknings. Målet med studien är att visa hur marknads-konsulter kan skapa speciella matprodukter genom att associera dem med lokal och regional mat- och måltidskultur. Här uppkommer förutom själva marknadsföringen, ett nytt begrepp: ursprungsland. Det är alltså ursprungsplats som står i fokus och målet är både att förverkliga produktens individuella identitetsformering och att skapa kulturarv. I analysen används här, liksom i de andra undersökningarna, en trestegsprocess. Först görs en systematisk kategorisering, varpå följer en kodning av uppgifterna där tecken på ursprung används som indikator. Slutligen struktureras informationen utifrån tre karakteristiska värden: ett kognitivt, ett affektivt och ett normativt. Utgångspunkten är att det är viktigt för konsumenten att en association kan göras till just ursprung. Det viktigaste är att ge produkten autenticitet och då ur konsultens synvinkel. Den kan gärna också framkalla minnen hos konsumenten av den plats som produkten förknippas med. Tellström konstaterar att en marknads-konsult uppfattar lokal mat som mat som utgör en marknadsföringstillgång i form av kommersiellt värde, inte traditionellt värde.

Konstruerad nationell mat

Den fjärde studien behandlar nationell identitet. Den handlar om måltidsarketyper på världsutställningar, från Paris 1867 till Aichi 2005, vilket onekligen skapar stora förväntningar på en grundlig historisk genomgång. Här skall det undersökas hur mat och måltidskultur från de skandinaviska länderna framställdes i världsutställningarna från mitten av 1800-talet till den senaste i Japan.

Materialet består både av historiska dokument och av intervjuer med tjänstemän som var ansvariga för utställningen i Japan och av fältobservationer på plats. Här beskrivs de politiska resonemang som leder till att ett nationellt kulturarv i form av mat och måltid tar form i ett internationellt sammanhang. Frågor som Tellström ställer är varför viss mat fick bli representant för det nationella medan annan avvisades. En annan fråga är vad som händer med måltidskulturen när den flyttas från en kontext till en annan. Maten betraktas här som ett symboliskt nationellt uttryck och med sitt konstruktivistiska perspektiv ser Tellström nationen som producerad

av dess kulturella apparat. Världsutställningarna blir då en del av nationens strategiska marknadsföringsprojekt. Maten profilerar nationen ur dess geografiska aspekt och inte utifrån dess etnicitet.

Mat utgjorde redan från början en viktig beståndsdel i världsutställningarna. 1862 i London var det t.ex. getost och arktisk marmelad som lyfte fram Sverige som nation. Men det skulle dröja länge innan ett tydligt slagkraftigt koncept lyftes fram. Det skedde första gången i New York 1939, då smörgåsbordet slog igenom som svenskt. Smörgåsbordet kom sedan att vara en succé genom hela högmoderniteten under 1960- och 70-talen fram till år 2000. Men när utställningen i Japan aktualiserades var det så många hänsyn som måste tas till ekonomi och andra försäljningsmöjligheter att endast en aspekt, att den skandinaviska maten skulle gå att känna igen som skandinavisk, kan säga något om den nationella matkulturen. Det som serverades i Japan blev en kötträtt med ost och varm korv serverat på papptallrikar.

Tellström visar hur formen förändrats i utställningarnas sätt att föra fram maten. Från början fanns en bildningsaspekt som innebar att restauranger skulle visa nationella ideal. Detta gällde under den första perioden, andra halvan av 1800-talet. Då var Sveriges roll liten. Sedan kom en period av mat och måltid som event eller underhållning, bl.a. manifesterad 1939, då det svenska smörgåsbordet gjorde sig gällande. De gällde även under nästa period, då utställningarna mer handlade om måltidskulturen som kommersiell arena, en period som Tellström menar omfattade 1960- och 70-talens paviljonger. De nationella arketyperna använder historien som byggstenar och präglade tiden efter 1992, då det gällde att hitta vad andra nationer såg som typiskt svenskt. Då ersattes måltiden med enbart delar, s.k. "small snacks". När det gällde att mana fram en nationell identitet kom en rad olika värden att spela roll.

Sammanfattningsvis visar den här avhandlingen hur den s.k. FAMM-modellen, som används inom måltidsforskningen, kan fördjupas analytiskt genom att kulturteorin inarbetas i modellen. Den passar särskilt väl när det gäller kombinationen kultur och ekonomi. Avhandlingen handlar ju om hur olika yrkesverksamma kategoriers kulturella definitioner av mat och måltidskultur presenteras för att kunna säljas. Och då ställs frågorna enligt FAMM-modellen som: var äger måltider rum, möten mellan olika deltagare, produkten, dvs. maten eller måltiden, stämningen, dvs. den anda som råder under måltiden, styrsystemen, dvs. vilka strukturer och mönster har styrt måltiden?

Den här avhandlingen förenar flera av etnologins klas-

siska forskningsområden samtidigt som den banar väg för nya genom att kombinera ekonomi och humaniora. Måltidskultur skapas i politiska och kommersiella syften, menar avhandlingsförfattaren och genom avhandlingen löper en röd tråd som visar att måltidskultur spelar en politisk och kommersiell roll. Det blir som en kulturell teknik, med vars hjälp man kan fabricera värden som autenticitet, ursprung, lokalt och regionalt. Men man blir aldrig riktigt klok på vad det lokala, regionala, nationella eller autentiska verkligen är, bara att det hela tiden kan ändra karaktär efter hur det tolkas. Tellströms avhandling har gett oss ökad förståelse för hur mat och måltidskultur som kulturellt värde kan förvandlas till kulturell form i professionell praktik. De fyra artiklar som utgör stommen i denna sammanläggningsavhandling är väl genomarbetade och har gjort oss mycket kunnigare om hur verksam mat- och måltidskultur kan vara i att åstadkomma ekonomisk tillväxt i landsbygdsområden, oavsett om det handlar om att sälja lokal identitet till EU-ministrar eller till turister. Jag skulle visserligen vilja veta mer om de sammanhang där detta skedde och i vilken tidsanda. Dessutom ställer mig tveksam till formen sammanläggningsavhandling. Jag menar att redovisningen av material, metod och teoretisk bakgrund får onödigt stor plats på bekostnad av empirin, när dessa delar presenteras separat i ett slags kappa, med syfte att knyta ihop analysen i de olika artiklarna. Det blir inte bara problem med upprepningar i metod och teori utan också med att få de olika delarna att hänga samman. Jag föredrar här att ta del av analysen i artiklarna. I kappan är resultaten alltför översiktliga och deras betydelse överdrivna i förhållande till de faktiska undersökningarna. Avhandlingen kunde ha blivit mycket bättre i monografins form. Upprepningar och ibland onödigt omfattande resonemang om saker som inte direkt berör analysen kunde då ha undvikits. Men avslutningsvis vill jag berömma avhandlingens sätt att förena kultur och ekonomi som forskningsfält. Och att den tillför ämnet måltidskunskap kulturteori.

Birgitta Svensson, Stockholm

Mia-Marie Hammarlin: *Att leva som utbränd: En etnologisk studie av långtidssjukskrivna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2008. 255 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7139-809-3.

Ingen i Sverige har kunnat undgå den centrala samhällsdebatten om långtidssjukskrivningarna och de många

försök som gjorts för att en gång för alla förklara vad detta stora samhällsproblem beror på. Mia-Marie Hammarlins studie ingår i ett tvärvetenskapligt forskningsprogram, vars uppdrag varit att studera socialförsäkringens administration och implementering i Sverige. Avhandlingen är därför en form av uppdragsforskning, men vill inte ställa in sig i raden av projekt som förklarar orsakerna till den omfattande sjukskrivningen. I avhandlingen fokuseras istället på vad människor gör med sina erfarenheter av att drabbas av ohälsa och att vara sjukskrivna. Avhandlingen visar att de former av psykiskt lidande som kommit att benämnas utbrändhet och ofta följs av mycket långvariga sammanhängande sjukskrivningar, också kan utlösa människors kreativitet. De personer som varit föremål för studien har börjat ägna sig åt intressen som de inte tidigare i livet har kommit sig för att odla. Ett resultat är att dessa människor åtminstone under de timmar på dygnet då de ägnar sig åt sina mer eller mindre nyvunna intressen, känner sig mer autentiska, mer ”verkliga” och tillfreds med sig själva än tidigare då de varit friska och arbetsföra.

Hammarlin vänder sig inte till personer som alldeles nysst fått sin diagnos bekräftad, utan till andra som hunnit etablera en sjukroll och format delvis nya relationer till sig själva och sin nära omvärld. Det är i denna senare fas av att vara sjukskriven som det blir tydligt att utbrändhet och sjukskrivning inte bara stänger utan också kan öppna dörrar till nya handlingsmöjligheter. Men även om dessa handlingsmöjligheter ofta handlar om naturens läkande kraft och om glädjen att få stå med näsan i den egna blomrabatten, är diagnosen och sjukskrivningen ingen dans på rosor. Hammarlin vänder sig emellertid emot att man ensidigt betraktar de för utbrändhet långtids-sjukskrivna som förkroppsligade exempel på samhällets nedbrytande processer och föreslår istället att dessa personers insikter och kompetenser uppmärksammas och tas tillvara.

En av förutsättningarna för denna ståndpunkt är avhandlingens fenomenologiska utgångspunkt med dess fokus på människors *livsvärldar* som analytiskt objekt och centralt begrepp. Därmed inte sagt att ett teoretiskt ramverk genererar bestämda ståndpunkter, snarare en typ av kunskap som i det här fallet avspeglar en bestämd människosyn. För diskussionen om utbrändhet betyder detta att människors upplevda och gestaltade erfarenheter av sina sjukdomstillstånd står i centrum för kunskapsintresset, inte biomedicinskt naturvetenskapliga förklaringar av dessa tillstånd. Kunskapsbidraget är inte mätbart och knappast heller generaliserbart. Men

viljan att inte reducera de människor som i avhandlingen tilltalas ”medverkande”, inte ”informerar”, är tydlig.

Avhandlingens analytiska ansats följer väl de perspektiv på fenomenologi och kulturanalys som presenterats i boken *Being there: New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture* (Frykman & Gilje red. 2003). Men Hammarlin går också till originalkällorna och brottas med texter av Heidegger, Gadamer, Merleau-Ponty och en rad andra stora tänkare. Vid läsningen av Simone de Beauvoir gnisslar det en smula. De långtids-sjukskrivna kvinnorna i studien som med bullbak och trädgårdsarbete finner nya livsmöjligheter får inte stöd hos Beauvoir. Deras handlingar skulle med Beauvoir sakna egentlig riktning och mål. På den här punkten uppfattar jag Hammarlin som lite ambivalent. Huruvida utbrändhet med Beauvoir ”är ett negativt frihetsprojekt, ett sätt att avstå världen, istället för att ljudligt opponera sig mot den och sedan erövra den”, går enligt Hammarlin inte att tydligt besvara. Men i nästa andetag instämmer hon i ett lite ironiskt uttalande från sociologen Johan Asplund, i vilket han anspelar på att många f.d. upporsmakare har passiviserats genom att istället fått lära sig att andas med magen (s. 228 f).

En uttalad ambition med läsningen av teoretiska texter har varit att hitta former för att omsätta tankespar i en metodutveckling och sättet att bedriva fältarbete. Hammarlins metod har varit att följa ett litet antal (nio) långtids-sjukskrivna personer i deras vardagsgöromål två–tre dagar vardera. Mediernas rapportering om utbrändhet är också en viktig empirisk bas för studien. Det är genom medierna hon har funnit de medverkande. Alla nio hade den gemensamma erfarenheten av att medverka och framträda i massmedia och sedan läsa om sig själva. Denna omständighet intresserar Hammarlin, som själv också är journalist. Hennes arbetssätt har varit att snarare försöka tänka med de medverkande än om dem; snarare vara en deltagare än en observatör. Ord som förmåga till empati och inlevelseförmåga betonas i beskrivningen av metoden. Man kan fråga sig om metoden skulle kunna beskrivas på ett tydligare sätt eller om vi är hänvisade till ”learning by doing” och att metodmedvetenheten är en sorts tyst kunskap som gränsar till konstnärlig förmåga.

En metod som Hammarlin använder och som gränsar till skönlitterärt författarskap är att konstruera egna berättelser som både baserar sig på fakta och fiktion. Detta sätt att skapa etnografi kan vara tilltalande, men kan också väcka motstånd. Ett argument för metoden kan vara att den är ett sätt att omvandla iakttagelserna

i fält till en mer insiktsfull och meningsfull text än vad som skulle vara fallet om man alltför strängt försöker avbilda det ibland fragmentariska och osammanhängande empiriska materialet i sin egen text. Man kan som Hammarlin säga, med hänvisning till Clifford Geertz, att all vetenskaplig text har fiktiva inslag och att detta varken kan eller bör undvikas (s. 46). Ett motiv för denna skrivgenre som Geertz kallar *faction*, är att den på ett klagörande sätt kan förmedla forskarens analytiska utgångspunkter. Men man kan också argumentera emot Hammarlins skrivsätt som jag bitvis är böjd att göra. När hon konstruerar sina berättelser och blandar fakta och fiktion får jag ingen insyn i hur hennes insikter har kommit till, hur insiktsfull hon än är. Inte heller kan jag se att just dessa passager tydligare än andra klagör hennes analytiska utgångspunkter. Avsikten har uppenbarligen varit att försöka fånga hur händelser, föremål och annat framträder såväl i forskarens som i de medverkandes ögon. Men de långa elaborerade citaten ur fältdagböckerna har ändå tendensen att i slutänden främst referera tillbaka på författaren själv. Hammarlins uttalade ambition, att följa George Marcus uppmaning att iakttä en rörlighet och öppenhet i förhållande till det fält som studeras, att följa med dit ämnet bär, är så mycket mer övertygande och verkar ha satt spår i avhandlingens uppläggning.

Avhandlingen är organiserad i fem kapitel som följer efter en inledning. Alla kapitel är benämnda med rumsliga metaforer: pressrummet, grupprummet, hobbyrummet, uterummet, respektive väntrummet. Det är dessa miljöer, platser, sammanhang och sammankomster, som enligt Hammarlin blir tillgängliga och möjliga för människor som har drabbats av psykisk ohälsa och långtidssjukskrivning. I det avslutande reflekterande kapitlet pekar hon dock på att hemmet också skulle ha kunnat bilda utgångspunkt för ett ytterligare kapitel med tanke på att många sjukskrivna vistas hemma mer än tidigare och att så mycket av den kreativitet hon försökt fånga också äger rum i hemmet.

Pressrummet skiljer sig från avhandlingens övriga "rum" genom att det inte är de utbrändas handlingar som har studerats där utan tidnings skrivierna om utbrändhet. Kapitlet har tre delar. I första delen diskuteras vad pressens retorik gör med läsarna, men inte på grundval av att själva läsandet har studerats, utan tidningsspråket. Här använder Hammarlin metoden att konstruera sin egen delvis fiktiva berättelse på grundval av samtalen med sina medverkande. Hon har frågat om hur de först fick kunskap om utbrändhet via mediernas berättelser

och hur de därefter själva aktivt sökt information om sjukdomen. Av deras svar skapar hon en berättelse som till formen liknar en vanlig typ av tidningsreportage. De är uppbyggda av närgående beskrivningar av enskilda människor och har insprängda citat av intervjupersoners svar eller kommentarer utan att intervjuarens frågor alltid finns med. I kapitlets andra del diskuteras tidningstexterna. Pressen ger enligt Hammarlin de personliga erfarenhetsberättelserna stort utrymme, närmare bestämt de arrangerade återberättelser journalisterna gör av intervjupersoners berättelser om sina personliga erfarenheter. Men det är inte den genremässiga och narrativa formen hon analyserar utan främst användningen av metaforer i tidningsspråket. Användningen av metaforer visar att pressens berättelser om utbrändhet är tydligt genusifierade. I den tredje delen av kapitlet vänder sig Hammarlin till långtidssjukskrivna personer som har blivit intervjuade av journalister. Deras erfarenheter av att få tala ut om sin egen belägenhet och sedan få läsa om sig själva beskrivs som en del i en läkeprocess, ett sätt att offentliggöra sig själv som kan stärka självkänslan.

Men det är först fr.o.m. nästa kapitel, Grupprummet, som avhandlingen tydliggör vad de långtidssjukskrivna gör med sina erfarenheter av sjukdom. Första frågan är vad de gör med all tid som frilagts efter att de blivit sjukskrivna. En vanlig aktivitet bland den kategori de medverkande tillhör är att ägna sig åt nätverkssamarbete mellan långtidssjukskrivna, som här visar sig vara en kvinnovärld. Hammarlin skildrar några föreningsmöten från skilda delar av Sverige genom att citera målande beskrivningar ur sin fältdagbok. Med hjälp av bl.a. Gaston Bachelard och Erving Goffman reflekterar hon över dialektiken mellan utanförskap och innanförskap i sjukskrivnas sammanslutningar. Hammarlin kan konstatera att de olika lokala nätverken inriktat sig på olika ämnen och pekar på tre övergripande teman: jämställdhet, politik och terapi. Hon intresserar sig inte i första hand för dessa teman i sig, utan för själva tematiserandet som ett uttryck för utbrändhetens symboliska kapacitet. Utbrändheten blir som ett "tusenverktyg", man kan använda fenomenet symboliskt till nästan vad man vill. Här pekar Hammarlin med hänvisning till Bruno Latour och Action Network Theory på hur utbrändheten har tillskrivits innebörder av långa sammanlänkade kedjor av aktanter. Under vissa tider menar hon att symbolen varit så dominerande att den kunnat tillmätas kraften hos Sherry Ortners nyckelsymboler och bli verksam i s.k. nyckelscenarier. Men den poäng Hammarlin vill göra med den symbolanalytiska ansatsen är att utbränd-

hetens skiftande symboliska innebörder också gör att diagnosen öppnar och stänger människors handlingsmöjligheter. Med hänvisning till utbrändhetens symboliska polyvalens ger Hammarlin en förklaring till att människor både kan finna en tillflyktsort i sjukdomen och utestängas från andra sammanhang.

Nästföljande kapitel, Hobbyrummet, handlar som det låter om en mer handfast kreativitet. Men det är bara halva sanningen. Det mer handfasta är att många av de sjukskrivna ägnar sig åt olika former av skapande aktivitet, de målar, skriver dagsverser eller gestaltar livet i andra former. I det här kapitlet finns ett antal målade alster och fotografier publicerade, som förstärker närvarokänslan i läsningen. Men konstobjekten analyseras inte som sådana. Mindre handfast är kapitlets diskussion om vad det är som gör att många sjuka människor tycks känna behov av att uttrycka sig konstnärligt. Frågan är svår att besvara. Hammarlin går en lång väg över Kirkegaard, Heidegger och Sartre och kommer fram till att alla tre pekat på att det är vägen bort från självet som leder till självet, en tanke som inte enkelt låter sig förklaras (s. 160). Hammarlin tar fasta på vad filosoferna har skrivit om livsledan som en form av "intighet" som, om jag förstått henne rätt, är den smärtsamma känslan av tomhet och meningslöshet en människa som t.ex. drabbats av sjukdom kan uppleva. Men hon menar att denna känsla också är själva fröet till att kunna återvinna självkänslan. Med en hänvisning till Sartre pekar Hammarlin på att flera av hennes medverkande vittnat om hur de låtit sig uppslukas av sitt konstnärliga skapande och tillfälligt glömt sig själva, "slutat förhålla sig till världen och i stället börjat tänka och känna *med* den" (s. 150).

Heidegger ledsagar också i nästa kapitel, Uterummet. Det empiriska objektet är "det rum som naturen erbjuder" och som många sjuka människor enligt Hammarlin söker sig till med en form av självklarhet. En stor del av kapitlet ägnar hon åt att resonera kring varför naturen tycks bli till en resurs för människors tillfrisknande. Kapitlet är med hennes egna ord ett försök att med Heideggers begrepp *boende* och *stämning* "frigöra naturen från dess kulturhistoriska arv och öppna för möjligheten att se dess element som de är, genom den levda erfarenheten" (s. 167 f). Vid första åtanke tycks det mig som om det knappast är nödvändigt att spilla alltför mycket krut på detta försök eftersom det kulturhistoriska arvet om naturens läkande kraft visar sig vara synnerligen levande i hela materialet. Men sedan anar jag att det är något annat hon åsyftat, snarare hur Heideggers existentiella begrepp *boende* och

stämning verkar säga något mer grundläggande om de sjukskrivnas benägenhet att söka sig till naturen. Här berättas bl.a. om en man som timtals, dag ut och dag in, under en lång sjukskrivning vistats för sig själv i skogen. Självt bekräftar han att skogen hade betytt allt för honom, hur han bildligt talat känt rötterna till livet medan han suttit på en sten och bara varit. Hammarlin drar slutsatsen att det som är så belöande i att vistas i skogen eller trädgården tycks vara den genomgripande upplevelsen av att allt hänger samman. Med tiden har mannen som vistats i skogen blivit alltmer hemmastadd där och lämnat sjukdomens "hemlösa tillvaro", för att tala med Heidegger. Hans begrepp *boende* ligger enligt Hammarlin nära detta varande i naturen som hon har dokumenterat. Men hon påpekar också att hennes försök att förena Heideggers "ibland storvulna tankeexperiment" med den mer jordnära etnologin understundom bjudit motstånd (s. 197).

I det avslutande kapitlet, Väntrummet, som både är ett självständigt kapitel och en slutdiskussion, diskuteras utbrändheten utifrån genusperspektiv. Rubriken är lite mer gåtfull än de tidigare. Kanske är det en allmän metafor för vad Hammarlin också benämner "kulturellt frirum", dvs. alla de platser och sammanhang som människor, med en lång sjukskrivning bakom sig, kan välja för att tillfälligt glömma sina bekymmer. Hon kan konstatera att dessa väntrum skiljer sig åt med avseende på kön. För kvinnor, skriver hon, förefaller det att finnas mycket större, bättre och trevligare väntrum under den långa sjukskrivningen. Hon pekar på att kvinnor tar med sig de färdigheter de skaffat sig genom att sköta ett hem och att de skapar trivsamma hemlika nätverksmöten och andra gemenskaper. Männerna däremot vänder sig inåt sig själva och försöker leva upp till den seglivade devisen om att "en bra karl reder sig själv" och "ensam är stark".

Men det råder knappast någon tvekan om att det har skett en könsmissig förskjutning över tid i förhållande till sjukdomen. Från att män i karriären blev utbrända är det idag kvinnor i lågstatusjobb som dominerar. Hammarlin framhåller att denna könsmissiga förskjutning har påverkat bilden av syndromet, och att den stress som antas framkalla syndromet inte längre verkar vara så ärofylld som den manliga stressen gett sken av att vara. Nu associeras stressen till något emotionellt, svårtydligt och mystiskt eller rentav till inbillad stress. Men avhandlingens mest centrala resultat är att utbrändheten inte bara är ett mentalt tillstånd och en kropp som inte fungerar som den ska. Utbrändheten kan som Hammarlin uttrycker det, också fungera som en sorts dörröppnare

till nya utforskade rum där den sjuke gör en form av resa till ett mer autentiskt sätt att vara i världen.

Det är roligt att läsa om hur hon tänkt och kopplat samman tankar från läsningen med de egna observationerna och erfarenheterna i fält. Tonen är resonerande på ett sätt som gör att hennes egna reflexioner bär fram stora delar av avhandlingstexten. Hammarlin brottas verkligen med svåra texter och tycks vilja finna något större och mer generellt i varje enskild människas handlingar. I slutkapitlet avslöjar hon också att det känsliga fältarbetet stundtals varit långt bortom alla vackra mål om att inneha ”den nödvändiga inlevelseförmågan” som hjälper forskaren att förstå världen såsom den ter sig i någon annans ögon. Jag känner all respekt för Hammarlins arbete, men kan inte frigöra mig från intrycket att det kunde ha gjorts lite mer hanterligt. Ett intryck är att Hammarlin behandlar den fenomenologiska ansatsen som om det vore fråga om ett nytt paradig som vetenskapssamhället måste övertygas om, att huvudsyftet varit att visa upp världen genom Heideggers ögon och att förstå sjuka människors erfarenheter och meningskapande i andra hand. Men att lägga så stor vikt vid att diskutera den teoretiska ansatsen kan förstås också sägas ingå i uppdraget att skriva en doktorsavhandling.

Men en onödig begränsning av den empiriska analysen tror jag ändå har uppstått som en följd av en konstlad motsättning mellan människors berättande och deras andra handlingar. Hammarlin ger intryck av att betrakta det egna arbetssättet med sin fenomenologiska ansats som ett kritiskt alternativ till ”human- och samhällsvetenskapens upptagenhet av det narrativa och diskursiva från sent 1980-tal fram till idag”. Hon säger sig vilja komma åt det som människor gör, men sällan talar om. Hon understryker samtidigt att berättelser inte alltid är detsamma som det man gör (s. 28). Men berättar gör vi och inte minst när vi drabbas av allvarlig sjukdom som tvingar oss att navigera mot nya mål i livet. Det finns förvisso många sätt att nalkas vad människor gör med sina erfarenheter av sjukdom och att studera deras berättande är inte en universalmedicin. Men att sortera bort berättandet, som en följd av att en fenomenologisk ansats som inriktas på vad människor gör, skulle förstås vara missriktat. I avhandlingen kommenteras berättelser, men varken berättelserna som sådana, målningarna, fotografierna eller andra produkter som kommit till genom de medverkandes skapande aktiviteter är centrala analytiska objekt. Här menar jag att det finns en delvis outnyttjad källa till insikter om vad de personer som ingår i studien gör med sina erfarenheter av psykisk

ohälsa och långtidssjukskrivning.

Som framgår av mina kommentarer är avhandlingen samtidigt ett mycket ambitiöst försök att bidra med ny kunskap om ett angeläget ämne som under lång tid stått i centrum för samhällsdebatten i Sverige. I tider då EBM (evidensbaserad medicin) dominerar idén om vad som är legitim forskning på området framstår Hammarlins avhandling som ett okonventionellt alternativ med ett viktigt kunskapsbidrag. Även om ett mycket litet antal personer ingår i studien är den inte sluten på ett sätt som reducerar bilden av vad det kan innebära att drabbas av psykisk ohälsa och långtidssjukskrivning. Avhandlingen är generöst öppen i sin resonerande ton och väcker stora frågor. Jag är övertygad om att många som på olika sätt är engagerade i arbetet med rehabilitering efter sjukdom i likhet med mig får många uppslag och tankar av att läsa den här avhandlingen.

Georg Drakos, Stockholm

Fredrik Skott: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Göteborgs universitet, Göteborg 2008. 386 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7229-049-5.

Fredrik Skott forsvarte denne avhandlingen i historie; hovedoppslaget er en ny lesning av innsamlingen av folkelige tradisjoner i Sverige i første del av 1900-tallet. Dette skjer ved hjelp av detaljerte studier av sentrale innsamlingsprosjekter, innsamlere og informanter. Hovedvekten ligger på Vest-Sverige og innsamling i regi av Västsvenska folkminnesarkivet. Skott innleder sin fremstilling med en slags mangelbeskrivelse: Sentrale deler av den svenske etnologien har siden 1970-tallet vært så ideologikritiske overfor den tidligere tradisjonsinnsamlingen og dens resultater i form av kildemateriale og fortolkning at den ikke har evnet å se nyansene og det historisk komplekse i fortidens interesse for ”folketradisjonen”. Skott påpeker at det lenge har rådet en konsensus i det etnologiske fagmiljøet om at materialet i tradisjonsarkivene har vært forankret i et borgerlig, nasjonalt, nostalgisk og harmoniserende syn på ”den gamle bondekulturen”.

Boken er disponert som en kritisk etterprøving av eldre påstander om tradisjonsarkivenes og tradisjonsprosjektenes borgerlige elendighet: Var de uttrykk for en konservativ nasjonalisme? Var de elitens motbilder

av en gjenstridig folkelig klassekultur? Var de nostalgiske idealiseringer av en bondekultur som aldri har eksistert? Forfatteren besvarer samtlige spørsmål negativt. Hans hovedhypotese er at det tidlige 1900-tallets tradisjonsinnsamling var et heterogent prosjekt både sosialt, kulturelt og politisk.

Det grunnleggende ved Skotts studie er at han undersøker tradisjonsarkivene og deres innhold i vid forstand. Med vekt på arkivet i Göteborg viser han hvordan de ble bygd opp i et komplisert samspill mellom politiske initiativer, nasjonal-radikale ideologier, individuelle særtrekk hos aktørene og informantene. Særlig spennende er Skotts redegjørelse for politiske debatter i Riksdagen og andre steder, hans analyse av de 154 personene som sto for innsamlingen av 90 % av tradisjonsmaterialet i Vest-Sverige, og av interaksjonen mellom enkelte sentrale informanter og innsamlere.

Ved sine detaljerte kildestudier viser Fredrik Skott hvordan det å ha en nasjonalt rettet interesse for folke-minner ikke var identisk med å innta en høyreorientert posisjon. Like vanlig var det å ha liberale eller sosialdemokratiske posisjoner. Poenget var for mange at det å samle inn folketradisjonene ble sett som en måte å gi "folket" en historie på. Også blant tradisjonsforskerne selv var koblingene til den sosialdemokratiske bevegelsen mange og til dels overveiende. Tradisjonsinnsamlingen kan derfor forstås som del av en kulturkamp nedenfra og som et komplekst spill mellom lokale, nasjonale og internasjonale perspektiver. I den grad det kan spores "motbilder" i tradisjonsmaterialet, er det nedtegnernes, bygdeforskernes eller lokalhistorikernes. Disse "motbildene" handler om noe annet enn borgerlig nasjonsbygging, de handler om storheten og viktigheten i "det egne", i lokalsamfunn og region. Også urbane og arbeiderorienterte folkeminner fant etter hvert veien til tradisjonsarkivene.

Undersøkelsen har elementer av institusjonshistorie, disiplinshistorie og personhistorie, men er vel samlet sett *en kritisk metastudie*. Dermed beveger den seg på et meget komplekst analytisk felt som handler om å studere korrelasjoner mellom noe forholdsvis abstrakt eller abstrahert – ideologi, institusjoner – og noe som lar seg etterspore mer konkret i form av praksis og aktører. Det hadde styrket avhandlingens posisjon om den klarere hadde diskutert dette analytiske feltet og sammenlignet seg med andre studier av samme type.

Man kan også spørre hvilke forskere og forskningsretninger Skott ønsker å diskutere med. Det går en linje mellom enkelte forskere av en tidligere generasjon som Skott vil distansere seg fra. Konkret nevner han Jonas

Frykman, Anders Salomonsson og Agneta Lilja og deres ganske generelle karakteristikk av det eldre tradisjonsmaterialet. Antagelig er Skott uenig i disse forskernes konkrete tolkninger av det eldre materialet, men han unnlater å nevne at han i forskningsperspektiv ser ut til å stå ganske nær dem.

Leseren får med andre ord bare en liten skisse og noen få detaljer av det forskningslandskapet Skott plasserer sin avhandling inn i. Vel så nærliggende som å holde et litt overflatisk oppgjør med svensk 1970-tallsetnologi kunne det vært å diskutere med de etnologer og folklorister som i og – kanskje særlig – utenfor Sverige de siste årene har funnet nye veier inn i de eldre tradisjonsarkivene. Siden Skott valgte å disputere innenfor faget historie kunne han også med fordel ha satt sitt prosjekt i sammenheng med den økte interessen blant historikere for historieforståelse og historiebruk. Det kan godt være at han her hadde funnet vel så interessante samtalepartnere for sitt eget prosjekt.

Når det gjelder *teoretiske og metodiske perspektiver* står Skott trygt forankret i en kildekritisk historikertradisjon. Det bærer ham gjennom det sammensatte kildematerialet, men det gir ham ikke så veldig mange gjennomgående begreper og dermed overgripende perspektiver. I sentrum for Skotts interesse står det faktum at en spesifikk måte å omtale og forklare folkeminnene på blir dominant i ganske brede miljøer av politikere, akademikere og lokale aktører tidlig på 1900-tallet. For å sette dette egentlig ganske besynderlige fenomenet i et større perspektiv kunne han f.eks. fått inspirasjon fra den norske sosiologen Rune Slagstads bok *De nasjonale strateger* (1998) og ikke minst debattboken viet Slagstads bok – *Kunnskapsregimer* (1999, red. Erik Rudeng). Her kunne Skott lett ha funnet glede i begreper som kunnskapsregimer, strategiske miljøer, nasjonale strateger eller styringsideologier. Om han hadde ønsket å bevege seg videre, kunne han sikkert også ha innlemmet Foucault-inspirerte, diskursanalytiske perspektiver i sin undersøkelse, slik f.eks. Bo G. Nilsson gjør i sin beslektede avhandling *Folkhemmets arbetarminnen* (1996). En annen mulighet hadde vært å anlegge et profesjonaliseringsperspektiv på innsamlingen og arkivoppbyggingen, slik Agneta Lilja gjør i sin avhandling fra 1996 (*Föreställningen om den ideala uppteckningen*). Men Skott gjør ikke noe av dette. I stedet styrer han unna alle forsøk på større, sammenfattende analyser av hvordan den retorikken som bærer alle hans aktører, kunne bli et konsensusfelt i så stor grad som tilfellet var.

Som allerede avhandlingens tittel sier, fokuserer Skott

på en ganske lang periode, nærmere 50 år eller mer presist 1919–1964. Årstallene avgrenses av på den ene siden opprettelsen av Västsvenska folkminnesarkivet og på den andre siden Carl Martin Bergstrands avgang som leder for dette arkivet. Når Skott beskriver tradisjonsinnsamlingen og arkivoppbyggingen virker det som om det meste skjer i en sammenhengende tidsstrøm. Det blir ikke veldig klart reflektert inn at man gjennom den aktuelle 50-årsperioden har å gjøre med minst 2–3 generasjoner folklorister, folkelivsforskere og kulturteoretikere. I de første årene er det ikke vanskelig å se hvordan motivasjonen for tradisjonsinnsamlingen var samtidskulturens forfall og oppløsning. Derimot får ikke Skott like tydelig frem at det skjer en forskyvning i perspektivet på slutten av 1930-tallet, særlig med sentrale forskere som Sigurd Erixon og Carl Wilhelm von Sydow. I sin nylig utkomne fagbiografi om von Sydow har Nils-Arvid Bringéus (*Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*, 2006) vist hvordan denne sentrale forskeren vekslet mellom flere posisjoner – folkeminneforskningen var ikke bare fortidsforskning, men også samtidsforskning, og selve ”tradisjonen” var ikke bare en statisk fortidsstørrelse, men noe som måtte forstås som dynamisk og historisk foranderlig. Slike posisjoner gjorde at det etter hvert ikke er dekkende å beskrive tradisjonsforskningen som dominert av devolusjonistiske perspektiver. Hos sentrale skikkelser som Erixon og von Sydow var ikke folketradisjonen bare ”rester”, men det å samle inn eldre folketradisjon handlet om å gi folkelivsforskningen en tidsdybde. ”Tradisjon” ble ”manns minne”, og innsamling og forskning ble et studium av forandringen som sådan og av tradisjonens sosiale og kulturelle funksjoner.

Dette var perspektiver som åpnet for den utviklingen man kan spore hos forskere og innsamlere som Mats Rehnberg og andre, og der innsamling av personlige minner og dokumentasjon av individuelle horisonter blir viktigere. En parallell finnes hos historikeren Edvard Bull d.y. i Norge på 1940- og 1950-tallet: Å samle inn arbeidertradisjon handlet om å vise at arbeiderkulturen ikke bare var en kollektiv størrelse, men også var individuell og variert. På den måten var ”historien nedenfra” noe som utfordret makten og ideologien også innenfor arbeiderbevegelsen selv. Dette er en viktig horisont i Bo G. Nilssons tidligere nevnte avhandling. Nilsson peker nettopp på flere diskursive skifter innenfor den etnologiske fagtradisjonen, og han viser hvordan disse skiftene la grunnlag for endringer i motivasjonen og metoden for innsamling og skriftfesting av ”minner”. Slike skifter finner man klare spor av også i Fredrik

Skotts materiale, men han reflekterer det ikke egentlig inn i sin egen analyse.

Skott har nok mye rett i sin kritikk av en foregående generasjon svenske etnologer som avfeide de eldre tradisjonsarkivene som uttrykk for borgerlig, konflikt-dempende og nostalgisk nasjonalisme. I sitt ønske om å tilbakevise slike fagmytologier kan det imidlertid være at Skott samtidig ikke helt fanger opp en annen dimensjon i den kritiske diskursen rundt de eldre tradisjonsarkivene, nemlig den omfattende *diskusjonen om representasjon*. Denne diskusjonen handler om hvorvidt bestemte skriftlige og/eller materielle uttrykk kan si noe vesentlig om en kulturform i fortid eller samtid. Dette var en diskusjon som startet allerede på 1970-tallet, ikke minst under påvirkning fra antropologien. I de siste tiårene har den såkalte post-koloniale diskusjonen gitt ytterligere dimensjoner til problemstillingen: Hvordan kan ett språk og ett medium gjøre annet enn å befeste bildet av ”den andre” som noe annerledes, fjernt, som en gjenstand?

Skott forholder seg egentlig ikke til spørsmål av denne typen. Det gjør at han kanskje ikke alltid treffer like presist og sentralt når han kritiserer kritikerne av de eldre tradisjonsarkivene. Han fanger ikke heller like klart opp at slike spørsmål også har dominert i tidligere periodeskifter i tradisjonsinnsamlingens historie. Det er f.eks. ikke vanskelig å finne representasjonsproblematikken også i eldre argumentasjon for at det var viktig å drive innsamling av arbeiderminner. Tidligere nevnte Edvard Bull d.y. var f.eks. på 1940-tallet opptatt av å revitalisere hele arbeiderbevegelsen ved å kritisere den ensidige representasjonen av folkekultur i norske museer og samlinger. Bull mente det var på tide å skrive også denne kulturen inn i det nasjonale prosjektet. Ifølge ham tillot ikke den nasjonale bonderomantikken en slik innskriving – det måtte ny innsamling og nytt arkivmateriale til. Rett nok var de eldre tradisjonsarkivene og innsamlerne mer varierte enn mange har påstått. Men samtidig fant det sted en klar forskyvning i ideologi og forskningsperspektiver i og med arbeiderminneinnsamlingene i tiden omkring andre verdenskrig.

Bak denne forskyvningen finner man en tematisering av *maktperspektivet*: Hvem definerer hva ”folket” er og hva deres kultur består i? Det går heller ikke Skott særlig mye inn på. I lys av de siste tiårenes diskusjoner kunne han ha utvidet maktperspektivet til å handle om forholdet mellom generasjonene, mellom kjønnene, mellom ulike typer eliter og ulike typer studieobjekter og mellom sosiale grupper. I lys av maktperspektivet blir det kanskje litt for enkelt – som Skott gjør – å spørre om

forskerne, de arkivansatte eller innsamlerne sto mer eller mindre fjernt fra "folket", for "folket" er uansett politisk standpunkt en ideologisk konstruksjon tatt i bruk for ulike formål. Kanskje man finner den tyngste kritikken fra 1970-tallsetnologene knyttet til objektifisering av (folke)kulturen. Ser man nærmere på f.eks. Frykmans kritikk, er den like mye en kritikk av arkivenes registreringssystemer, altså av de kontekstløse samlingene. At tradisjons-samlingene for ettertiden blir kontekstløse, er et premiss som jo (stiltiende) aksepteres også av Fredrik Skott. Konteksten må rekonstrueres, og bare i beskjeden grad er det faktisk mulig.

Fredrik Skott har overbevisende argumentert for at svensk tradisjonsinnsamling i første del av 1900-tallet ikke var noe entydig borgerlig-nasjonalistisk prosjekt. Men likevel kan vel prosjektet ha vært "borgerlig" – om man ikke gjør begrepet til et politisk begrep? Det er fristende å anta at tradisjonsforskningen i hvert fall forble et borgerlig prosjekt i kulturell forstand. Den handlet om å forstå "de andre" via den kulturelle elitens språk, metoder og institusjoner. At man også i politiske radikale kretser var opptatt av folketradisjonene, kan tolkes som en slags kulturell selvproletarisering: Arbeiderne fikk en historie, en tradisjon og en nasjonal tilhørighet først dersom de kunne kobles til bøndernes historie. Dermed aksepterte man samtidig at arbeiderne som del av det moderne, urbane industriprosjektet var rotløse, historieløse og tradisjonsløse. Michel Foucault ville antagelig i møte med dette hatt atskillig å si om hvordan maktens språk slår innover og umyndiggjør de undertrykte.

Disse kritiske poengene skal imidlertid ikke på noen måte stenge for det som er mitt hovedintrykk: Fredrik Skott har skrevet en grundig, veldokumentert og ikke minst overbevisende studie. Synet på den svenske tradisjonsinnsamlingen og tradisjonsforskningen i første del av 1900-tallet må etter dette revideres. Skotts undersøkelse gir også mange viktige perspektiver på situasjonen i andre nordiske land.

Arne Bugge Amundsen, Oslo

Björn Ohlsson: *Vi som stannade på Volvo – en etnologisk studie om äldre bilindustriarbetarens arbetsliv och framtidsplaner*. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg 2008. 352 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85838-75-2.

Sverige har en åldrande befolkning där en minskande andel förvärvsarbetande ska försörja en allt större andel

pensionärer. Kan problemet lösas genom att pensioneringen skjuts upp och att arbetslivet på så sätt förlängs några år? Tendensen finns redan; pensionsreformer premierar den som inte slutar arbeta före 65 års ålder. Helst ska man jobba vidare till 67, eller kanske ännu längre. Men vill man och klarar man det efter 30–40 år i intensivt rationaliserat och effektiviserat industriarbete?

Etnologen Björn Ohlsson tar sig an frågorna genom att samtala med äldre arbetare, fackligt förtroendevalda samt tjänstemän vid Volvo Torslandaverken i Göteborg. Han vill veta vad de många åren på Volvo har betytt för arbetarnas inställning till livet och arbetslivet, liksom hur de ser på förutsättningarna att fortsätta arbeta fram till den reguljära pensionsdagen. Platsen för materialinsamling är väl vald. Göteborg är starkt industriberoende och redan på Volvo Torslandaverken fanns 5 528 anställda vid undersökningsåret 2005. Hur många som blir kvar efter Volvos senaste varsel innevarande vinter är förstas oklart – ämnet har en särskild aktualitet idag när fordonsindustrin krisar.

Avhandlingens empiriska stomme utgörs av inspelade och transkriberade intervjuer med 16 äldre arbetare. Informanterna valdes ut i samverkan med arbetsledningen och intervjuerna gjordes med företagets medgivande under arbetstid. De intervjuade är med få undantag anonymiserade. Vid sidan om intervjuarbetet har författaren också gjort anteckningar och observationer vid sina besök på Volvo, men ingen deltagarobservation.

Volvoandan och globaliseringen

I Björn Ohlssons analys är kapitalet/företagsledningen en ständigt närvarande maktstruktur som anger förutsättningarna för arbetsprocesserna och för arbetarna. Synliga och osynliga maktförhållanden begränsar individernas inflytande, men det finns ändå arbågsutrymme. I sociologen Anthony Giddens efterföljd ser författaren människor som väljer mellan olika handlingsalternativ och som kan påverka de sociala situationerna. Med det historiematerialistiska perspektivet hamnar klassbegreppet i centrum – klass som objektiv tillhörighet och som subjektiv identifikation anser författaren vara mer betydelsefullt än bestämningar som generation, kön eller etnicitet när arbetsfördelning och maktförhållanden i arbetslivet ska förstås. "Klass händer" genom en process där människors gemensamma erfarenheter känns, gestaltas och artikuleras – skriver författaren, med hänvisning till historikern E.P. Thompson – och klassmedvetande blir då resultatet av subjektiva erfarenheter av underordning, av solidaritet och konflikt.

Volvo framställs som ett tidigare rätt ambitiöst företaget då det gällt omsorgen om den äldre arbetskraften. Här fanns t.ex. satsningar på seniorarbetsplatser och seniorarbetslag med lägre produktionskrav. När rationaliseringar och outsourcing på 1990-talet skapade övertalighet inrättades en serviceenhet med enklare arbetsuppgifter och en rehabiliteringsverkstad som underlättade återkomsten från långtidsjukskrivning. Allt detta ingick i konceptet "Volvoandan", ett slags brukskoncept, ett särskilt sätt att tänka och förhålla sig till varandra. "De positiva inslagen i bruksandan vägde upp en del av underordningen på arbetsplatsen", skriver författaren.

Men merparten av Volvoandans samhörighet anses ha försvunnit med P.G. Gyllenhammar och gick definitivt förlorad efter Fords övertagande 1999. Idag ska man tävla med varandra, snarare än att skapa gemenskaper, ansåg en av informanterna (s. 142). Senioravtalen utvecklades successivt och av flera seniorbaserade avdelningar fanns 2005 bara två kvar. En sådan kvarstående reträttplats karaktäriserades som en "soptipp för gamla och arbetsskadade", som "sista stationen" eller "dödens väntrum". Beteckningarna får en allt oförsonligare klang samtidigt som de multinationella företagen jagar konkurrensfördelar. Har Ford några halvtomma bilfabriker någonstans i Europa så måste de anställda pressas allt hårdare för att man ska kunna behålla den lokala produktionen. Extra åtaganden för äldre arbetskraft kommer då knappast i fråga. Istället eftersträvas sjukskrivning eller förtida pensionering för att hålla kostnaderna från företaget. Funnes inte lagen om anställningsskydd så skulle de äldre arbetarna antagligen bara avskrivas, enligt informanterna. "De senaste fyra åren (från 2000) har man ifrågasatt mycket och effektiviserat" (s. 93), "men, det funderar man ju på, hur mycket pengar kostar det samhället? Skattebetalarna?" reflekterar en facklig företrädare (s. 301).

Varför ska man arbeta?

Ska man arbeta för att leva eller ska man leva för att arbeta? För akademiskt verksamma är frågan inte alltid helt självklar; pensionsdagen kan i bästa fall vara ointressant – i värsta fall utgöra ett hot. För avhandlingens informanter var svaret entydigt: inkomsten var det helt avgörande skälet till att man gick till fabriken. Man hade valt att arbeta på Volvo p.g.a. den relativt goda inkomsten – och den var skälet till att man stannat kvar.

Samtidigt sågs arbetsuppgifterna som mindre viktiga än kamratskapen. Det kan tolkas som att betoningen av

den sociala gemenskapen kompenserar för monotona och trista arbetsuppgifter, menar författaren, med hänvisning till den nyligen bortgångne etnologen Magnus Mörcks avhandling *Storstadens livsstilar och boendekarriärer: en etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg* (1991). Betoningen av kamratskapen kan också ses som ett försvar mot den underordning som fabriken skapar och här refereras förstas sociologen Sverre Lysgaards klassiska studie *Arbejderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi* (1961).

En instrumentell inställning till lönearbetet var alltså ett grundläggande förhållningssätt bland informanterna. De som hade mer kvalificerade uppgifter visade större engagemang, men avhandlingens informanter var äldre, deras höjdpunkt inom bilproduktionen var nådd och passerad. Arbetets knep och erfarenheter är färskvara; när en ny bilmodell introduceras blir de gamla färdigheterna med ens anakronistiska och värdelösa. Majoriteten av informanterna räknade därför dagarna till dess man fick ett erbjudande om avtalspension eller liknande. De gillade inte förändringar, de ville inte lära sig något nytt och de ville ha en lugn och trygg arbetsplats. Det låter uppdraget, och författaren menar att hållningen är klassrelaterad. Det är också så att kroppen sade ifrån – ett par, tre decennier i industriarbete hade satt tydliga spår. "Alla har ju ont någonstans, är det inte knän så är det axlar eller annat", vittnar Anna som var 59 år då intervjun gjordes (s. 203).

En intressant fråga är förstas om man haft med sig sin instrumentella hållning då man började arbeta inom industrin, eller om den formats av arbetets förhållanden. Författaren vill svara ja på båda frågorna; den inställning man burit med sig bekräftades och förstärktes av arbetsplatsens utformning och av de värderingar som skapades i arbetet. Allt i enlighet med författarens grundsyn att klassperspektivet är en kulturell process.

Klass, etnicitet, kön

Informanterna var arbetare. Men såg man sig ingå i en arbetarklass, och i vad mån talade man alls om klass? Det visade sig att när begreppet "klass" användes så var det knappast i marxistisk mening. De svar författaren får hänvisar framförallt till ekonomiska förhållanden, om "de rika" respektive "de som är fattiga". "Ja det är ju arbetarklass och sen de rika", förklarar en informant. Och din klasstillhörighet, frågar författaren. "Ja, det är ju arbetare. Sen om man ändrar sig om man skulle vinna på lotto eller sånt, det kan man ju tänka", skattar informanten (s. 221). Ungefär så tycks det ha låtit genomgående.

Det är först när samtalet länkas till tjänsteposition som tydligare ”vi” och ”dom” framträder. Författaren arbetar idogt för att söka synliggöra klassperspektivet och olika aspekter på makt och motstånd och han visar hur de vardagliga erfarenheterna i arbetslivet kommer till uttryck i en särskild klasstillhörighet. Jag tycker att han lyckas med detta, men hans intervju material erbjuder en rätt anemisk empiri och ibland tvingas han till övertolkningar för att få analysen på plats. En period av deltagarobservation hade säkert gett författaren ett mer övertygande material än det som de handplockade informanterna kunnat bidra med för den här centrala frågeställningen.

Också etnicitet och kön är onekligen bestämningar ”som har betydelse för hur människan formar sitt liv och ser på verkligheten ...” (s. 220), men författaren väjer här för fördjupningar. Volvo har alltid haft en stor andel invandrade arbetare, i synnerhet var det fallet under 1970-talet. Och här har alltid arbetat såväl män som kvinnor. Mångfalden har varit ett normaltillstånd och etnicitet eller kön har därför inte varit särskiljande på samma sätt som identiteterna arbetare respektive tjänsteman. ”Arbetare” – menar författaren – är därför informanternas viktigaste och avgörande tillhörighet i ett normbundet kollektiv, vars samlevnad baserades på samma outtalade kulturella grundbultar som Billy Ehn formulerat i *Arbetets flytande gränser – en fabriksstudie* (1981, s. 108): ”Du skall inte bete dig som om du tyckte du är bäst. Du skall inte visa nedlåtenhet mot en arbetskamrat. Du skall inte pracka på andra dina åsikter. Du skall inte vara oberäknelig eller ’stöddig’. Du skall inte vara snarstucken. Du skall inte smita från jobbet så att arbetskamrater blir lidande.”

Ett hållbart arbetsliv?

Avhandlingen visar övertygande hur industriarbetet format sina utövare, och hur en arbetarkultur utmejslats i en process där erfarenheter, värderingar, sociala och materiella förhållanden samspelat. Bilfabriken har förstärkt arbetarnas instrumentella inställning, ty även om gemenskapen på arbetsplatsen värderas högt präglas situationen ändå av maktlöshet och underordning.

Och hur var det då med viljan att stanna längre i förvärsarbete? Undersökningens slutsats är att det alls inte är önskat av arbetarna. Efter många år i det fysiskt krävande industriarbetet har både män och i synnerhet kvinnor fått skador av olika slag. Fysiska och medicinska förhållanden talar därför för att man borde avsluta sitt lönearbete så snart tillfälle bjuds. Såväl förväntningar på erbjudanden om avtalspension som klassbaserade

normer om rättvisa och jämlikhet understödde tanken om att yrkesverksamheten borde ända innan kroppen var helt nedsliten.

De flesta informanter hoppades alltså kunna lämna fabriken vid 60 års ålder, eller ännu tidigare. Det som hägrade var ”den tredje åldern” då man skulle njuta sitt otium som frisk pensionär. Slutsatsen blir således att den grupp äldre arbetare som skildras i *Vi som stannade på Volvo* inget hellre önskade sig än att med så goda villkor som möjligt snarast få lämna Volvo.

Anders Björklund, Stockholm

Liselotte Bergström: *Gräddat – Brödkultur under järnåldern i östra Mälardalen*. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet 2007. 328 s., ill. English summary. ISBN 978-91-89338-16-6.

Arkeologiska avhandlingar ligger normalt utanför denna tidskrifts bevakningsområde, inte minst för att de ofta undersöker förhistorien; såväl metoderna som materialet för att koda vetenskapen är ofta annorlunda mot kulturhistorikerna. Men med Liselotte Bergströms avhandling *Gräddat* finns flera anledningar till att göra ett undantag. Den lyfter fram brödet som alltjämt är en central kulturbärare (man kan häpna över att idag har den genomsnittliga bröd- och bakverkskonsumtionen i Sverige ökat med nästan 45 procent till ca 75 kg/år under den korta perioden 1990–2006). Och det kan vara av intresse att se närmare på hur en av våra systervetenskaper hanterar det som är etnologens och kulturforskarens mest förtätade begrepp: kulturen. Bergströms avhandling bildar också den viktiga förlänken till några av matetnologins mest centrala verk: Åke Campbells *Bröd* (1950), Nils-Arvid Bringéus studier av brödbakning (t.ex. Bringéus 1970) och självklart till Keylands opus magna om den svenska allmogekosten (1919). I denna anmälan kommer jag att uppehålla mig mest vid de kulturella aspekterna på avhandlingen och de arkeologiska dito får ett mer informativt uttryck.

Brödet är ett ovärderligt medel för att komma åt de värden och samtal som människor delar. Det berättar om val och bortval i en kamp om tolkningsföreträde och utser en slutlig segrare (och förlorare). Bergströms spännande avhandling är en analys av gravlagda bröd funna vid utgrävningar av brandgravar i östra Mälardalsområdet, med fokus på Stockholms län och särskilt järnåldersboplatserna på Helgö och i Birka. Redan här

bör man känna till att en avgörande förutsättning för att nedgrävda bröd ska bevaras över tid är att de är helt förkolnade vid jordläggningen, annars skulle de förmultna och försvinna. Det innebär att avhandlingens material utgörs av en vidbränd brödtype som man inte med säkerhet kan säga har varit avsedd att ätas (även om det framförts att de förkolnade bröden ska förstås som resultatet av misslyckat, vanligen kvinnligt, brödbakande). Det enda syftet med gravbröden kan faktiskt ha varit att de skulle vara en ceremoniell gravgåva, konstaterar Bergström. Det går inte heller att med entydig säkerhet slå fast om de gräddade gravbröden bränts tillsammans med den döde. Eller om bränningen ägt rum separat, t.ex. i samband med något slags gravöl eller begravningsmåltid och om brödresterna sedan stoppats in i bålet tillsammans med andra gravgåvor. Bröden är genom sin heterogena struktur ett svårtolkat material (s. 25) och de är lätta att missa vid såväl själva grävarbetet i fält som i den efterföljande skrivbordsklassificeringen. Författaren vänder sig mot tidigare analyser som fört den svenska bondeallmogens matlagning och särskilt då brödbakningen tillbaka till järnåldern med hänvisning till att köksarbete och kosthåll tillhör ”de sega strukturerna” (s. 21). Bergströms drivkraft är istället att söka sig till avbrottet mellan två paradig i matlagningen och frågar: ”Vad är det som händer när förändringen sker?”

De första förhistoriska gravbröden påträffades för mer än 100 år sedan i samband med Hjalmar Stolpes utgrävning av brandgravar på Björkö. Gravbröd har sedan återfunnits i samtliga landskap upp till Gästrikland, men Bergström hämtar alltså sitt material från östra Mälardalsområdet och ur 190 gravar. Vid tiden för yngre folkvandringstid (600–800 AD) blir de brända bröden mer förekommande som gravgåva. Tidsmässigt för oss Bergström till några århundraden före vikingatiden och innan brödet blir till en självklar basmaträtt i det som så småningom ska bli Sverige. Den tid hon undersöker kan förstås i termer av en stark kulturell omvandling.

Definitionen av vad som egentligen kan kallas för bröd är central för avhandlingen. Bergström lyfter fram en samtida arkeologisk diskussion om att behandla cerealiebaserade födoämnen i termer av ”deg” istället för ”bröd”, då det förskjuter definitionen till föremålet för knådningen och bort från resultatet efter gräddningen. En nackdel är att en sådan definition skulle kunna föra med sig att lösare smet exkluderas. Bergström stannar vid begreppet ”bröd” i en vid betydelse som inkluderar ”alla former av cerealiebaserad föda av mer kompakt struktur,

vilka kan komma att bli kvar som organiska konkretioner i jorden” (s. 13). Hon låter inte tillagningssmetoder eller olika gräddningstyper som ugn, panna eller spett begränsa definitionen. Hon tar även in brödets hävning som underlag för kategoriseringen där den jästa degen blir till *bröd* och den ojästa till *lev*. 200-talet AD utgör en borte gräns för bröden, före det äts cerealiesmeten som gröt eller dryck. Det äldsta funna belägget för bröd finns på en runsten vid Tune Østfold i Norge, daterad till 200–400-talet AD. På stenen omtalas bröd som *lev*.

Avhandlingens material består av brödlignande konkretioner och som nu sammanförs för en ny och samlad belysning. Med hjälp av fyra analytiska huvudmetoder: form-, innehålls-, kontextuell- och dateringsanalys (s. 23) avkodar Bergström de funna brödfragmenten. Konkretionerna ser ut som itubrutna småskorpor och större brödsmlor, eller som små hållkakor, kulbröd eller bullar. Bröden är i många fall delade med kniv redan vid gravläggningen och materialet i storlek från någon centimeter till ca en decimeter. Tekniska hjälpmedel som stereo- och svepelektronmikroskop har gjort det möjligt att se in i bröden på spaning efter skalfragment, sädeskorn och cellstrukturer för att på så sätt få en uppfattning om vilket mjöl som använts (och därmed komma jordbrukets och matlagningens organisation närmare).

Avhandlingen är uppbyggd runt fem kapitel. Inledningen ger syfte, begreppsresonemang och en vetenskaplig bakgrund samt metod- och materialbeskrivningar. Kapitel två tar upp brödmaterialets utseende i samlingar och fyndkontext. Det tredje kapitlet fördjupar sig i sädesråvarans odling och de mjölval som måste ha gjorts, och i det fjärde kapitlet går Bergström igenom själva brödhantverket i en tillagningssdiskussion där berednings- och gräddningsfrågor får sin belysning. I det avslutande femte kapitlet binds avhandlingens delar samman och järnålderns bakning och matkultur diskuteras. Avhandlingens akribi är mycket god och texten är förtjänstfullt välavvägd i sina delar. Det är en språkligt välskrivna och mycket lättillgänglig text, föredömligt korrekturläst och med många intressanta bilder, pedagogiska teckningar och kartor.

Hantverk som metod för att undersöka vetenskapliga problem är inte så vanligt i den kulturorienterade forskningen. Bergström utökar sin metodanalys av det sköra brödmaterialet genom att skapa ett eget material som kan hanteras mer hårdhänt. Efter provbakningar och provgräddningar vid Lejre Forsøgcenter i Danmark frilägger hon många kulturella processer som de döda brödfragmenten annars skulle ha tigit om. Det är ett

efterföljansvärt sätt att utöka den humanistiska skrivbordsanalysen med ett humanistiskt laboratoriearbete och försöksmässigt mathantverk. Hon kan bl.a. efter en sådan försöksbakning slå fast att gravbröden sannolikt gräddats någon dag innan de delats och bränts.

Brödanvändningen i det östra Mälardalsområdet kommer till uttryck genom en introduktion utförd av en hög social klass – soldater. Dessa hade efter att ha varit i romersk legotjänst mött brödbakning som sin egen dagliga matrutin. Den romerska hären saknade koktross och istället skulle en liten grupp om ca tio soldater själva sköta sitt kosthåll, mala säd och baka sitt eget bröd över öppen eld. En bild av en sådan här militär bakningssituation återfinns i Olaus Magnus verk från 1555 där de nordiska folkens historia beskrivs, vilken kan berätta att den militära brödbakningen levde kvar i flera århundraden (men det är inte säkert att Olaus Magnus tecknar en nordisk situationsbild eftersom han beskriver förhållanden i hela Europa utan någon speciell särskiljning). Den militära brödbakningen var alltså inte en profession utan de enskilda soldaternas ansvar. Detta förfarande skapade en mer gedigen matlagningsskapskap, som soldaten efter avslutat värv kunde bära med sig i sitt huvud tillbaka till Skandinavien, och sedan visa upp i hemmiljön som ett tecken på erfarenhet och sin nya status. Det var inte bara brödrecepten som togs med hem utan också en ny teknik, att hugga vridkvarnar ur sten, och som mycket långsamt trängde ut den befintliga skandinaviska gnidkvarnen. De hemvändande soldaterna beredde också mark för det nya sättet att grädda bröd – på tunna järnskivor.

Gravbrödets fyndkontext vittnar om ett ritualiserat sammanhang där slutsatser om anseende och inflytande är rimliga att dra. Bröden återfinns i olika statussammanhang, i fornborgar, i stormansgravar eller i gravar för gårdens herre, och senare även i kvinnogravar. Brödbakning kräver ett jämnare mjöl än till gröt, vilket innebär att en ökad och jämnare utmalningsgrad också kan förstås som ett bevis på arbetskraftstillgång och därmed ekonomisk position (s. 178). Med hjälp av andra gravgåvor kan Bergström dra slutsatsen att sädeskornen till bröden förmodligen maldes av en kvinnlig träl, men att degsättning och bakning sannolikt först var en manlig och senare en kvinnlig högstatussyssla.

Bergström är också en driven analytiker och visar (s. 160) hur en alltför målerisk vetenskaplig prosa i tidigare akademiska verk med varje ny referensanvändning har kommit att bli till sanningar som saknar forskningsstöd. Genom cirkelresonemang, där t.ex. funna ugnar har

kommit att belägga brödanvändande och funna bröd har vidimerat att de bakats på den funna ugnen, har samband skapats som egentligen saknas. I levandegörandet av historien, inte minst för att tillfredsställa vår tids behov av upplevelser, finns en stor vetenskaplig risk med dramatiserade texter. Bergströms uppmärksamhet för denna problematik är berömvärd.

Gravbröden har en utgångspunkt på det militära Helgö, men det är i Birka som bröden kommer in i en stadsliknande miljö. Och det är också här de kommer att försvinna. En ny och än mer omvälvande samhällsförändring äger rum och gravbröden blir ett av dess första offer. I den nya kristna trons skelettgravar från 900-talets andra hälft läggs inga bröd längre som gravgåva, åtminstone inte bröd som är förkolnade vid gravläggningen. Men brödet får samtidigt en än mer central ritualplats i den nya trosdeklarationens viktigaste uttryck, nattvarden, och materialiseras i "Kristi kropp för dig utgiven". Brödinförandet är också ett av de första tecknen på att den nya tidens matlagningssideal hämtas från det tysk-romerska rikets matstatussammanhang, en idealgemenskap som kommer att fortsätta i obruten linje ända in i det nya franska kökets 1980-tal.

Bergström förankrar sig matkulturellt i några få teoretiska verk, bl.a. Jonathan Metzgers avhandling (2005) om svensk husmanskost och Massimo Montanaris (2006) översiktliga matkulturella texter. Spontant kan den distinktionsintresserade läsaren sakna referenser till Pierre Bourdieu eller andra teoretiker som diskuterat kommunikationen av segregering status med hjälp av föremål, uttryck och beteenden. Kanske skulle Norbert Elias tankar om både aggression och civilisering varit användbara, inte minst för att Elias analyserar tysk-romerska och latinska måltidsrelaterade texter från århundradena strax efter gravbrödets försvinnande. Eller varför inte Eliasförnyaren Stephen Mennell och hans studier om måltidsdistinktion, och Marianne Pipping-Ekströms klass- och genusanalyser? Det finns många fler att välja på och gå vidare med. Och Bergström poängterar också helt rimligt att de tongivande förändringskrafterna för matkulturen i östra Mälardalsområdet vid århundradena före 1000-talet var ekonomiskt och socialt orienterade (s. 174).

Bergström beskriver i sin kulturanalys brödanvändningen som ett uttryck för *insäljning* eller *långivning*. Det är dock mindre lyckade ordval eftersom hon är intresserad av de skandinaver som åkte iväg och som sedan kom hem med sina nya brödkunskaper. *Insäljning* kan fungera (även om marknadsassociationen kan

föra läsaren åt fel håll), men när hon själv definierar begreppet *långivning* som inkorporering av den nya maträtten bröd från andra grupper med hög prestige (s. 173) hamnar sökarljuset på fel moment och fel aktör. Den romerska hären var rimligen helt ointresserad av att ge brödlån. Istället skulle ordval som t.ex. *lade sig till med*, *upptog* eller *inlemmade* visa att det var fråga om de krigande skandinaverna som visade upp sig med ett nytt kulturuttryck som de tagit med sig hem, och som de realiserade i en ny kulturell kontext. Kultur, vare sig det är som värde eller form, verkar inte spridas och inte heller ges bort utan är snarare en rörelse som handlar om upptagande, omformande och uttryckande. Ibland ignoreras eller förkastas den också.

Bröd är en kulturellt intressantare produkt än andra livsmedel, just för att det endast existerar som kulturell produkt och inte som en råvara, till skillnad från rovor, fläsk, sill eller ärter. Bergström visar att bröd innefattar en lång rad av kulturella moment, statusrelationer och aktörer med olika intressen och funktioner. Brödet är alltid i ett socialt sammanhang och kommer till uttryck efter kulturella samtal och avvägningar. Det är också en identitetskapare för såväl tillagare som givare och mottagare.

Författarens slutsatser är som nämnts att det var återvändande skandinaver i romersk sold som bar med sig kunnandet att både mala och baka till östra Mälardalens sociala högstatuskretsar. Detta får konsekvenser för förståelsen av vår tids matkulturella uttryck och frågor kan ställas om vilka maträtter och kryddningar som svenska soldater tagit med sig hem och använt för att berätta att de sett världen. Kom det några smakimpulser med trettioåriga krigets soldater? Och kommer det några impulser med vår tids hemvändande soldater från fredsuppdrag i Bosnien eller Afghanistan?

Avhandlingen är i sin idéstruktur så nära den historiska kulturforskningen att man nu kan leka med tanken att det är läge för att låta ett tvärvetenskapligt matkulturstudium inledas, där forskarna inte längre skiljer på etnologi, ekonomisk historia och arkeologi utan låter kulturstudiet som sådant vara samlade fokus, som utförs det med olika metoder, teorier och i olika material. Vinsterna skulle vara längre tidsserier, större förståelse om brotten och sammanfogningarna av idealen.

Till sist kan konstateras att Liselotte Bergström övertygande visat att brödanvändningen bär budskap om samhällsförändring och nya ideal. Och ännu idag är tecknen otvetydiga om att vår samtids elit i östra Mälardalsområdet visar upp sig med maträtter som berättar

att den är berest och har lagt sig till med statushöjande måltidsideal från kontinenten.

Richard Tellström, Grythyttan

Erik Erlandson-Hammargren: *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Gidlunds förlag, Hedemora 2006. 475 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-725-9.

Två stora nationella projekt har haft stor inverkan på den svenska natursynen och naturupplevelsen: Svenska turistföreningen (STF) och dess årsskrifter samt Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* I och II (1906, 1907), en lärobok för folkskolan. Litteraturvetaren Erik Erlandson-Hammargren har i sin doktorsavhandling *Från alpromantik till hembygdsromantik* behandlat tillkomsten av och samklagen mellan dessa två fenomen samt influenserna de utövade på varandra, på den svenska självbilden och natursynen.

Det centrala begreppet i studien är just natursyn, som författaren skruvar, vänder och vrider på med spänningsfyllda resultat. Han väljer Sverker Sörlins definition av begreppet natursyn: en beskrivning av människans umgänge med naturen och umgänge i detta sammanhang är en ömsesidig process. Geografen Jay Appletons s.k. habitatteori har varit avgörande för Erlandson-Hammargrens tolkning av ett nytt sätt att se och läsa landskapet – se naturen utifrån vy- eller lyperspektivet. De vida utblickarna från höga punkter i landskapet ställs mot de intima, skyddande trädningarna och ombonade husen. Frågan är: vad är vackert och vad är fult i landskapet. Författaren diskuterar estetiska erfarenheter och upplevelser, samt det relativa begreppet smak.

Den omfattande studien avgränsas till perioden 1885–1915, bryggan mellan den första och den andra industriella revolutionen i Sverige. STF grundades 1885 av några vetenskapsmän och från 1886 utkom årsskrifter varje år. Då hade redan industriella framsteg påverkat samhället. Stora förändringar och ingrepp i naturen påskyndades genom elektrifiering, järnvägsbyggande, exploaterade vattendrag, sågverk, pappersindustri, malmbyggnad och urbanisering. Naturens roller i denna moderniseringsprocess granskas utifrån fokus och teman speglade i avhandlingens kapitelindelning, främst Från

glaciär till skogsbyn, Från vildmark till vattenspegel samt Nils Holgerssons underbara resa i STF:s värld. Det avslutande kapitlet har titeln Hem till nationen.

Upptäckten av Norrlands betydelse för den ekonomiska utvecklingen medförde en uppgradering av landskapet även på den estetiska värdeskalen. Det inhemska alp- och fjälllandskapet gav näring åt en romantisk syn på det vilda som lockade den växande gruppen turister. STF:s årsskrifter fokuserade alltmer på Norrland och fångade i illustrationer och texter det pittoreska, det vackra, majestätiska och upphöjda som mötte vandrare i fjällvärlden, kring sjöar och vattenfall. Naturen var en resurs men också en motståndare till människan. Författaren återkommer i avhandlingen till temat att se och skildra naturen som en tavla i en ram.

Naturumgängets historia så som den kom att skrivas under dessa tre decennier uppfattas och presenteras som en historia med rötter i filosofi, politik, olika ideologier och religioner. Natursynen genomgår processer av idealisering och esteticism och färgas av emotioner. Den kunde ta formen av civilisationskritik, men även ha en övertydlig didaktisk funktion. Naturen framhävdes som en reträttplats för den civilisationströtta människan. Det ursprungliga, primitiva i naturen hade läkande egenskaper som den jäktade, urbana människan kunde nyttja för rehabilitering.

STF vände sig främst till samhällseliten och den växande bildade medelklassen, grupper som reste för upplevelser och nöjes skull. Skribenter var till övervägande del män, läsarna även män samt ungdomar som skulle införliva den rätta natursynen. Erlandson-Hammargren tecknar några fina porträtt av medarbetare i årsskriften, och där ingår en intressant kvinnlig redaktör, Ezaline Boheman, som år 1915 införde landskapsteman i STF:s årsskrift. Det är möjligt att hon hade inspirerats av serien *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, utgiven av Albin Roosval mellan 1908 och 1915 i 5 volymer om 60 landskapsetiketterade häften (min anm.). Andra kvinnliga medarbetare var t.ex. Rakel Gerholm och Elsa Laula Renberg, den senare en imponerande pionjär i kampen för samernas rättigheter. Elsa Laula Renberg stred också mot åsikter inom STF:s ledning, vilka röjde "om inte rasistiska, så nedvärderande tankar om samerna" (s. 408). Även Selma Lagerlöf bidrog med två berättelser i STF, "En historia från Halland" (1910), med en tydlig rasistisk diskurs och fördomar mot tattare och resandefolket, och "Gammal fäbodsjänta" (1914), en ruggig historia om en rövare, en fäbodjänta, vidrig stank och vansinne, om den farliga och oövervinnerliga vildmarken. Båda

berättelserna är att betrakta som komplement till *Nils Holgersson*, läroboken för Sveriges barn.

I avhandlingen återkommer författaren gång på gång till Norrlandsfrågan, exploatering av skog och mark, torv och malm. Han fann att diskussionen gick mellan två poler. Å ena sidan fanns en stor optimism inför en form av inhemska kolonialism med politiska syften i denna bearbetning av naturen, å den andra formulerades kritik och oro inför skövling av naturen, skönhetsvärden som gick till spillo och den sedeslöshet, alkoholism, proletarisering som utvecklades i skuggan av skogsbolagen. Erlandson-Hammargren understryker att på ett djupare plan handlade motsättningarna om den omvandling av hela det agrara samhället som industrialiseringen medförde.

I STF:s artiklar kan man finna beskrivningar av Norrland, Lappland, skrivna av forskningsresande, geologer och andra vetenskapsmän som medverkat till koloniseringsprocessen i norra Sverige. Författaren förstår dessa texter som bidrag till ett imperieteoretiskt tänkande som förstärkte motsättningen mellan exploatering av naturen och bevarandet av dess estetiska värden, som t.ex. vattenfall, dessa sublimeska skönhetsupplevelser som lockade mängder av turister.

Till avhandlingens höjdpunkter hör kapitlet Nils Holgerssons underbara resa i STF:s värld. Erlandson-Hammargren visar hur STF är en viktig källa för Selma Lagerlöfs natursyn i verket. Författaren har trängt djupt in i sitt material och visar och bevisar de intertextuella sambanden mellan nationaleposet Nils Holgersson och STF:s årsböcker. Skolboken illustrerades med bilder hämtade ur årsskrifterna. STF arrangerade tidigt fotografiska utställningar och uppfattas som utgivare av den stora svenska bilderboken genom sin inriktning på många foton i skrifterna. Lagerlöfs uppmärksammade kapitel om herrgårdar understryker den vikt hon lade på den svenska herrgårdskulturen. Hon vacklar mellan en nostalgisk längtan efter svunna tider och ett gammaldags lantleverneideal, en traditionell bondevänlig odlingsoptimism och ny industriell produktion. Hon lyfte fram ett nytt hembygdsbegrepp och dess roll i nationsbygget, en process som författaren med framgång analyserar.

I *Från Alpromantik till hembygdsromantik* finns även några teman av mer dunkel, ibland svårtolkad art. I STF:s årsskrifter från den aktuella perioden framläggs en ovanifrån, även föraktfull syn på "lappar", dessa naturbarn och vägvisare i vildmarken. I *Nils Holgersson* avslöjar Selma Lagerlöf en mer återhållen rasistisk diskurs när hon beskriver det fattiga, idealiserade vildmarksfolket eller när hon hyllar det resliga, vackra,

ljushyllta och aristokratiska dalfolket. Grumliga tankar kring samband mellan folk och bygd, mellan karaktär och land återfinns i publikationerna.

Vissa frågor och problem som Erik Erlandson-Hammargren tar upp i sin studie har ständig aktualitet, vilket gör hans historiska perspektiv än viktigare för förståelsen av vår egen tid. Katastrofscenarier och rovdjurshat, hänsynslösa turister och profithungliga investerare fanns då för tiden och nu. Vad händer med naturen? Hur är vårt sätt att betrakta och behandla naturen? Vilka rovdjur ska decimeras, vilka ska få rätt att breda ut sig? I vår tids starkt polariserade diskussion varnas för människans och industrins våld utövat mot miljö och klimat och följderna i nuet och i framtiden. Engagerade vetenskapsmän och amatörer målar upp visioner om ekologiska katastrofer eller förkastas sådana domedagsscenarier. Den gedigna genomgången av förändringar i natursyn, självbild och nationalism gör denna avhandling till en viktig studie i politisk historia, kulturhistoria och människans komplicerade förhållande till miljön, en bok jag rekommenderar för läsning.

Angela Rundquist, *Djursholm*

Niklas Nyqvist: *Från bondson till folkmusikikon – Otto Andersson och formandet av "finlandssvensk folkmusik"*. Åbo Akademi, Åbo 2007. 310 s., ill. English summary. ISBN 978-951-765-374-9.

Niklas Nyqvists doktorsavhandling *Från bondson till folkmusikikon – Otto Andersson och formandet av "finlandssvensk folkmusik"* behandlar en av Finlands och Nordens största folkmusikinsamlare. Otto Andersson föddes 1879 på Vårdö och dog 1969 i Åbo. Han var ytterst mångsidig och verkade som musikforskare, folklorist, skribent, komponist och arrangör. Han var professor i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi 1926–46 och dess rektor 1929–36. 1923 disputerade han på sin avhandling *Stråkkharpan, en studie i nordisk instrumenthistoria*. Andersson var en central gestalt i det finlandssvenska kulturlivet. Under åren som professor vid Åbo Akademi grundade han de musikhistoriska samlingar som 1949 blev Sibeliusmuseum.

Nyqvists arbete anknyter till många olika problemområden inom nordisk och internationell musikvetenskap. Ett viktigt område är musikens roll som identitetsmarkör i den finlandssvenska kontexten, ett annat är musikalisk revitalisering när musiken flyttats från ett

sammanhang till ett annat. Ett genomgående tema är den musikaliska kanoniseringens processen som skett via urval vid insamlingen och vid Otto Anderssons omfattande utgivning av arrangerad folkmusik.

Arbetets utgångspunkt är Otto Anderssons folkmusikaliska verksamhet insamling, revitalisering och forskning – såsom den beskrivs i hans egna skrifter. Dessa texter, såväl opublicerat som publicerat material, analyseras i förhållande till den kulturhistoriska utvecklingen och samtidigt är också en biografisk dimension närvarande. Avhandlingen undersöker alltså på vilket sätt en individ genom sin verksamhet och sina publikationer bidrar till formandet av det som i avhandlingen betraktas som en finlandssvensk folkmusikkanon.

Det faktum att Otto Andersson var en mycket betydelsefull person i den finlandssvenska kontexten gör den här typen av personstudier än mer komplicerade att genomföra. Nyqvist har dock lyckats balansera sin studie och målat en trovärdig bild av Andersson.

Nyqvists avhandling är på många sätt stark, i synnerhet när det gäller arbetet med textkällor, som också utgör den centrala delen. En något svagare sida finns vad gäller teoribygge, problematisering och avgränsningsdiskussion. En essentiell del rör begreppet kanon. Kanoniseringens processen är central för avhandlingens genomförande. Otto Anderssons arbete skall ju enligt Nyqvist belysas utifrån dess betydelse som stilbildande och kanonskapande för själva betydelsen av finlandssvensk folkmusik. Ändå saknas en genomgripande diskussion av begreppet kanon – både vad beträffar avgränsningar i betydelse och dess användning i förhållande till andra närstående begrepp som kulturarv, musealisering, musikalisk kommodifiering etc. Nyqvist skiljer inte på ett tillfredsställande sätt mellan olika nivåer av kanonisering.

Från mitt perspektiv skulle man kunna se den finlandssvenska folkmusikvärlden genom följande modell:

Vardagsnivå

a) Verkligheten och musicerandet

I vardagsmusicerandet finns vissa giltiga praktiker, vissa stilar, instrument, repertoarer som brukas i musiksammanhang.

b) Tradition

Att viss musik lever längre än annan eller att vissa stilar och uttrycksformer överlever medan andra snabbt försvinner som dagsländor är en typ av kanonisering på vardagsplanet. Detta kallas ofta *tradition*.

Representativ nivå

c) Symbolisk laddning av musik

Viss musik från nivå 1 kan ges särskilt värde i speciella situationer. Jag tänker här t.ex. på musei- och arkivsammanhang. Genom särskilda processer väljs musikstilar och artister ut för att representera kulturen, nationen eller epoken. Denna utvalda musik kallar vi ofta för *kulturarv*.

d) Musik som mönster

Men på denna nivå kanske man inte nöjer sig med att "ställa ut" musiken. Den kanske t.o.m. uppfattas som så bra eller estetiskt värdefull att den ges ett slags normerande värde. En musikstil kan på så vis bli vägledande för vad som ska betraktas som god smak. Denna typ av urvalsprocess kallas ofta *kanonisering*.

Med denna modell som utgångspunkt blir kanon ett slags specialfall av kulturarv. Ett slags kulturarvets nobless eller elit. Men så behöver det naturligtvis inte vara. Det som ovan kallats tradition motsvarar också en typ av kanonisering. Den symboliska laddningen kan också ses som en typ av kanoniseringsprocess. Problemet i Nyqvists avhandling är att nivåerna inte skiljs åt.

Vidare kan man se att Nyqvist inte riktigt genomför diskussionen av hur Anderssons arbete återförs till den musicerande praktiken och påverkar musicerandet och musiklivet i Svenskfinland – detta är ju en fundamental del av en kanoniseringsprocess. Här finns mycket mer att säga. Med det upplägg avhandlingen har nu ligger fokus på beskrivningen av Otto Anderssons karriär och arbete. Själva effekten av kanoniseringsprocessen – hur hans skrifter, arrangemang etc. verkligen har blivit normerande i finlandssvensk folkmusik är faktiskt ganska lite diskuterad. Ett sådant resonemang borde ha byggts ut i avslutningsdelen.

Sammanfattningsvis kan man säga att Nyqvists arbete är en bra grund för ett studium av hur en person kan komma att prägla ett folks musik. Vi har gott om paralleller i andra länder vid ungefär samma tid: Béla Bartók (1881–1945) och Zoltán Kodály (1882–1967) i Ungern, Constantin Brailoiu (1893–1958) i Rumänien, Cecil Sharp (1859–1924) i England och förstas Armas Otto Väisänen (1890–1969) i Finland och Folkmusikkommissionen med Nils och Olof Andersson bl.a. i Sverige. I själva verket är Otto Anderssons del i ett nationellt projekt något av det mest internationella som företagits.

Niklas Nyqvist har gjort en insiktsfull och närgången

studie av en av Nordens viktigaste folkmusikinsamlare och forskare. Avhandlingens starka sidor är den nogsama och källkritiska genomgången av bakgrundsmaterial kring Otto Anderssons liv och verk. Nyqvist besitter också praktisk musikalisk kompetens, vilket är till gagn för studiens relevans och trovärdighet. Nyqvist anknyter till relevant nordisk och internationell forskning på ett tillfredsställande sätt.

Dan Lundberg, Stockholm

Ingrid Åkesson: *Med rösten som instrument. Perspektiv på nutida svensk vokal folkmusik.* Svenskt visarkivs handlingar 5. Svenskt visarkiv, Stockholm 2007. 354 s., ill. English summary. CD. ISBN 978-91-9770-131-0.

Sedan slutet av 1980-talet går det att urskilja en ny genre (delkultur, musikaliskt fält) i det svenska musiklandskapet. Det går att utbilda sig, kortare eller längre tid och upp på högskolenivå, och att vara professionellt verksam inom "folklig sång", en genre som både har sina egna arenor och är synlig inom större fält, framför allt inom det som kallas "folk- och världsmusik". I motsats till den revitaliserade spelmanstraditionen – som i och för sig fått en ökad andel kvinnliga utövare – domineras "folklig sång" av kvinnor, och utgår till stor del från äldre kvinnodominerade uttrycksformer, som kulning och folkliga koraller – eller äldre inspelningar av vis-sång där röstklngen starkt avviker från både opera- och populärmusikideal.

Denna genre, dess framväxt, stildrag och de estetiska/musikideologiska val och ställningstaganden som påverkar dess utformning är ämnet för Ingrid Åkessons avhandling. Författaren har själv varit delaktig i denna rörelse och har som arkivarie vid Svenskt visarkiv både närhet till viktigt källmaterial (viktigt både för sångarna och för studien) och placering vid en institution med stor betydelse för genren.

Syftet är att undersöka hur nutida folksångare, praktiskt och idémässigt, förhåller sig till föregångare, stildrag, repertoar m.m. i svensk folkmusiktradition. I centrum står 14 sångare, tolv kvinnor och två män, utvalda dels för att de är välkända i folkmusikmiljöer, dels för att de representerar olika kategorier: olika generationer (aktiva i 70-talets folkmusikvåg eller yngre), med eller utan särskild musikhögskoleutbildning, solister/verksamma i grupper, geografisk spridning, lokalt eller nationellt verksamma, traditionstrogethet/nyskapande.

De granskas både genom analys av deras musik och genom intervjuer kring deras musicerande.

Viktiga frågeställningar handlar om hur de utvalda sångarna väljer, utformar och framför sitt material, och vilka faktorer som styr. Sångarnas generationstillhörighet och musikaliska bakgrund lyfts särskilt fram som ett par av dessa faktorer. Vidare ställs frågor om hur relationen mellan stabilitet och förändring ser ut nu och hur den såg ut i tidigare tradition, sambanden mellan nutida utformning och etablering som genre. Ett annat delsyfte är att skildra några viktiga fenomen i folkmusikmiljöerna efter 1960- och 70-talens folkmusikkvåg. Till processen hör också att problematisera begrepp som tradition, revitalisering, genreetablering/subkultur samt kreativitet. En viktig begreppsbildning i avhandlingen utgörs av att processerna betraktas som kombinationer av återskapande, omskapande och nyskapande.

Det är alltså ett samtida fenomen med ett medvetet konstnärligt skapande, där samtidigt historien i namn av tradition är en viktig kraft att förhålla sig till. Åkesson diskuterar hur olika diskurser kring autenticitet finns verksamma: autenticitet avseende musikens ursprung (så gamla uppteckningar som möjligt, utan påverkan från musikindustri), uttrycket (dvs. att framföra musiken stilenligt), situationell autenticitet (t.ex. iscensättning av bondbröllop med danser och dräkter). Och, de senaste decennierna, en estetisk autenticitet (dvs. individuell konstnärligt uttryck).

I kapitel 3 och 4 finns en historieskrivning över ”folklig sång” som offentlig genre från Geijer-Afzelius och framåt. En poäng är hur folklig sång används, och skapar, olika scener vilket också samvarierar med urvalet av sånger och stilar, t.ex. skiljer sig den folkliga sången vid Richard Dybecks soaréer vid mitten av 1800-talet från landsmålsberättarnas och bondkomikernas vid förra sekelskiftet eller trubadurernas på 1960-talet. Under 1960- och 70-talen exploderade ett intresse inom ungdomsgenerationen, där inspelningar spridda på LP från Svenskt visarkiv eller från Sveriges Radios folkmusikredaktion kom att få stort genomslag. Inte minst är det värt att uppmärksamma att nu tog kontakten med folkmusiken form av direkt lyssnande till stråva röster, inte i abstraherad form via notblad. Kapitel 4 ger en mer detaljerad översikt av 1980- och 90-talens utveckling.

I kapitel 5 presenteras de 14 utvalda utövarna, deras väg till den vokala folkmusiken, deras karriärer, stilideal och verksamheter. Kapitel 6 har titeln Föregångare och förebilder och tar upp influensvägar och kanonbildning. Åkesson presenterar flera sätt att möta föregångarna

och lära sig av dem: genom direkt kontakt, via arkivinspelningar, tradering via nutida sångare, från uppteckningar eller från spelmansmusik. Under rubriken förhållningssätt till föregångare finns en genomgång av de olika sätt på vilka föregångarna har inspirerat. Det kan gälla ett framförande som helhet, eller enskilda specifika och ålderdomliga drag. Men det finns också trösklar mot att använda äldre inspelningar som direkta förebilder, t.ex. svårigheter att identifiera sig med andra röster, eller främlingskap inför inspelningar eller landsbygds miljön.

Kapitel 7 utgår från bilder av nutida repertoarer och hur de är sammansatta. Återkommande källor som använts för att bygga upp de individuella repertoarerna är 1970-talets skivutgåvor samt vissa källtextutgåvor: Geijer-Afzelius *Svenska Folkvisor*, utgåvan med traditionella koralmelodier från 1945 eller *Sveriges medeltida ballader*, men också direkt gehörsöverföring förekommer. Dominerande vokala genrer är medeltidsballader, lyriska kärleksvisor, småvisor, sånglekar och koraler. Det finns både tendenser till att ett standardurval utmönstrats, men också att musiker aktivt söker lokalt material. Det finns två typer kontexter som påverkar repertoarval: konserten med sin tydliga uppdelning av musiker och publik, och visstugan som bygger på en mer intim och jämlik samvaro där visor och sångtekniker lärs ut och prövas tillsammans. I diskussionen av vad som väljs respektive väljs bort så kan märkas att även tidigt 1900-talsmaterial börjar bli intressant, textens betydelse är ofta underordnad, även om alltför otidsenliga eller tveksamma texter undviks eller skrivs om, och att lokal och regional repertoar är viktig för vissa sångare medan andra vill välja fritt.

I kapitel 8 och 9 refererar Åkesson direkt till de musikexempel som finns i MP3-format på en medföljande CD-ROM. Kapitel 8 handlar om sångstil och röst användning. Det inleds med en genomgång av stildrag hos äldre sångares framförande som tagits upp: röstläge nära talrösten, ljus röstklang, rak och vibratofri tonbildning, textbehandling med utpräglade konsonanter och vokaler, utsmyckningar som för- och efterslag samt krusningar och drillar, individuell puls och tempo, ofta en fri fraserings. Sedan diskuteras olika hållningssätt till dessa stildrag – bland de äldre sångarna antingen en spontan vilja att tillägna sig dragen eller en mer reflekterande hållning, bland de yngre också en vilja att förhålla sig självständigt till de drag den föregående generationen kanoniserat. Det finns varierande sätt att förhålla sig till föregångare i enskilda visor, att återskapa helt och

hållet, behålla vissa stildrag, hämta visan från förebilden men utforma enligt andra stilar, eller nyskapande med folkliga stildrag (t.ex. flerstämmig sång utifrån folkliga förebilder). En särskild aspekt som ökat starkt är röstens karaktär av instrument, vilket syns i ökat intresse för lockrop och trallning.

I kapitel 9 granskas i detalj hur olika hållningssätt till traditionsstoffet kan avläsas i olika musikaliska utformningar. Det kan röra sig om gehörmässig omarbetning, arkaisering, egna kombinationer av balladstrofer, att skapa kombination av flera melodier eller att skapa medleys genom att sammanfoga flera visor. Framförande och arrangemang spänner från a cappella eller sparsamt komp till mer genomgripande arrangemang. Komposition och nydiktning kan ske genom att tonsätta existerande sångtexter, tonsätta andra folkliga traditionella texter eller använda vokalmusik till teater. Vidare exemplifieras kombinationer av förhållningssätten åter-, om- och nyskapande: bearbetning + nykomponerat, nyskapande med traditionella formler och strukturer, äldre litterära texter + ny musik, att använda kulning i mer komplexa strukturer, överflyttning av flerstämmighet från fioler till röst, inflytande från jazzvokalgrupper.

Under rubriken Genregränser och genreöverskridande diskuteras att mycket av nyskapandet sker i gränsområden till andra musikstilar, där ”själsfrändskap” och gemensamma element skapar grund för hybridformer. Gemensamma nämnare kan vara musikens sociala inramning, akustiska instrument, liknande sound/klängeideal; särskilt är det till jazz, rock och litterär visa som överskridande sker.

Hur ser de kreativa idealen ut i svensk folkmusik idag? frågar sig Åkesson i slutkapitlet och slår fast att det finns fler än ett ideal. Hon påpekar att åter-, om- och nyskapande inte är något nytt inom folkmusiktraditionen, även om om- och nyskapande förmodligen betonas mer i nutiden. Vidare har tyngdpunkten förskjutits från textinnehåll i riktning mot melodik, sound och framförande. Uppsvinget för rent instrumentala genrer är ett tydligt tecken. Det finns ett intressant samband mellan röst, kropp och genus – det är huvudsakligen kvinnor som varit drivande.

Min beskrivning här har inte kunnat ge rättvisa åt hur texten är genomsyrad av den problematisering av centrala begrepp som utlovas i inledningen. Det är alltså en detaljrik granskning av hur estetiska ideal tar musikalisk gestalt, och hur begrepp som tradition och autenticitet är verksamma i kreativa och sociala processer. Ingrid Åkesson har utnyttjat sin stora kännedom på området

och gör inträngande analyser av hur ett ideologiskt informerat musikskapande inte bara benämns utan också faktiskt genomförs: med andra ord, avhandlingen kan betraktas som en diskursanalytisk studie som också tar hänsyn till musikens materialitet.

Alf Arvidsson, Umeå

Fredrik Persson: *Skåne, den farliga halvön. Historia, identitet och ideologi 1865–2000*. Sekel Bokförlag, Lund 2008. 210 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85767-22-9.

En del avhandlingar förefaller mer angelägna än andra. Historikern Fredrik Perssons studie, *Skåne, den farliga halvön*, tillhör denna kategori. Den är angelägen eftersom historia åter blev ett argument i politiska processer under 1900-talets avslutande decennier. Det var fallet runt om i Europa, men även i Sverige. Diskussioner om Skåne, skånsk identitet och skånsk historia fick förnyad energi vid denna tid. Historiens återkomst anses vara en konsekvens av att EU och talet om regionernas Europa fick ett stadigt fäste i den politiska debatten efter Berlinmurens fall. I Sverige beslutades att man på försök skulle etablera regioner med, i relation till nationalstaten Sverige, större grad av handlingsutrymme än vad län och landsting tidigare haft. Åtminstone uppfattades saken på detta vis av regionalt sinnade politiker. I Skåne etablerades Region Skåne, vars ledande politiker tämligen omgående började tala om självständighet i relation till Sverige, ett skånskt parlament stod för dörren menade man. Ett mycket viktigt argument för självstyre hämtades ur historien. Skåne var, som man uttryckte saken, en del av Sverige som aldrig blivit riktigt svenskt. Här fanns en kultur, ett språk och en identitet som var väsensskild från Sverige som helhet. Region Skånes propaganda återfinns även i titeln på Perssons avhandling. Idén om Skåne som en, för resten av Sverige, farlig halvö lanserades nämligen i ett massutskick till Skånes befolkning. I samma utskick pläderade man också för ”det skånska åt skåningarna”, en slags nationalism förklädd i regionala kläder. När historikern Francis Fukuyama efter Berlinmurens fall deklamerade historiens död var det annorlunda uttryckt något förhastat. Historia återkom istället med full kraft i den politiska debatten under 1990-talets senare del, den visade sig vara möjlig att använda och bruka i ett nytt politiskt landskap. Politikerna i Region Skåne var alltså inte ensamma om att använda historien som ett redskap. I själva verket kom delar av

det regionala politiska etablissemanget att knyta nära band till organisationer och föreningar som sedan länge verkade för skånsk självständighet med hänvisning till en skånsk identitet med historiska rötter. Det är just historiens återkomst och politiska sprängkraft som gör Perssons studie angelägen.

Syftet med studien är att ”undersöka organiserad och utåtriktad skånsk historieproduktion – dess innehåll, framställningsform samt ideologiska och identitetsskapande funktion – från 1865 till 2000” (s. 22). Avgränsningen motiveras med hänvisning till att det först under 1800-talets senare del förekom organiserad produktion och förmedling av skånsk historia samt att millennieskiftet sammanföll med etableringen av Region Skåne. Empiriskt innebär detta att läsaren inledningsvis (kapitel 2) får stifta bekantskap med De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, vari den framträdande historikern Martin Weibull hade en ledande ställning. En viktig ambition för denna förening var att lyfta fram Skånes historia vilken, menade man, skymdes när man skrev Sveriges eller Danmarks historia. Dock, hävdar Persson, eftersträvade föreningen inte någon politisk omorientering eller mer djupgående identitetspolitisk styrning. Detta förändras successivt under 1900-talet. I kapitel 3 analyserar Persson en serie texter författade av David Assarsson, ”en pionjär för den skånska historiska saken” (s. 81). I Assarssons historieförmedling fanns, i motsats till De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, en tydlig aversion mot Sverige. Genom att skaffa sig kunskap om den skånska historien skulle Skåne även gå en ny storhetstid till mötes. I framtidsvisionen fanns även en förhoppning, om än oklart formulerad, om en återförening med Danmark. Assarssons budskap var därmed radikalt annorlunda jämfört med innehållet i tidigare historieproduktion, men han fick inget gehör i sin samtid. Delvis berodde detta på att hans perspektiv på skånsk historia var impregnerat av katolicism, delvis på grund av en pågående ideologisk kamp mellan vänster och höger. Assarsson skulle ha passerat som en fotnot i historien om det inte vore för att innehållet i hans skrifter skulle få ett större genomslag längre fram. I kapitel 4 undersöker Persson det genomslag Assarsson hade under perioden 1930-tal till 1960-tal. Här möter läsaren Sällskapet Skånsk Samling, som ”folkrörelselikt” bidrog till att göra den skånska saken känd för fler, sällskapet var det ”dittills mest omfattande och välorganiserade initiativet rörande skånsk historia” (s. 125). Den utåtriktade verksamheten bestod av bokutgivning, utgivning av årsskrifter samt

arrangemang av föreläsningar och kurser. I stora drag byggde sällskapet vidare på Assarssons bild av skånsk historia och den politiska viljetrytning som var kopplad till detta, någon ”massrörelse var det dock aldrig fråga om” (s. 126). Även om sällskapet inspirerades av Assarsson så fanns det också delvis nya element. Skånes svenska historia porträtterades nu med mörkare färger än tidigare och ”bilden av Sverige som förtryckare” förändrades (s. 126). Idén om en skånsk särart blev också allt tydligare, men under 60- och 70-talen skulle företrädare för den skånska saken marginaliseras (kapitel 5). Detta berodde på organisatoriska problem, men 1960-talet var generellt sett inte en period där historia hade en framträdande position. Den radikala vänstervågen och ekonomisk tillbakagång placerade andra frågor högre upp på agendan. Även om det skedde en organisatorisk tillbakagång radikaliserades budskapet med ”krav på skåniskt självstyre” (s. 154). I kapitel 6 förflyttar sig Persson till 1970- och 80-talen. I detta kapitel analyseras förtjänstfullt hur Skånepartiet och dess företrädare knöt an till och förstärkte den radikalism som hade syns redan under föregående decennier. Partiet nådde framgångar med ett program som både innehöll främlingsfientlighet och idéer om skånsk identitet med historiska rötter. Trots partiets framgångar gick det knappast att tala om en massrörelse för den skånska saken. Partiet skulle också komma att marginaliseras, delvis på grund av dess allt mer främlingsfientliga framtoning. Den skånska saken gick inte samma öde tillmötes, tvärtom. Under 1990-talet ökade intresset för skånsk historia dramatiskt och åter hördes krav på skånsk självständighet med hänvisning till historien. Detta kulminerade med Region Skånes hållning i frågan vid tiden kring millennieskiftet och de regionala politikernas naiva, men samtidigt lite farliga vurm för skåniskt flaggviftande.

Avhandlingen visar på ett intressant sätt hur idén om skånsk historia och identitet vuxit fram och förändrats till sitt innehåll. Det är stort så. Men vad som gör avhandlingen angelägen är Perssons systematiska analys av hur föreställningar om skånsk historia använts politiskt. Numera är det få som hävdar historiens existens bortom presentationen av densamma, därför är det viktigt att ständigt diskutera och kritiskt granska historieförmedling och -bruk. Det sista ordet är knappast sagt om skånsk historia, men nu finns det åtminstone en studie att sätta i händerna på de skånska politiker som naivt omfamnar flaggviftande skånska organisationer med emellanåt dubiösa målsättningar.

Fredrik Nilsson, Malmö

RECENSIONER

Inför döden. Lynn Åkesson (red.). Edition Andersson, Höganäs 2006. 271 s., ill. ISBN 91-976169-0-7.

Lundaetnologen Lynn Åkesson har redigerat en omfångsrik populärvetenskaplig volym kring temat döden. Boken är rikt illustrerad med bilder både från äldre och nyare tid. Bildredaktör är Susanne Ewert. På omslaget möter läsaren ett par tomma röda kvinnoskor. Tanken med detta är tydligen att döden har lämnat skorna tomma, även om detta inte uttalas i klartext. Symboliken är långsökt och onödigt glättad. Man behöver inte på detta sätt gömma undan döden, som är bokens tema. Dess yttre utformning är i övrigt tilltalande och utgör ett praktverk genom sin layout och de många färgbilderna.

I boken medverkar förutom två etnologer även en geriatriker, en etiker och sjukhuspräst, en natur- och kulturlandskapsforskare samt en utbildningsansvarig för begravningsentreprenörer. Boken vänder sig till en bred allmänhet och vill ge både kunskap och råd till anhöriga i samband med dödsfall.

Lynn Åkesson inleder med ett kapitel om hur synen på och hanteringen av döden har förändrats över tid. Tonvikten läggs på senare tid, varvid framställningen primärt bygger på författarens intervjuer med begravningsansvariga entreprenörer och präster, samt med gravstenstillverkare. Under tiden från 1980-talet fram till 2000-talet har påtagliga förändringar ägt rum. Enkelheten och prismedvetenheten har blivit mindre uttalad. I fråga om kistorna gör sig ett allt mer varierat urval gällande. Internet har blivit ett nytt sätt att tillkännage dödsfall, och numera förekommer även virtuella minneslundar.

Geriatrikern Ove Dehlin anlägger ett biomedicinskt perspektiv på döden. Frågan gäller å ena sidan vad som händer med en kropp som åldras och slutligen dör. Hur kan man å andra sidan uppskjuta åldrandet? I svensk lag från 1988 fastslogs att döden inträder när hjärnan har slutat att fungera. Medellivslängden i Sverige har ökat kraftigt under 1900-talet och uppgår nu till 83 år för kvinnor och 78 år för män. Ärftlighet utgör en viktig

faktor för åldrandeprocessen. Hjärnan måste hållas aktiv för att motverka åldersdemens.

Sjukhusprästen och medicinetikern Ingrid Ågren Bolmsjö diskuterar tankar och känslor kring döden i sen tid. Hon bygger till stor del på sina erfarenheter från samtal med döende och anhöriga på sjukhus där hon varit verksam. Hon har även gjort intervjuer med andra människor. Människor kan vara ängsligare för döendet än för själva döden. Bolmsjö diskuterar olika sätt för människor att motverka dödsångest i betydelsen av rädsla för det okända. Sörjandet efter ett dödsfall utgör ett psykiskt arbete, och detta måste få ta sin tid.

Svensk etnologis nestor Nils-Arvid Bringéus redovisar sina kulturhistoriska rön från en mer än femtioårig forskningsverksamhet. Denna forskning har tagit upp ett flertal teman i anslutning till död och begravning i ett långt historiskt perspektiv fram till nutiden. En aspekt som tas upp i denna framställning avser de många klasskillnaderna i äldre tid. Detta gjorde sig bl.a. gällande i samband med dödsringningarna i kyrkorna. I Lund upphörde den sociala åtskillnaden först år 1898 när en gemensam tidpunkt infördes för alla ringningar. Markeringen av social prestige gjorde sig under 1800-talets senare hälft även gällande genom gravplatsernas storlek och gravstenarnas höjd. Att utföra begravningsakten inne i kyrkan blev inte vanligt förrän vid 1800-talets slut och att ta med sig begravningskransar blev brukligt i början av 1900-talet.

Dödsannonser i tidningar började förekomma på 1850-talet. Korset möter man för första gången i sådana annonser år 1890. Denna symbol var sedan allenaådan fram till 1976, då även andra bildsymboler började uppträda. Dessa har på senare tid blivit allt vanligare. I vår tid möter man också allt oftare annonser på årsdagen av ett dödsfall.

Natur- och kulturlandskapsforskaren Ann-Britt Sörensen betecknar kyrkogården som "ett grönt kulturarv". Hon tar upp estetiska perspektiv på kyrkogårdarna i samband med utsmyckning i form av växter och gravprydnader samt utformningen av gravstenarna. Som exempel diskuterar hon Skogskyrkogården i Stockholm, som anlades

1912 och upptogs på Unescos världsarvslista år 1994. Intervjuer har i denna studie gjorts med tonåringar i fråga om upplevelser av kyrkogårdar som de besökt i samband med organiserade kyrkogårdsvandringar.

Författaren redovisar vilka växter som lämpar sig för att plantera på kyrkogårdar och gravplatser. En särskild diskussion förekommer om utformningen av minneslundar med anonyma gravplatser. Sådana minneslundar, som förutsätter kremering, började anläggas i Sverige på 1950-talet. Bruket med kremering började i Sverige förekomma på 1930-talet och omfattar numera omkring två tredjedelar av alla avlidna.

På senare år har kyrkogårdarna, åtminstone i städerna, blivit alltmer mångkulturella till följd av den omfattande invandring som har skett från olika världsdelar. Tidigare har det funnits judiska begravningsplatser, vilka började anläggas redan i slutet av 1700-talet. Under senare tid har muslimska begravningsplatser blivit allt mer framträdande. Detta sker mot bakgrund av att islam har blivit den näst största religionen i Sverige. De muslimska begravningsplatserna är orienterade i riktning mot Mekka, och de präglas av enkelhet. Någon kremering förekommer inte bland muslimer och inte heller bland ortodoxa trosbekännare, judar eller bahá'ier. Kremering tillämpas däremot genomgående bland hinduer och i många fall bland buddister bosatta i Sverige.

I bokens sista kapitel tar Christer Gustafsson, utbildningsansvarig för begravningsentreprenörer, upp juridiska och ekonomiska frågeställningar som uppkommer i anslutning till dödsfall. Det gäller frågor om vad som är tillåtet eller förbjudet i fråga om begravningsformer, men även vad som kan förberedas i form av testamenten, gåvor osv. Om de anhöriga efter kremering vill strö ut askan på annan plats än i minneslund, måste de ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen i det län där askan skall spridas.

Den här recenserade boken borde nå ut till en bred läsekrets eftersom alla människor förr eller senare drabbas av döden i sin omedelbara närhet. I boken kombineras resultat gjorda inom långvarig kulturvetenskaplig forskning med praktiska råd från experter inom biomedicinska, etiska, estetiska, ekonomiska och juridiska områden som aktualiseras i anslutning till dödsfall. Forskningens samhällsrelevans blir i denna bok mycket tydlig.

Anders Gustavsson, Oslo

Lars Kaijser: *Musikens ögonblick. En studie av konsertarrangörer*. Gidlunds förlag, Hedemora 2008. 157 s., ill. ISBN 978-91-7844-746-6.

Om man betraktar musiklivet som system, vilket är ett rimligt perspektiv, är det påfallande att de många aktörerna rönt olika vetenskaplig uppmärksamhet. Största intresset har utan tvekan ägnats kompositörerna. Därnäst kommer musikerna. Den lyssnande publiken har i allt större utsträckning blivit föremål för studier, på sistone också musikkritiker. Med övriga aktörer är det sämre, detta trots att de är lika viktiga för musiksystemens funktion. Konsert- och dansarrangörer, exempelvis, har nästan inte alls uppmärksammats, vare sig här hemma eller i den internationella litteraturen. Det är som om arrangörsarbetet är alltför långt bort från det musiska för att fånga de musikintresserade forskarna.

Den klena litteraturen om musikarrangörer hade påpekats av etnologen Lars Kaijser, ifall han haft en beskrivning av allmänna forskningsläget i sin studie av tre konsertarrangörer i Gävleborgs län. Eftersom en sådan genomgång av någon anledning saknas, får läsaren gå till hans litteraturförteckning för att konstatera denna brist på undersökningar. Med en sedvanlig beskrivning av forskningsläget hade Kaijsers studie tydligare framstått som ett verkligt pionjärbete, vilket det faktiskt är.

Studien är tillkommen på initiativ av länsmusikorganisationen Musik Gävleborg. Den omfattar en kamarmusikförening i Sandviken, ett musikkafé i Gävle och en ungdomlig rockklubb i Hudiksvall. Urvalet är huvudsakligen beställarens, upplyser Kaijser som bygger sin undersökning på fältarbeten. Dess syfte är att "visa hur arrangörernas arbete konstituerades i ett socialt sammanhang där föreställningar om rätt och fel, bra och dåligt skapade ett utrymme för arrangörerna att verka i" (s. 13). Frågebatteriet har flera avdelningar, där den första främst handlar om att söka arrangörernas motiv för sitt hängivna arbete. Det andra frågekomplexet är inriktat mot att beskriva den samhälleliga kontexten runt arrangörerna, det tredje mot att förstå de musikaliska genrens betydelse för arrangörernas sätt att tänka och handla. Dessa frågeställningar fungerar också som strukturerande princip i Kaijsers text.

Teoretiskt bygger studien i första hand på sociologen John Laws tankar om *ordnande processer*. Det inspirerar författaren till att undersöka hur arrangörerna motiverar, lägger upp och genomför sitt arbete. Han är intresserad av både det faktiska arrangörsarbetet och de förutsätt-

ningar, interna likaväl som samhälleliga, som styr de tre föreningarna. Law talar sammanfattande om ”mode of ordering”, vilket Kaijser översätter med ”det sätt som ordnandet går till på” (s. 16).

De tre arrangörsorganisationerna är både lika och olika, kanske mera olika än lika när det kommer till kritan. Kammarmusikföreningen kan luta sig tryggt mot en väletablerad genre som har god acceptans i kulturbyråkratin och vars planeringshorisonter harmonierar med föreningsarbetets sakta lunk. Musikkaféet i Gävle lever på sin trendkänslighet och på sitt goda nätverk. Och rockklubben i Hudik har ett fostrandande syfte och använder därför musikarrangerandet som ett medel. Men alla har ändå samma grundläggande uppgift: ”För att iscensätta, gestalta eller genomföra en konstnärlig aktivitet behövs någon form av ramverk eller inramning som skiljer det vardagliga flödet av aktiviteter från det konstnärliga ögonblicket” (s. 111). De strävar på det sättet alla efter att få till den magiska stund som bokytteln syftar på.

Studien är välgjord och intressant. Den är tvivelsutan genomförd med en relevant metod och med teoretiska redskap som bidrar till en fördjupad insikt i arrangörsskapets vedermödor. Lars Kaijser har ett fast grepp om sin text, han för nästan hela tiden berättelsen framåt utan vare sig citat eller utvikningar. Och det intressanta ligger inte bara i ämnesvalet, utan att han också visar på hur många plan som musikarrangörer kan beskrivas. Arrangörernas handfasta arbete med att exempelvis känka bänkar eller sätta upp affischer, deras sätt att tala om artister, musik och evenemang, deras listiga samspel med offentliga kulturstödjare, deras delaktighet i det lokala kulturlivet, deras visioner om sin egen stora betydelse på orten och för genren – aspekterna är många, vilket skapar goda möjligheter för musik- och kulturforskare att knyta an till Kaijsers undersökning.

Om än begränsad i sitt omfång och till sina tre fall borde Lars Kaijsers studie kunna stimulera till fortsatt forskning om musikarrangörer. Det behövs mer kunskaper om dessa viktiga aktörer i det lokala musiklivet och i detta arbete finns en god förebild för den hugade.

Gunnar Ternhag, Falun

Bengt af Klintberg: *Folkminnen*. Atlantis, Stockholm 2007. 368 s. ISBN 978-91-7353-181-8.

Till Sveriges Radios program *Folkminnen* kunde lyssnare under femton år skicka in frågor och exempel på

folklore, för att förhoppningsvis kunna få ett svar eller en kommentar av experten Bengt af Klintberg och hans bisittare Christina Mattsson. När Bengt af Klintberg nu sammanställt en bok av delar av det material som kom in från lyssnarna betyder det att vi får ta del av 350 brevskrivares alster, eller bara en bråkdel av de ungefär 20 000 brev som skickades in under årens lopp.

I korta texter kommenteras frågor som lyssnare ställt, och exempel på olika folkliga föreställningar och berättelser sätts in i ett historiskt och geografiskt sammanhang. Här ryms allt från barns lekar till ord för olika sorters is, sägenmotiv och festtraditioner etc. Framförallt slås man som läsare av det fantastiska material som radioprogrammet gav upphov till. Alla brev finns bevarade i Nordiska museets arkiv och samlingen tycks vara en veritabel guldgruva att ösa ur.

Vi har att göra med ett mycket intressant traditionsmaterial, som delvis skiljer sig från andra typer av insamlingar. Istället för att insamlingen helt styrs av forskarens intressen, som äldre tiders ortsmiddelare och moderna frågelistor, får meddelarna större makt att själva välja vad de vill berätta om. Det är traditionsbärarna som skriver till programmet om sin egen folklore, den som de tycker är speciell eller viktig, den som de vill veta mer om, eller den som de tycker är av värde för andra att få veta mer om.

Greppet har helt tydligt varit givande och i radioprogrammet skapades interaktivitet mellan lyssnare och programledare. Många gånger ledde en lyssnarfråga till respons från andra lyssnare som kom med egna exempel och förklaringar. Folklore tycks vara något som väcker gensvar hos gemene man. Intresset finns och här togs det vara på i människors funderingar runt vardagliga eller speciella företeelser: varför säger man som man säger, varför gör man så, känner någon igen detta?

Folkminnen är inte en bok man sträckläser, men en bok att återkomma till. Den kan användas som uppslagsbok eller bredvidläsningsbok, och är ett utmärkt exempel på hur det vardagliga fylls med betydelse. Människan försöker hela tiden skapa ordning och mening i sin tillvaro. Bengt af Klintberg är en driven skribent och en pedagogisk folkbildare, och det är ett nöje att läsa hans välgrundade funderingar. En bred beläsenhet och en stor förtrogenhet med folkloren gör att resultatet känns väl underbyggt, och även tillsynes triviala företeelser tas på allvar. Författaren visar också en ödmjukhet inför experterna, dvs. folket, utan att tumma på sin egen sakkunnighet. Han låter folkloren användaren vara specialist på sitt eget folklorebruk och tvekar inte att redogöra

också för när hans utsagor korrigerats av lyssnare.

Det är kanske inte alltid som af Klintbergs svar övertygar helt och hållet och många gånger går förstas inte ett definitivt svar att ge. Men fantasin är väckt och funderingarna sätts igång hos läsaren. När jag läser om hur barn på 1950-talet räknade vinröda Volvobilar för att påverka sitt framtida öde börjar jag genast tänka på ”platespotting”, där 2000-talets vuxna människor läser bilarnas registrerings skyltar och försöker gå från 001 till 999. Numren måste ses i ordning och när man nått målet är det bara att börja om från början igen. Sina resultat kan man dela med sig av på nätet till andra med samma hobby.

Boken fyller definitivt en lucka som man kanske inte alltid är medveten om och som för många kanske inte är den mest livsviktiga att fylla. Men vem är vetenskapsmannen att stå till doms över vad som behöver utredas? Radiolyssnarna har helt tydligt haft ett stort behov att få svar på sina frågor och nu ges även läsare chansen att få veta mer om vardagliga tankar och berättelser som sysselsatt oss i alla tider. Här får vi svaret, eller kanske snarare frågorna. För många gånger är undringarna eller de ursprungliga iakttagelserna minst lika intressanta som Bengt af Klintbergs utredningar.

Blanka Henriksson, Åbo

Bengt af Klintberg och Ulf Palmenfelt. *Vår tids folkkultur*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007. 254 s., ill. ISBN 978-91-7331-059-8.

Länge betraktades folkkulturen, åtminstone den forskningsbara, som tillhörande det förflutna. För det tidiga 1900-talets folkminnes- och folklivsforskare stod det som ansågs karaktärisera en äldre och utdöende allmogekultur i centrum. Ämnena förändrades på 1960- och 70-talen. Dagens etnologer och folklorister är i regel intresserade både av det förgångna och nutiden. En av pionjerna är Bengt af Klintberg. Tillsammans med Ulf Palmenfelt, en annan av landets främsta folklorister, diskuterar han i *Vår tids folkkultur* olika former av nutida folklore. Boken består av tretton artiklar, varav två är nyskrivna. Flertalet texter är tidigare publicerade i antologier eller tidskrifter som *Tradisjon*, *Nord Nytt* och *Fataburen*. Artiklarna har olika karaktär; i vissa förs en teoretisk diskussion medan andra framför allt beskriver ett fenomen. De är tematiserade under tre övergripande rubriker: Berättelser, Barns folklore samt Skrift, bild och nya media.

Folksägner idag, som ursprungligen publicerades 1976, är antologins första artikel och ur många perspektiv den mest intressanta. Förutom att ge en översikt över moderna folksägner ger af Klintberg här en introduktion till studiet av dem. Han behandlar också frågor om sägnernas ursprung, spridning och tendens. Med denna artikel öppnade af Klintberg ett nytt forskningsfält i Sverige, vilket han har utvecklat vidare i böcker som *Råttan i pizzen* (1986), *Den stulna njuren* (1994) och *Glitterspray* (2005). Under rubriken Berättelser behandlas även vitsar. I Flotta Sixten och Villiga Vera granskar Ulf Palmenfelt fräckisar, nutida skämtsagor, publicerade i herrtidningar, deras uppbyggnad och betydelser.

Barntraditioner är ett annat område som länge inte betraktades som forskningsbart; även här har de båda författarna gjort pionjärinsatser. I *Vår tids folkkultur* tar Palmenfelt upp hur barn bearbetar problem och rädslor som de ställs inför med hjälp av sin egen folklore, t.ex. ”alla barnen”-rim samt Bellman- och spökhistorier. Bemästrandet av rädslor är ett genomgående tema i af Klintbergs text om leken Svarta Madame. I Ållinga vällinga vattenspruta för han en mer övergripande teoretisk diskussion om barns muntliga traditioner. Icke-muntlig folklore står i centrum i texterna under rubriken Skrift, bild och nya media. Här behandlas bl.a. kedjebrev, drodlar, traditionella kopior (xeroxlore) och nätlore. I Från Martebo till mars, studerar Palmenfelt hur ett antal ungdomar genom diskussioner på internet bygger upp en kollektiv självbild och alternativ vetenskapssyn.

Det jag möjligen saknar i *Vår tids folkkultur* är en fyligare inledning där artiklarna, ämnet och dess utveckling närmare presenterades. Genom att sätta in artiklarna i ett större sammanhang tror jag att boken skulle ha blivit än värdefullare, också ur en forskningshistorisk synpunkt. Artiklarna är dock väl valda, spänner över och ger en god inblick i många olika områden. Flera av texterna är närmast att betrakta som moderna klassiker inom ämnet, viktiga inlägg i diskussionerna kring nutida folklore, t.ex. har af Klintbergs *Folksägner idag* och Palmenfelts *Från Martebo till Mars* länge använts som kurslitteratur och redan både inspirerat och influerat generationer av etnologistudent. Kort sagt utgör *Vår tids folkkultur* en utmärkt introduktion till studiet av modern folklore. Boken bör också i högsta grad tilltala en bredare allmänhet.

Fredrik Skott, Göteborg

En värld för sig själv. Nya studier i medeltida ballader. Gunilla Byrman (red.). Växjö University Press, Växjö universitet 2008. 445 s., ill. ISBN 978-91-7636-586-1.

En värld för sig själv. Nya studier i medeltida ballader är resultatet av ett tvärvetenskapligt projekt vid Växjö universitet. Projektet grundades efter att man i Växjö år 2004 återupptäckte en manuskriptsamling, omfattande drygt 900 sidor visor, sagor och annan folktradition. Materialet hade samlats av engelsmannen George Stephens, som 1834 bosatte sig i Stockholm. Stephens var akademisk "multihumanist" i 1800-talets anda. Han var diktare, författare, forskare inom litteratur, språkvetenskap och historia samt med stort intresse för samhällsutveckling och politik. Stephens historiska intresse betydde att han även var intresserad av folktradition. Det folkloristiska intresset ledde till att han under årtionden samarbetade med Gunnar Olof Hyltén-Cavallius.

Stephens började själv aktivt samla ihop folkloristiskt material, huvudsakligen folkvisor. Han fick avskrifter av originaluppteckningar av andra forskare, han skrev av visor ur arkivsamlingar och eventuellt gjorde han också egna uppteckningar. Lådorna med manuskripten hamnade i Växjö stadsbibliotek, där de under förra delen av 1900-talet stuvades undan och glömdes bort, tills de nu hittats på nytt.

Största delen av Stephens samling består av folkvisor och bland dem är ca 400 ballader. Det är balladerna i samlingen som denna bok handlar om. De nyare visorna, sagorna och den övriga folktraditionen har inte analyserats.

Det är inte varje dag man hittar sådana kvantiteter ballader, som forskarna inte på långa tider varit medvetna om har existerat. *En värld för sig själv* präglas av entusiasm, upptäckarglädje och begeistring över att man gjort ett sådant fynd. Det är inget litet arbete forskarna vid Växjö universitet lagt ner på att utforska pappren de fann i papplådorna. George Stephens liv, hans arbete och hans insamlingsverksamhet blir ingående och sakkunnigt beskrivet av Karin Eriksson. Hon har minutiöst utforskat samlingens tillkomsthistoria liksom också Stephens akademiska och politiska idévärld.

Sigurd Kværndrup förtecknar och kommenterar alla ballader i samlingen. Dessa synnerligen sakkunniga kommentarer är en utmärkt introduktion till samlingens balladmaterial. Också Kværndrups artikel om Hyltén-Cavallius i slutet av boken är högintressant läsning. Här redogörs för Hyltén-Cavallius syn på förhållandet

mellan historia, tro och dikt. Kværndrup gör en grundlig utredning över Hyltén-Cavallius närmast mytiska historieuppfattning, där forntolkningen bildar grunden för synen på nutiden. Denna tolkning av Hyltén-Cavallius naturmytiska universum kompletteras på ett utmärkt sätt av Magnus Gustafsson i hans analys av melodimaterialet. Dessa teman fördjupas ytterligare i en annan artikel av Gustafsson. Han redogör där för vår tids syn på folktraditionen, som inte utgått från traditionen själv utan har formats av de lärdas och myndigheters syn på land, landskap, geografi och folk.

Lite mera skeptisk förhåller jag mig till några andra artiklar. I Stephens manuskriptsamling fanns balladen "Ostknoppen" som inte tidigare varit känd för forskningen. Språkforskaren Gunilla Byrman tolkar balladen utifrån ett diskursanalytiskt perspektiv. Hon kommer fram till, säkert helt riktigt, att visan rör sig i en gränsmark mellan det absurda och det välkända, mellan det drömda och det realistiska. Visan skildrar ett paradis, ett schlaraffenland, där allt det man önskar sig bara magiskt uppenbarar sig och delas ut, i detta fall av kungen själv. Mig förefaller Byrmans analys en aning övertolkad då hon funderar över och ger egna innebörder åt snart sagt varje ord. Hon förbiser balladens egenart. Visan är inte unik utan en för folktraditionen typisk kumulativ ramsa med fyndiga ordvändningar och roliga rim. Visan består av vanliga teman och stereotypa formuleringar som återfinns både i folksagor och i diktning i bunden form. *Ostknoppen*, som Byrman gör en längre utredning om vad det kan betyda, är just ett sådant ord. Mig förefaller ordet rätt problemlöst. En knapp är rund, en ost kan vara rund, och man skapar ett roligt ord som passar till visans rytm. Jag väljer ett liknande exempel ur *Sveriges medeltida ballader*: i visan "Och bonden han körde till furuskog" heter det att *av huvudet gjordes en kyrkoknopp och satte den högt uppå taket opp*. "Kyrkoknopp" finns också i varianter som *kyrkeknapp*, *kyrketornstopp*, *kyrkotupp* eller *käppeknapp*. Ordet *huvudknopp* finns ju t.o.m. i Svenska akademiens ordlista.

Typiskt för folksagan och balladen är just att man inte skildrar tid, plats, miljö eller kommer med några psykologiska karakteristiker. En julfest är det nog inte som skildras i visan, vilket Byrman spekulerar kring. För dem som en gång sjöng visan var inte "doppandet" en julsed, utan ett allmänt sätt att mjuka upp hårt bröd och att ta tillvara det goda kokspadet efter att man kokat kött.

Utgångspunkten för Eva Kjellanders artikel om näcken i balladerna och folktrosägnera finner jag märklig.

Ballader och trossånger är helt olika folkloristiska genrer som levde helt olika liv. Ballader skall i högre grad jämföras med sagor och underhållningstradition än med sänger, trosföreställningar och religion. Den näck som finns i balladerna är inte samma figur som i sägnerna, dvs. i trosföreställningarna. Inte heller folksagornas övernaturliga hjälpare, eller trollen och jättarna i folksagorna, har mycket mera än benämningen gemensamt med folktrons väsen.

Litteraturhistorikern Tommy Olofssons artikel om balladkategorisering visar att det är omöjligt att göra en absolut kategorisering av folktradition. Han vill påvisa brister i tidigare forskares balladdefinitioner. Vid avgränsning av folkloristisk tradition kan inte bara ett kriterium gälla. Resultatet kan alltid ifrågasättas och kompromisserna diskuteras, men forskare måste trots det göra beslut för att kunna arbeta vidare.

Boken avslutas med en detaljerad förteckning över balladerna i George Stephens nyfunna samling.

Mig veterligen har aldrig tidigare en så stor samling analyserats från grunden på så kort tid som nu har skett. Forskarna vid Växjö universitet har gjort ett enormt arbete både vad gäller registrering och forskning. Man får hoppas att intresset för visor och folkmusik också i fortsättningen lever kvar vid Växjö universitet.

Anne Bergman, Helsingfors

Samtidsarkeologi – varför gräva i det nära förflutna? Rapport från en session vid konferensen IX Nordic TAG i Århus 2007. Mats Burström (red.). Södertörns högskola, Huddinge 2008. 106 s., ill. ISBN 978-91-975039-4-5.

Från den svenska samtidsarkeologin har ännu en publikation kommit. Det är en rapport med elva kortare artiklar på temat från en session på konferensen IX Nordic TAG (Theoretical Archaeological Group) som hölls i Århus, Danmark, 2007. Rapportens bidrag ger ett intryck av läget vad gäller svenska insatser på samtidsarkeologins område, medan situationen i övriga nordiska länder endast representeras av Albris, Beck & Sørensen's samtidsarkeologiska studie av Roskildefestivalen. Troligen speglar den svenska tyngdpunkten också läget i Norden: att det är just i Sverige som intresset för genren utvecklats mest och även "institutionaliserats" genom att samtidsarkeologi är ett ämne vid Södertörns högskola, där bokens redaktör Mats Burström är verksam.

I förordet skriver Burström om samtidsarkeologins möjlighet att belysa hur materiella ting påverkar och berör människor – att tingen från det nära förflutna fungerar som katalysatorer för en emotionell dimension (s. 7). Minnen framkallas med tingens hjälp, och vi berörs känslomässigt. Jag har läst bidragen i rapporten utifrån denna syn på samtidsarkeologins roll och vill särskilt lyfta fram de bidrag som speglar den emotionella dimensionen av samtidsarkeologin som starkt argument för att bedriva den formen av arkeologi.

Andra skäl som traditionellt har angetts för att bedriva samtidsarkeologi är, att om den bedrivs ihop med medborgare som bor i närheten uppstår en naturlig dialog kring det förflutna, där minnen och känslor tillåts ta en större plats än inom traditionell arkeologi.

Klassiska verk i genren samtidsarkeologi (på engelska "contemporary archaeology") är Rathje & Murphy om sopornas arkeologi (1992) och Buchli & Lucas mera generellt om samtidsarkeologins olika riktningar (2001). I Sverige är Mats Burström främsta företrädaren för riktningen, i sin roll som professor vid Södertörns högskola. Han gav 2007 ut boken *Samtidsarkeologi – Introduktion till ett forskningsfält*. Han medverkade även i den samtidsarkeologiska tv-serien *Utgrävarna*, som sändes av Sveriges Television vintern 2005–2006.

De fem första artiklarna i den föreliggande antologin presenterar olika samtidsarkeologiska utgrävningsobjekt: en dansbana från 1940-talet, en rockfestivalarena från 2006, ett torp från 1930-talet och en mormor från 1960-talet, störtade flygplan från andra världskriget och sovjetiska kärnvapenbaser på Kuba. Varje artikel belyser ett problemfält, dilemma eller tema som relaterar till samtidsarkeologin.

Maria Persson inleder sin artikel om dansbanornas arkeologi med att konstatera att man verkligen kan gräva ut glädje. Detta konstaterande ligger mycket väl i linje med hävdandet av samtidsarkeologins emotionella dimension, att arkeologiskt undersöka fenomen som dagens medborgare har en personlig relation till och därmed känner något inför. Många minns dansbanorna, som idag till största delen har förfallit och försvunnit, kanske har de fått en markering i fornlämningsregistret om det funnits synliga spår kvar på platsen. Persson konstaterar att utgrävningsobjekt som dansbanor omedelbart väcker omvärldens sympati och intresse, en dialog mellan arkeologer och allmänhet uppstår när människor på ett självklart sätt kan relatera de utgrävda objekten till det egna minnet.

Anna Nilsson tar upp haveriplatser för störtade flyg-

plan, där dilemmat är att dessa platser ibland också är gravplatser – och att det finns efterlevande som önskar att ingen rör vid platserna. Samtidigt vill arkeologer gärna gräva ut och veta mer.

För Laurine Albris, Anna S. Beck och Lasse Sørensen är utgångspunkten en arkeologisk undersökning av fenomenet Roskildefestivalen, en årligen återkommande rockfestival i Danmark med cirka 100 000 besökare. Ett resultat av undersökningen, som jag uppskattade mycket, är huvudsakligen metodiskt till sin karaktär: Roskildefestivalen speglad i det genom utgrävning framtagna och dokumenterade arkeologiska materialet representerar helt klart festivalens beståndsdelar sex och droger. Men vart tog Rock'n'rollen vägen? (s. 23). Det som i vår tid framstår som den huvudsakliga attraktionen på festivalen blir helt osynlig i de efterlämnade spåren. Vi hör inga riff ur mulden. Kanske är det en tolkningsmässig fördel att veta att också musiken var där – eller? Hos en arkeolog väcks osökt tankar kring olika tolkningar gjorda av forntida platser som relaterats till olika former av kultiska handlingar och religiös utövning.

Mats Burström och Håkan Karlsson deklarerar att ”ett av de grundläggande motiven till att bedriva samtidsarkeologi är att närma sig det nära förflutna från andra typer av källor än de som brukar användas och därigenom uppmärksamma och ge röst till andra berättelser än de förhärskande” (s. 42). Med detta som utgångspunkt presenteras arkeologiska undersökningar av sovjetiska kärnvapenbaser på Kuba, inklusive avfyrningsramper. Platserna och deras förflutna betraktas i dagens Kuba som ”icke-historia”, eftersom det är en historia man lokalt vill glömma, en epok som uppfattas som ett svek från rysk sida (s. 42). Burström och Karlsson anger följande skäl till att bedriva samtidsarkeologi utifrån exemplet på Kuba: ”För oss är det inte av avgörande betydelse vilka av dessa berättelser som är historiskt korrekta. Det intressanta är hur den fysiska miljön lockar fram historier och hur man i dessa framställer sina upplevelser och minnen av missilkrisen” (s. 47).

Utän tvekan är det i denna första del av boken, fallstudierna, jag fann största behållningen. Samtidigt kastar jag mellan ytterligheterna i förhållningssätt: är samtidsarkeologin fantastisk eller banal? Å ena sidan upplever jag igenkännandets glädje: farmors och farfars liv under det tidiga 1900-talet, fasters ”artefakter” från köksskåp och lådor som idag kan hittas på loppis. Å andra sidan har jag ibland en överväldigande känsla av det banala i att känna igen och återge gårdagen, jag har

ju nästan levt där själv vid det här laget, eller åtminstone hört berättelser och läst en hel del ingående skildringar av det nära förflutna.

Efter artiklarna med fallstudier, följer sex mer teoretiskt orienterade artiklar om samtidsarkeologins roll idag. Här går man över från att bedriva samtidsarkeologi som spännande och ny utforskning till att tänka kring en eventuell nytta och användning av samtidsarkeologi i vår tid. En viss moraliserande ton kan anas kring dagens bruk av historia. Jag kan förstå att det finns en längtan att motivera genren med några passande ”bör” (postkolonialt perspektiv, medborgardialog, samhällsrelevans), men det gör också fenomenet alltför tidstypiskt. Jag tror att samtidsarkeologin som metod är generellt användbar och giltig över en längre tid, men med motiveringar som enbart förankras i vår tids diskurs kan samtidsarkeologin lätt förlöjligas och i samband med ett politiskt skifte genast anses föråldrad – vilket den alls inte borde behöva bli.

Anita Synnestvedt tar upp temat ”mångkulturella möten” i relation till en fornlämning i en förort till Stockholm. Hon är själv medveten om de politiska ”floskler” som ligger i önskan att göra människor delaktiga i kulturarvet oberoende av ursprung, kön och social tillhörighet.

Anders Högbergs tes är att alla berättelser om det förflutna i grund och botten refererar till nuet. Artikeln tar upp arkeologins roll i lärande och förmedling av kunskap till barn. En undersökning av historiemedvetande hos 11-åriga Malmöbor gjordes. Av studien framgick enligt Högberg att alla förhållningssätt till det förflutna är så starkt kopplade till nuet, att det alltid finns skäl att tala om arkeologi som en samtidsarkeologi. Han instämmer med andra arkeologer och kulturforskare i denna tydliga samtidskoppling (Lowenthal och Shanks & Tilley nämns i sammanhanget, s. 67). Arkeologins roll blir därmed ett samtidsstudium som bidrar med viktiga frågor om värdegrund och kunskapssyn. Det förflutna är en skapelse av minnet, glömskan och konstruktionen.

Christina Rosén diskuterar samtidsarkeologins roll inom det som kallas uppdragsarkeologin, den arkeologiska verksamhet som gräver ut lämningar i förhållande till lagstiftningens krav på omhändertagande av våra historiska och förhistoriska spår av materiell art. Här har den epok dit samtidsarkeologin hänförs sällan kommit att prioriteras, men Rosén önskar se en sådan förändring. Christina Rosén har liksom Burström medverkat i tv-produktionen *Utgrävarna*, där just samtidsarkeologiska undersökningar stod i fokus.

Carl Johan Sanglert utgår ifrån ett kulturgeografiskt perspektiv och i sin artikel förespråkar han landskapsanalys och presentation av landskap som effekt av ett långt tidsperspektiv, inte att man väljer ut vissa element i ett landskap som särskilt värda att bevara. Genom att istället synliggöra alla tiders påverkan och inverkan på ett landskap, visas kontinuitet i historiens påverkan på ett pedagogiskt tydligt sätt.

Fredrik Svanberg ”gräver ut” Historiska museet, dess arkiv och föremålssamlingar. I likhet med tidigare forskare med museer i fokus tar sig Svanberg an museet i foucaultsk mening och även i mer handfast mening genom att gräva i de mer perifera delarna av museets magasin. Kolonialism och nationalism återfinns, inte helt oväntat, speglat i gamla utställningsrester och -dokumentation. Mer intresseväckande är artefakter skapade av museets anställda utifrån tidiga arkeologers utgrävningsutrustning. Även gamla bevarade museimontrar upptäcks, med avtryck av fornsaker som legat på en yta länge och genom ljusets inverkan avsatt konturer på underlaget. Montelius dödsmask återfinns undangömd bland de gamla montrarna. Svanberg rubricerar dessa ting ”spökmuseet”. En utgrävning på museets gård i samma arkeologiska anda har också skapat möten mellan då och nu. Vid en utgrävning nyligen påträffades en kopia av en vikingatida spännbuckla, spår av en iscensättning av en gravläggning, genomförd av museet någon gång på 1980- eller 90-talet. Föremålskopian registrerades som fornfynd i en databas; diskussion uppstod kring autenticiteten. Skiljet gick mellan de som tyckte att föremålet bara var ett modernt ting, inte värt att lägga kraft på, och andra som menade att det återfunnits i en visserligen modern men ändå arkeologisk kontext och därmed var ett intressant samtidsarkeologiskt vittnesbörd. Slutorden är öppna, men antyder att Svanberg själv önskar den senare, samtidsarkeologiska synen, som enligt honom ger ett helt annat museum.

En intresseväckande och engagerande artikel är Katty Wahlgrens text om ingrävningen på Historiska museets gård i Stockholm. Den inledande beskrivningen av ambitionerna med projektet känns mer som korrekta ståndpunkter i en mångkulturellt medveten tid, men beskrivningen därefter av människors sätt att hantera möjligheten att lämna in objekt för ingrävning (att man gräver ner de föremål folk vill lämna som ”framtidsminnen” i en grop på museets gård) visar att oförutsägbara handlingar ger samtidsarkeologin ett mycket olikartat och tankeväckande innehåll.

Poängen med skriften som helhet är klar. Såväl för

arkeologer som för allmänheten väcker arkeologin som ämne liv i eviga frågor om tillvaron och meningen. Det var en anledning till att jag själv valde arkeologin, och jag tror detta gäller även för många andra som idag är arkeologer. Här är samtidsarkeologin definitivt inne på ett intressant spår. Samtidsarkeologin och den moderna etnologin har också mycket gemensamt. Steget mellan genererna är inte långt. Arkeologen bidrar med erfarenheter av studiet av materiell kultur och dokumentation av ting vi inte känner särskilt väl. Etnologen bidrar med erfarenheter av dokumentation av senare tiders materiella kultur och av människors utsagor. Detta kan bli till ett mycket intressant möte. Även om jag inledningsvis balanserade mellan att vara nyfiken på samtidsarkeologins möjlighet och att samtidigt se vissa banala drag, är min slutsats att det som upptäcks i samtidsarkeologiska sammanhang i övervägande grad hjälper oss att tänka nytt och annorlunda om både oss själva och vår relation till det nära förflutna.

Bodil Petersson, Lund

Ann Renström: *Skogsbyar. Om byar och bybor i Ådalens skogar*. Sollefteå kommuns kulturmiljökommitté. Sollefteå 2006. 263 s., ill. ISBN 91-631-9231-4.

Ann Renström är arkitekt och har tidigare utgivit ett värdefullt arbete om ångermanländsk byggnadstradition, *Ådalen, så bodde landsbygdens folk*, som utkom 1983. I den nya boken skildras ömsint och sakkunnigt människors liv och bostäder i torp och småhemman i skogsbygderna i Sollefteå kommun. Tyngdpunkten ligger på 1800-talets slut och 1900-talets början. Det var under den tiden som befolkningen nådde sitt största antal i dessa ensligt belägna byar, när kolning, skogsarbete, flottning och småjordbruk ännu gav ett levebröd åt många. Boken är synnerligen vackert illustrerad, med ett mycket stort antal färgfotografier, oftast tagna av Renström själv, kompletterade med en del äldre fotografier. Den är försedd med en rik käll- och litteraturförteckning, en noggrann bildförteckning och t.o.m. ordförklaringar till dialektord, som kommit till användning i de många direkta citaten från informanter. Det enda som saknas är en karta över områdets alla byar, vilket faktiskt är en kännbar brist.

Arbetet innehåller tre delar. Den första behandlar den historiska utvecklingen, från 1600- och 1700-talens nybyggare och markröjare, via järnbrukens (Graninge,

Gålsjö) stora betydelse, det fattiga torparlivet, ofta på svältgränsen, och industrialiseringens och skogsruschens dagar, fram till 1930-talets Per Albin-torp och den snabbt accelererande avfolkningen. Det är en väl-skriven skildring, som kanske dock skulle ha vunnit på en större kritisk distans till källorna. Det är föga troligt att agitatoriskt lagda författare som Albert Viksten och Sara Lidman ger den objektiva sanningen om skogsbygdens människors levnadsvillkor. Avsnittet har nog sitt största värde som en återgivning av den bland efterlämnade ättlingar till skogstorparna traderade bilden av ett svunnet förflutet.

Bokens andra del heter "Byggnadstradition". Det är ett kortare men rikt illustrerat och byggnadshistoriskt mycket givande avsnitt. Renström pendlar här mellan en översikt av den ångermanländska folkliga byggnadstraditionen i allmänhet och skogsbyarnas byggnadsbestånd i synnerhet. Renström har i tidigare skrifter drivit tesen att Ångermanlands bondgårdar under 1800-talet och början av 1900-talet i stor utsträckning var byggda som korsbyggnader, dvs. med ungefär kvadratisk form och med fyra rum bildande ett oregelbundet kors, nämligen kök, kökskammare, sal och farstuavdelning. Man kunde i denna byggnad, till skillnad från i parstugan, ha ett sammanhållet murkomplex i centrum, som värmdes husets alla rum. Hon hävdar att denna korsbyggnad geografiskt täckt ett område över Ångermanland och Medelpad, som bildar en gränzon mellan de stora träslotten i Hälsingland och Västerbottens parstugor. I Sigurd Erixons *Svensk byggnadskultur* är denna byggnadstyp inte särskilt uppmärksammas, enligt Renströms i mitt tycke rimliga förmodan för att Erixon uppfattade den som ny-modig i jämförelse med enkelstugan och parstugan. Inte

desto mindre tycks den ha rötter tillbaka till 1700-talet i Ångermanland och den har därefter länge dominerat bland bondgårdarnas manbyggnader. Renström visar övertygande att korsbyggnaden också var mycket vanlig i skogsbyarna kring sekelskiftet 1900.

Den tredje och avslutande delen heter "Byar och by-folk" och omfattar mer än halva boken. Här presenterar Renström ett urval av skogsbygdens gårdar och torp. Läsaren förs till avlägsna byar i t.ex. Ramsele, Junsele, Edsele och Ådalslidens socknar. Somliga av dessa byar är öde sedan många decennier, några är t.o.m. helt försvunna, som Fransåsen i Resele socken, om vilken en informant, en kvinna i 90-årsåldern, född och uppvuxen där, berättar levande och mycket innehållsrikt. Andra har enstaka invånare kvar, andra åter befolkas sommartid men står tomma om vintern. Läsaren får stifta bekantskap med ättlingar till skogstorparna eller "fjällarna" som de kallades av invånarna i tätorterna vid Ångermanälven och Faxälven. Några av dem får också berätta utförligt om livet i "fjällbyarna", och författarens nytagna färgbilder får sällskap av amatörfotografier från mellankrigstiden. Många av dessa berättelser är gripande att läsa, om ett liv med getter och fjällkor, milslånga skolvägar och obetydlig kontakt med yttervärlden bara ett halvt sekel tillbaka i tiden. Det är ett suggestivt och läsvärt avsnitt, man kanske kan säga att det handlar om folklivsskildringar i ord och bild i Sune Jonssons anda, men utan dennes allvarsamma och litet teatraliska personporträtt. Ann Renströms bok är ett kulturhistoriskt värdefullt arbete, seriöst och estetiskt tilltalande.

Mats Hellspång, Stockholm